

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- DARVASI LÁSZLÓ: A fuldai Kékvízesés 785
TAKÁCS ZSUZSA versei 806
TANDORI DEZSŐ: Budán innen, Budán túl 807
BALASSA PÉTER: A Hordalék közelében (*kiállítás megnyitó*) 815
KOVÁCS ANDRÁS FERENC–TOMPA GÁBOR: Két balkezes 820

*

- MÉHES KÁROLY: Kedves rokon (*elbeszélés*) 821
SCHEIN GÁBOR versei 827
FOGARASSY MIKLÓS: A szenny és a katedrális (*Francia útirajzok, 1977. – II., befejező rész*) 829
PÁLINKÁS GYÖRGY: ...töredékei sem a múlt képeinek 839
FALUDY GYÖRGY: Sok mindent álmodok (*Szó szerint 2. – Balog József beszélgetése*) 842
VITÉZ GYÖRGY verse 846
SÁNDOR IVÁN: Előjáték (*regény, II.*) 848

*

- NÉMETH MARCELL: Hogyan olvassuk a *Bánk bánt*? És hogyan beszéljünk róla? 855
ROHONYI ZOLTÁN: *Bánk bán* – az állandó kihívás 862
(*Két kritika Sándor Iván Bánk bán-könyvéről*)
MIKOLA GYÖNGYI: A téboly fuvolahangja (*Solymosi Bálint: A műnéger*) 870
KIRÁLY ANDRÁS: Cikkek a hazában (*Cs. Gyimesi Éva: Honvágy a hazában*) 876

1993

OKTÓBER

*Folyóiratunk 1993-ban a József Attila Alapítvány,
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, valamint a
Central & East European Publishing Project
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható*

Pécsett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.
Wirth és Tsa, IX., Ráday u. 33/b.
Katalizátor Iroda: VIII., Mikszáth Kálmán tér 2.,
VIII., Krúdy Gy. u. 4.; V., Szerb u. 21-23.;
VI., Teréz krt. 30.; VII., Erzsébet krt. 39.

60,- Ft (10 %-os ÁFÁ-val)

JELENKOR

JELENKOR

XXXVI. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, MEDVE A. ZOLTÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/336-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a József Attila Alapítvány, valamint a
Central & East European Publishing Project támogatásával.

Felelős kiadó: Csuha István.

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatálnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 660,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KIÁLLÍTÁSOK. A kortárs osztrák képzőművészet mutatkozott be egyidejűleg kilenc budapesti galériában szeptember 4. és október 3. között. A *Játék határok nélkül* című kiállítás-komplexum keretében Robert Adrian X (Artpool), Barbara Höller és Konrad Rautter (Liget Galéria), Nita Tandon és Alfred Graf (Galéria No. 5.), Georgia Creimer, Werner Feiersinger, Dorothee Golz, Michael Kienzer (Knoll Galéria), Stoph Sauter (Várfok 14 Galéria), Christoph Steinbrener (Roczkov Galéria), Hermann Kremsmayer és Annemarie Laner (Pandora Galéria), Harald Durstmüller (Stúdió Galéria), Heiko Bressnik illetve Manfred Erjautz (Fészek Galéria) műveit tekinthette meg a közönség. – A Budapest Galéria józsefvárosi kiállítóhelyiségében Merényi Valéria festő- és grafikusművész alkotásait láthaták az érdeklődők augusztus 3-tól 31-ig. A galéria kiállítóházában két kanadai képzőművész, Debra Cherniawsky és David Settles művei voltak láthatók augusztus 18. és szeptember 2. között. Ugyanitt nyílt meg az újvidéki Maurits Ferenc képzőművész kiállítása Mészöly Miklós író és a párizsi Jelszínház közreműködésével szeptember 6-án, amely október 31-ig tekinthető meg. – A Szentendrei Ferenczy Múzeum Szántó Piroska festőművész képeiből rendezett kiállítása szeptember 2-től október 17-ig látható a Szentendrei Képtárban. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum Szikora Tamás festőművész alkotásait mutatta be szeptember 4. és október 4. között. – A Pécsi Kisgalériában Lugosi László fotóművész képeit tekintheti meg a közönség október 22-től. A kiállítás november 14-ig látogatható.

AZ ARTPOOL MŰVÉSZETKUTATÓ KÖZPONT őszi rendezvénysorozatát Geoffrey Hendricks amerikai fluxus művész performansza nyitotta meg szeptember 4-én. Paul Dutton kanadai hangköltő szeptember 6-án mutatkozott be a magyar közönségnek. Szeptember 7-én a szentendrei Dalmát-pincében az Új Hölgyfutár, szeptember 8-án a budapesti Tilos az Á-ban Ladi Katalin, Székárosi Endre és Tóth Gábor adott koncertet. A Duna kapcsolat című elektronikus kommunikációs happening szeptember 8-án zajlott. Az Artpool és a Zeronet (Bécs) által rendezett, két telefonvonalra hangszerelt koncert a Miért kommunikáljunk? kérdésre a világból érkezett válaszok felhasználásával jött létre. A Budapesti Őszi Fesztiválhoz kapcsolódott a Laza Lapok Laza Flux különszámának kiállítása szeptember 24. és október 8. között. Ben Vautier francia fluxus művész A művészet határai (Identitás és modernitás) címmel tartott előadást szeptember 24-én a Francia Intézetben. Szeptember 25-én nyílt meg a művész szabadtéri tárlata Ben tér címmel a Liszt Ferenc téren, amely október 10-ig megtekinthető. Október 2-án és 3-án Lazaflux események zajlottak a helyszínen, többek közt koncertek, akciózenék, hangobjektvek, filozofikus előadások, perfor-

manszok. A fluxus 30 éve címmel rendez komplex bemutatót az Artpool, mely október 15-től 1994 januárjáig látogatható.

A FIATAL ÍRÓK JÓZSEF ATTILA KÖRE a Pécsi Művel Társalgó művészeti- kulturális egyesülettel közösen Pécsen rendezi meg a JAK Tanulmányi Napokat október 15-16-án. Az első nap délutánján Kulcsár Szabó Ernő A magyar irodalom története 1945-1991 című könyve lesz a Janus Pannonius Tudományegyetem bölcsészkarán zajló kerekasztal-beszélgetés témája. A következőkben Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Darvasi László, Szijj Ferenc és Kaszás Máté felolvasóestjén vehetnek részt az érdeklődők. Irodalom és szolidaritás, irodalom és morál kapcsolatáról szóló előadásokkal folytatódik a program október 16-án délelőtt 10 órakor a Művészetek Házában. A Tanulmányi Napokat az új próza kérdéseivel foglalkozó előadássorozat és vita zárja 15 órától kezdődően. Az előadók főleg fiatal kritikuskok és írók közül kerülnek ki, mellettük Balassa Péter kapott meghívást. A rendezvény nyitott, a szervezők minden érdeklődőt szeretettel várnak.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ az évadot Puccini Bohémélet című operájának előadásával nyitotta meg október 1-jén. – A stúdiószínházban mutatják be Trevor Griffiths Komédiások című darabját október 8-án. Az előadást Bánky Gábor rendezte. – A. A. Milne Micimackó című regényének Julian Slade által zenés mesejátékká alakított változatát Ditzendy Attila rendezésében láthatja a közönség a kamaraszínházban, először október 10-én. A produkció zenéjét H. Fraser Simon szerezte, átdolgozta Pap Zoltán. – Ábrahám Pál Bál a Savoyban című operettjének bemutatója október 15-én tekinthető meg a nagyszínházban. Az előadást Moravetz Levente állította színpadra.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS. Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Közköztudat, Közművelődési és Sport Irodája pályázatot hirdet a Martyn Ferenc Alapítvány ösztöndíjainak elnyerésére. A pályázaton részt vehetnek mindazok, akik művészeti tevékenységüket Pécsen vagy Baranyában folytatják. Pályázhatnak képzőművészek, iparművészek, művész-restaurátorok, fotóművészek, művészettörténészek, zenetörténészek, zeneművészek, színház- és táncművészek, építőművészek és az irodalom művelői egyénileg és csoportosan. Pályázni előadó-művészi tervvel, illetve megvalósítandó művel lehet. Kiosztásra kerül összesen 280 ezer forint. A beérkezett pályázatok alapján az alapítványbizottság dönt a kiadandó ösztöndíjak számáról és összegéről. A pályázathoz szükséges nyomtatványok a Városházán, a III. emelet 103. szobában vehetők át. A pályázat benyújtásának határideje: 1993. október 31. Az ösztöndíjak kiadásának időpontja: 1994. április 10.

DARVASI LÁSZLÓ

A fuldai Kékvízesés

Baka Istvánnak

A nevem doktor Jakob Waase, és nem vagyok hivatásos elbeszélő. Meglett öregeMBER vagyok, akinek a fejét régtől dérrrel borítja az idő, s most, ahogy fogom a tollat, és rovom e sorokat, összeszorítom az ajkamat a fájdalomtól, mert minden mozdulat, még a nyakam tartása is fáj, hasogat a homlokom, a gerincemben meg-megroppan a mészkukac, és még az is fáj, ahogyan múlik az idő, ahogyan árnyékok úsznak ide-oda a szobámban, és kint, a kertutat elöntő hirtelen fény is fáj, ó igen, fáj kedves galagonya bokraim szelíd remegése, ám a legnagyobb szenvedést az okozza, hogy el kell mondanom ezt a történetet.

Fájnak a szavak.

Az idő is fáj.

De nincs súly, amit érdemes lenne hordozni tovább.

Beszélek tehát. Nem ismerem leendő olvasómat, nem ismerem célomat, küldetésem tartalmát, s voltaképpen a legnagyobb tanácsstalansággal állok e türelmetlen s egész bensőmet átmaró késztetés előtt, amely munkaasztalomhoz parancsolt, s újra és újra átvizsgáltatta velem évekkal ezelőtt készített feljegyzéseimet, Kathrin Kunze töredékes és csapongó naplóját, Liza Stühlhof gyönyörű leveleit, a fuldai törvény embereinek és egyéb szemtanúknak a beszámolóit, Franz Marcksnak, a vierzehnheilingeni molnárnak az elbeszélését, vagy a korán megboldogult Peter Stromm gondos jelentéseit, és még sok névtelen polgár hozzászólását is, egyszóval nem tudom, mi ez az erő, amely papírt és írónt adott a kezembe, és mondatról mondatra közelebb visz valamihez, amit pedig éppen a szavaimmal fedek el, csak hogy láttathassam.

Vigasztalan vagyok, holott csodálkozom.

És mégsem tudom.

Mintha évek óta várakoztak volna bennem ezek a mondatok.

A mondat, ha néma a száj, a lélek vizében hallgat, és nyugtalan fényből van.

És az én ajkaim idáig hallgattak, mint hallgattak évekig Kathrin ajkai az ispotály fehér falai között. És én megöregedtem, és mert nemsokára meghalok, hát mesélni kezdek. Kathrin Kunze és Liza Stühlfhof helyett is mesélek, talán. Jól van ez így, belenyugodtam, nem lehet másképp. És mert nem kedvelem a feltételes módot, ezért a bizonytalanságnak eme jótékony s főképp gazdaságos formáját lehetőleg mellőzni fogom, habár, mint mondtam, nem vagyok hivatásos elbeszélő, mégis mindazon eseményeket, melyekről ismereteim homályosak és kiegészítésre szorulnak, nos hát mindezen hiányokat szükségből, mindazonáltal képzeletem kellő alázatával és főképpen mértékletességével igyekszem pótolni. Néhány jelentéktelen epizódot elhagyok, hogy szebb és összefogottabb legyen a múlt idő. Nem jelöltem ki tabukat, tiltott és kerülendő témákat. Orvos vagyok, nálamnál senki se tudja jobban, hogy az emberi test szép, s főképpen működése közben csodálatos. Lélegzés, pillák rebbenése, az öröm fodrozása a bőrön. S hiába mondanak mást, a lélek együtt kalandozik a testtel, és olykor ezt a legnagyobb boldogsággal és helyesléssel teszi. És én, Jakob Waase, a freiburgi ispotály nyugalmazott igazgatója, megcsodálom az emberi szerkezet azon történéseit is, melyeket látva pedig némelyek lehunyják a szemüket és megborzonganak, és szóltanul menekülnének. Holott menekülés közben védtelen igazán csak a lélek. Én szembe állok a világgal, ahogy tettem egész életemben, hogy lássak. Kathrin első éjszakája a fogadóban, hát elmondom ezt is. Mert elhallgathatók-e olyan részleteket, melyek vágyakról és szenvedélyekről szólnak, még ha a pusztulás felé sodortak is embereket, akiket szeretünk? Nemde a szenvedély a főszereplő Kathrin Kunze történetében. Én nem akarom eldönteni ezt. Kathrin Kunze szülei már nem élnek, s mire az én mondataim napvilágot látnak, nyelvem íze burjánzó temetői borostyánban kering. Talán a molnár kislánya, ő még él valahol Jéna határában, szőlőindát csipked, kukoricát kapál, és már nem emlékszik a különös kisasszonyokra, akik sört lefetyeltek és pálinkát kortyoltak, és meleg lisztbe dugdosták fehér karjaikat.

Marad a tanulság, amely mondatokból áll.

És marad a szeretet, amely könnyekből áll, s amely könnyeket talán helyettem ejt majd valaki.

Az én szemem száraz, mert látnom kell vele.

A vierzehnheilingeni búcsújáró templomot, melyet a hírneves Balthazar Neumann munkálatai nyomán e történet kezdetén adtak át Istennek és a gyarló embereknek, Jozef Kunze ajánlotta a nagybátyjának. A fiatal és szenvedélyes Jozef ez idő tájt az egyetemen tanult, s elragadtatott, csapongó leveleket írt Jénából, a pezsgő szellemről, a jénai kisasszonyokról, a szőlőmunkások gerendás házairól, a Saale folyóról, amely olyan volt az alkonyati fényben, mintha könnyű aranyport szórtak volna a habokba. Pedig Jozef csak annyit akart, hogy a tanácsos, az én drága fiatalkori barátom, akit halálos kór gyötört, kimozduljon Württembergből, Freiburgból, utazzon, bízson és felejtse. Nem tudom, Jozef hogyan és kitől szerzett tudomást nagybátyja betegségéről, mindenesetre e halálos betegségnek és Jozef kitartó erősködésének, sokadik sürgető levelének köszönhető, hogy Kathrin és Liza megismerték egymást. Mert a végzet olykor jószándékkal kezdődik. Jozef sokat írt ezekben az időkben a nagybátyjának. Ha a badeni és az oosi hőforrások nem használtak a beteg testnek, majd használ az

északi lég. Frank erdők hideg szele számtalan betegből kiűzte már a lázat, a forróságot és a csontokat emésztő tüzet. Mit lehet tudni, talán még nincs minden veszve, és takarodót fúj a kór. Vierzehnheilingenről különben is csodákat mesélnek. Ha valahol, hát akkor ott jobban hallgat ránk az Isten. Akarj naiv lenni, és elhiszed. Mozduljon ki Helmut von Kunze tanácsos Freiburg városából. Utazni kellett tehát, talán valóban az utazás kedvéért, még ha a mi békés és szabad szellemű hercegségünk jókora távolságra feküdt is Tüvingiától, Frankföldről. Jószerivel az egész Némethont kellett átszelni a Neumann mester templomáért, aki, mint hallottam, már nem érte meg, hogy a búcsújáróhely teljes pompájában ragyogjék előtte, még az építkezés befejezése előtt elhalálozott. De az én barátom, Helmut von Kunze tanácsos, még látta ezt a templomot, amely szépségben és kellemben talán vetekedett Erős Ágost ragyogó drezdai vigadó-jával. Kathrin persze nem értette, miféle szükségétől hajtvá vág neki egyszerre a család egy ilyen nagy és megterhelő útnak. Apja sápadt volt és eltökélt, anyja idegesítő lelkesedéssel mutogatta a táj látványosságait. Száraz késő tavasz volt abban az évben, nem szeszélyeskedett április. A május is úgy múlt el, mintha zavarban lett volna a zöld, pedig csak szomjazott. Június meleg volt, esőtlen és érdektelen. Por szállt, kavargott át a napokon, és a szelekre is valami rossz, irigy kedv tört. Utazni nem mindig jó. Az utak kíméletlenül ráztak, a fák tömött, nehezen lélegző lombjai között a napok múltával mind több lett a homály, és tudnivaló az is, hogy észak felé haladva egyre több kétely marja az embert, ha nincs kit megszólítania. És Kathrin, akit egyik pillanatról a másikra kiszakítottak békés nyugalmából, nem beszélt a szüleivel. Kathrin úgy élt eddig, s ezt magam is tapasztaltam a Kunze családnál tett látogatásaim során, hogy nem ismerte sem a figyelem, sem a félelem erejét, mely olykor az egész lelket átítatja. Kathrin von Kunze könnyű és felszínes benyomásokat, elröppenő hangulatokat ismert, melyek, hiszen ezt jól tudjuk, sosem hagynak maradandó nyomot a világban. És most valami történt. Mert ahogy utaztak mind beljebb és beljebb Némethon szívébe, a lányra rátört a magány. Olyasmi érzés ez, mint amikor az ember aláfekszik a csillagos égboltnak, és csak néz, és néz, nem gondolkodik, mert jaj, hogy is lehetne gondolatokkal lázadni a hunyorgó csillagrajzok alatt, hogyan lehetne akarni, és vágyani bármit is, igen, olyan ez, mint amikor elvész a test, az arc, mert a magány felold mindent, ami a különbözőséget hirdeti, és a szív kútjába csorog, csorog a mindenség vize.

Hetekig tart az út.

Érintik Ulmot, Augsburgot, Münchent és Nürnberget. Kathrin rosszul érzi magát a zajos nagyvárosokban. Sokat és keservesen sír ezekben a napokban, igaz, csak titokban, nem akar az apja előtt gyengének és elesettnek mutatkozni. Jozef Jénában várja őket, honnan néhány nap múlva továbbutaznak Vierzehnheilingenbe, ám a fiú láthatóan ideges, s csak néhány napot tölt velük. A család a búcsújáróhelyhez közel fekvő csinos fogadóban száll meg, az épület felső szintjén. Kathrin külön szobát kap a folyosó végén, s az ablakból rálát a muskátlis udvarra és az erdőre, amely fiatal bükkössel kezdődött ezen az oldalon. Nem értik, Jozef miért hagyja magukra őket ilyen váratlanul, de a Kunze család már hozzászokott a fiú tapintatlan szertelenségeihez. Weimarban várják, halaszthatatlan ügyben, szabadkozik Jozef. Valami egyetemi mozgolódás, mondja. Ígéri,

visszatér hamarosan. Aztán persze nem tér vissza. A fiú még óvatosan félrevonja Kathrint, aki így, a búcsúzás kényszerű perceiben tudja meg, hogy az apja milyen beteg. Jozef gyengéden szorítja Kathrin kezét, de már nem szól többet. A lány nézi az apját, aki nem messze áll tőlük, fűszálat rágcsálva bámulja a fogadó istállóját, ahol lovakat abrakolnak és nagyokat röhögnek a lovászfiúk.

Nos tehát éppen itt, a vierzehnheilingeni búcsújáró templomnál találkozik Kathrin először Liza Stühlhoffal is. Július vége van, délidő, a harangozó már számol magában, markolja a kötelet és húzódkodik. Aznap még kíméletlenebb hőség tör a vidékre. Kathrin úgy érzi, hogy Frankföld lankáiból a hőség kiszív minden esendőséget, s csak az emberek póre szenvedése izzik, kavarog a tájban. A tanácsos és a fakereskedő családja csaknem az első harangkondulásra lép ki a templom előtt elfogyó tölgyesből. Nem messze, bokrok tövében bajor földmunkások falatoznak. Kathrin hirtelen megéri a nehéz sonkaillatot, és ez most jó. Helmut von Kunze freiburgi tanácsos és Ludwig Stühlhof fuldai fakereskedő egymás felé bólintanak. Mivel nem ismerik a másikat, a tanácsos mosolyog is, s ettől a fakereskedő, ez a robusztus, fehér bőrű ember zavarba jön. A hatalmas ember árnyékában Kathrin ekkor pillant meg egy lányt, igen, ő az, Liza Stühlhof. A lány szőke hajfürtjei előtt méh zümmög. Kathrin látja, milyen sárga és duzzadt a méh potroha. Liza azonban nem törődik a rovarral, és nem törődik az apja ingerült pillantásával sem, amelyet a lányának címzett figyelmeztetés éppúgy átszínez, mint a társadalmi ranglétrán hirtelen felkapaszkodott emberek szorongása, ha a gazdagság pénzben nem mérhető erejével, magával a méltósággal találkoznak, ezzel a számokkal és mértékegységekkel ki nem fejezhető erővel, hiszen a szalvéta helyes emelése vagy a pasziánsz negyven év felett is megtanulható, ám az rögvést kitetszik, hogy a váll tartását francia nevelőnők vagy farönkök igazgatták. Meg aztán egy arcnak sem mindegy, hogy gyertyáktól, könyvtárszobák, ligetek, kastélykertek ragyogásából, vagy tölgyek szürte fényből, röpködő faforgácstól tanulta a napvilágot, az időt és az élet szeretetét. Pedig az én barátom, Helmut von Kunze nem volt gőgös ember. Legföljebb tartózkodó, és a foglalkozása révén gondosan takarékos, mely tulajdonságát némely rosszindulatú polgárok a gőg merevségének vélték. Talán ezt érzi Ludwig Stühlhof is.

Liza apja hiábavaló zavarán nevetgél.

Gőg? Sápadt úrhatnáság? Ugyan. Hiszen ahová tartanak éppen, a templomban, nos hát ott úgylis mindenki egyenlő.

Liza lemarad kissé, napernyőjét leengedi, megáll a tisztáson, fürdeti arcát az éles fényben. Lehunyja szemét, és hagyja, hogy a homlokára szálljon, majd a szemhéjáról az ajkára másszon a potrohát emelgető rovar. Liza arcában még ott a gyermekek önfeledtsége, gyanútlanága és ártatlansága. Jaj, ki ez a lány? Kathrin szeretne hozzá szaladni, szeretné átölelni. Olyan heves, váratlan és önző ez a vágy, hogy hangosan felnevet ő is, de azonnal belepirul a kuncogásba. Kunze tanácsos csodálkozva néz a lányára, de nem szól. Már a templom bejáratánál állnak. A méh Liza Stühlhof arcán jut be a templomba, és amikor a fuldai fakereskedő egyetlen lánya kimondja az Amen-t, a bogár a Jézus helyett keresztet cipelő Simon festett faszobrára száll. Kathrinnak úgy tetszik, Simon a meg-

szólalásig hasonlít rám, Jakob Waase igazgatóra, aki a freiburgi ispotályt vezeti, s akivel az apja gyermekkori jóbarátok.

Köszönöm, Kathrin, kislányom, hogy eszedbe jutottam.

A hajnalról rigó énekel a legszebben.

Közel az erdő a fogadóhoz, a zöld egyetlen hatalmas élőlény. Kathrin sokáig az ágyában marad. Aztán reggel, amikor a hirtelenszöke szláv cselédlány megkopogtatja ajtáját, s tejet és meleg kalácsot s kis pöttyes csuporban szederlekvárt hoz, Kathrin már azon tűnődik, hogy az előző nap valami elkezdődött az életében. Volt mélység a talpunk alatt eddig is, vagy csak a tekintetünkkel nyitottuk meg? Lám csak, miféle érzékeny szerkezet az emberi lélek, amely már akkor jelt ad, amikor az igazi jelek még a dombok túloldalán, kutakban, folyók mélyében, hunyt szempillák mögött rejtőznek. Csak egyetlen igazi titok van, és ez a titok az ember, aki szeret. Kathrin megsimogatja a cselédlány arcát, aki belepirul a váratlan mozdulatba.

Kathrin aznap délelőtt a fogadó udvarán olvas.

Szeretni kell a fényt, az emberek illatát és sóhajtásukat, ezt gondolja, miközben az ólomnyomatok szürke sorát bámulja, sorokat, amelyek vezetnének az életben, mégsem lapoz. Kathrin tizenöt éves, s mint a fiatal lányok általában, a hajnaltól fellelkesül, a déli verőfényben zavarbaejtően tevékeny, a naplementétől viszont elkedvetlenedik. Az ilyen fehér bőrű, fiatal teremtményekre mondják kedvtelve az emberek, hogy tiszta, mint a forrás vize, s közben megmosakodnának benne. Most a fogadós fia kicsi fatányérban jégkockákat tesz mellé, a göcsörtös falócára, s mindig úgy ügyeskedik, hogy hozzáérhessen a lány szoknyájának szegélyéhez. A gyermek tíz esztendő is lehet. Szeplős, szöke, és pelyhes a karja. Kathrin majdnem megsimogatja a fiú fejét, amikor meglátja, a piros forradást, melyből még kifehérlenek az elnagyolt varrás cernanyomai. Kathrin észreveszi, a gyermek úgy tartja a fejét, hogy ő lássa ezt a sebet, lássa fülének hiányát, s mintha dicsekedne is kissé, mintha magával a rettenettel szembesítené a lányt, ami már végleg az övé, mert a testébe költözött, hiszen ő megküzdött a fájdalommal és a csonkaság belátásával, aminek a belátásához ez a fehér bőrű és sápadt kisasszony úgysis gyenge lesz.

Kathrin megsimogatja a fiú fejét, s amikor ujjával körbejárja a sebet, a fiúcska felszisszen. Lizát a kovácsok kiáltozása csalja ki az épület elé, szoknyáját emelve mégis úgy ereszkedik Kathrin mellé, mintha régóta ismernék egymást. Köszön, és a templomról kezd beszélni. Hiszen Bajorországban meg Svábföldön épülnek ilyen templomok. Hallott ő is a templom csodatevő képességéről. Betegeket és halottakat támaszt fel. Egyszer egy fuldai özvegy itt imádkozott a fiáért, aki nyomtalanul eltűnt. És a csoda megtörtént! A fiút néhány nap múlva látták Würzburgban. És milyen jóképű Isten embere, a fiatal pap! Kathrin csodálkozva látja, hogy a lovászfíúk elcsöndesednek, és mintha nem lenne szabad, feljűk pislognak.

Vajon mi a furcsa e két fiatal lányban?

Természetes szépségük?

Összetartozásuk váratlanul feltörő melege?

Parasztfiú lépdel egy közeli major felől, tejet hoz. A tisztás sarkánál, hirtelen abbahagyja a füttyörészést. A csuprotat a küszöbre teszi, bekopog a fogadó ajta-

ján, és úgy fut el, mintha valami rossz elől menekülne. Liza felnevet, utána kiált, aztán elkéri Kathrintól az Evangélium kicsiny, bőrkötéses könyvecskéjét. Beolvas, megvonja vállát és visszaadja. Kézfeje fehér, kicsi és remeg, mintha örökös izgalom paskolgatná. Kathrin hirtelen közel hajol Liza arcához. Szempilla pereg az arcbőr foltos márványán, de mintha súlya, mintha akarata lenne ennek a szempillának. Kathrin úgy tartja a könyvet, hogy belesodorhassa a lapok közé. Ám este hiába keresi a szempillát. És nem érti, miért dühöng, miért csapkod, miért fakad sírva. Gyertya imbolgó fényénél nézi tükreben az arcát. Az Evangélium pedig háromszor is a keresztet átvevő Simon történeténél nyílik ki.

Én, Jakob Waase, akire a sors azt a penitenciát róta, hogy ezt a történetet megírom, nos én Liza Stühlhofot sohasem láttam. A fuldai törvényszéki orvos feljegyzése rajtam nem segített volna, de a rézkarc, melyet Helmut Stühlhof mutatott később, oly láttató erejű volt, hogy a lány életnagyságban áll előttem most is, miközben alábbhagy a fájdalom, s helyette valami szánalmas kétségbeesés kezd kavargani a szívem körül.

Mire fel ez az egész?!

Erőt veszek, mégis. Esteledik a szívemben, de jaj, mégis mesélni kell tovább. Né-melyek csak azért élnek, hogy megírják mindazt a jót és rosszat, amit mások meg-cselekedtek. Drága kicsi Liza. Amikor a szörnyű bűntény után nem sokkal újra meglátogattam Ludwig Stühlhofot, a fakereskedő egy gondos vonalvezetésű, mű-vészi rézkarcot mutatott a lányról. Az a hatalmas és életerős ember, akin nem fogott dőlő fa, fűrész foga, uzsorás ravaszság, belerokkant a történetekbe. Liza tizenhárom évesen állt modellt, éppen egy évvel az utazás előtt, s a rajz egy névtelen stuttgarti mester nem túl eredeti, de pontos munkája volt. Mosolygott Liza, igen, és éppen ilyenek képzeltem, világos hajú lánynak, a homloka magas és fényes volt, bőre fe-hér, mint a tej, itt-ott a szeplőhöz hasonlatos apró foltocskák pöttyözték. Hiszen ad-dig csak a Kékvízesésben láttam, és annál megrendítőbb látványt, bár doktor va-gyok, keveset éltem meg életemben. Mintha túl sok fény lett volna ebben a lányban. Kathrin haja, ezt jól tudom, göndörbarnán hullámozott kicsi korától fogva. Terme-tük hasonlatos, Kathrinnak talán szélesebb a csípője, viszont Lizának óvatosabban domborodtak a mellei, diómellek, így mondaná ezt a póriás köznyelv, s Kathrin ír-ta is a naplójában, hogy Liza a karjait néha keresztbe fonta a mellkasa előtt, hosszú, fehér karjai voltak Lizának, a kézfeje viszont apró, nyugtalan, mintha folyvást meg kellene érintenie valamit.

Kathrin szemeiben mélyebb volt a nyugtalanság.

Liza szemeiben több volt a titok.

Mosolyognom kell.

Éppen Jakob napján a lányok kirándulni mennek. Liza könnyen öltözik, hol-ott az idő korántsem olyan fényes, a meleg is enyhült, viszont az igaz, hogy a felhők barátságos hullámokban, laza rakódásban terítik az égbolt peremét. Itt-ott felkéklenek az ég távoli tócsái is. A lányok úgy hallották, hogy a közelben, a völgy túloldalán vizimalom működik. Az erdő partján kérges arcú, mogorva fa-vágó igazítja el őket. A patakpart emelkedését kövessék. Mindíg a víz mentén, felfelé. Nagyokat ne lélegezzenek a kisasszonyok, csak óvatosan, csak megfon-toltan, mindig ugyanakkorákat kortyoljanak a hűvös erdei légből, bármilyen vad is az emelkedő. Ha a bozótos, vagy a csalán oly sűrű, hogy a patak mentén

lehetetlen tovább jutni, kövessék a vízcso bogás hangját. Haladjanak akkor is tovább, ha úgy sír a víz, akár az eltévedt gyerekek.

Liza gyantát kapar a férfi zekéjéről, aztán virágot tűz a hajába, és arra kéri, soha ne felejtse el őket. Még sokáig hallják a szenvedélyes fejszecsattogást. Az erdőben a lányok úgy kiáltoznak, mint a gyerekek. Fatörzsekbe kapaszkodnak, arcukat mohapárnához szorítják. Liza kacagva meghempereg a meleg fényfoltos avarban, s egy pillanatra magához öleli Kathrint és a nyakára csókol.

Liza szája meleg és kétségbeesett.

Olyan a malom a tisztásról, mint valami papírépítmény. Mint valami gyerekjáték, papírmakett, a boldog nevetés remegéseivel körülvéve. Ó, nincs is ilyen. Csak a lélek túlhevült, az képzelődik. Kathrin, amikor megpillantja a malmot, arra gondol, hogy túlon túl gazdag a világ. Arra gondol az én tanácsos barátom egyetlen lánya, miközben társnője meg-megremegő kezét szorítja, hogy nem kellene ennyi gazdagság. Mert sok ez, kibírhatatlanul sok, hogy örökké dönteni kell, igent és nemet mondani, sok a bizonytalan természetű gazdagság, hogy minden, de minden érintésre és szavak melegeire vár, jaj, mi ez az egész, ha nem valami csapda, valami kétes értelmű pazarlás, amibe mi, emberek bele vagyunk kényszerítve, csak mert így könnyebb a bukás, könnyebb az elveszés.

Lám, ez a történet is micsoda.

Ha Kathrin és Liza túl sokat akartak, sokat kell akarnom nekem is, és nem azért, mert így döntöttem. Más döntött helyettem, mint ahogy Lizáékról is más döntött. Sors, Isten parancsa, elrendelés? Orvos vagyok, bizonytal mégsem tudom. Annyit mondok, én, Jakob Waase, hogy legyen az emberben meleg a vér. Tudjuk, mi a jó, és tudjuk, mi a szükségszerű, magyarázkodni már nincs erőnk.

A lányok hirtelen megindulnak a malom felé, s Kathrin újra megérzi Liza testének felhevült, édes és forró páráját, és ettől végképp elgyengül. Kanyargós ösvény fut a malom felé. Partján páfrányok magasodnak, lapulevelek terülnek. Kathrin lemaradva követi barátnőjét, figyel, hogyan ring a csípője s a válla.

A molnár nagydarab, kedélyes ember. A malom udvarán áll, a lányokat bámulja. Langyos, jószagú lisztől porzik az arca. A lányok szomjasak, inni kérnek. Mert a molnár nemcsak molnár! Sörkifőzdéje is van. Főz mézsört, és főz barna sört is, és ha arra támad kedve, könnyű világos sörben áztatja a lábát.

A lányok gurgulázva nevetnek.

Jó ez? Hasznos ez?

Ó, hogyne, igen, igen. A muskátli levelére is jó a sörhab, hogy fényesebb legyen.

Hát akkor a lába ujján is fényesek a körmök?

Azok, persze hogy azok!

Nem sárgák?! És nem törnek, nem szakadnak?!

Hah, még mit nem! Megvizsgálják a kisasszonyok?

Nagyokat nevet a molnár is. Szeme csillog, mert keveset sírtak azokkal a szemekkel. A komlót a közeli faluból veszi. Nem is veszi, lisztért cseréli. Olykor kap dohányt is, meg posztót, karmazsint, kordovánt, szattyánt, török cukorkát. Mégsincsen rossz foga a molnárnak, megmutatja. Csattog, csikorog az a fogsor, mint az egymásnak ütögetett mézskövecskék.

Hamm, hamm, kisasszonykák.

Hanem ünnepekkor búzapálinkát is főz a molnár. A fia dragonyos Frankfurtban. A nagyapja is itt, ebben a malomban örölte a búzát, és az apja is ezt a mesterséget vitte tovább. Ó, hiszen a molnár apja kővel a jobb oldalán tanult meg járni, mert balra lejtettek a léptei. Odakötözték azt a követ, és még mindig megvan a padláson. Mutatja a molnár a sárga agyagutat, ami a falu felé fut és a fenyvesbe kanyarodik. Két szekér is elfér az úton. Ezen az agyagúton tanult a családja járni. Száz éve, nem is, miket beszél, legalább másfélszáz éve élnek itt. Már a nagy háború idején errefelé éltek, amikor Gusztáv Adolf zsoldosai sa nyargatták a népet. Tudják meg a kisasszonyok, hogy a környék legjobb molnárja, a neve Franz Marcks, igen, ez a drága jó ember is itt botladozta az első földi lépéseket.

Na de ki az a Franz Marcks?

Én, én, én, kisasszonykák, és ezen a mondaton újra nagyot kacag a molnár, majd tiszta kötényt köt, hogy a legnagyobb kriglikben sört hozzon a különös kisasszonyoknak. De még visszafordul.

Keserű sört vagy édes sört hozzon?

Pincehideget és keserűt!

A sárga hab végigcsurog a korsók oldalán. Gyereklány szalad a nagy darab emberhez, babája fejről leesett a kóc. Szipog. Nyulacska arca van. Margitnak hívják, Margitkának. Liza felkacag, két kézzel emeli a kriglit, a kislányra fújja a hab fölét, és olyan kortyokban issza a sört, akár a földmunkások. Aztán csuklik, és elpirul. Később pálinkát is isznak a lányok, rozskenyeret, szalonnát, füstölt sonkát, penészes, sós sajtot esznek. Egészen délen, a magas kantonok felé sárgállnak ilyen sajtok a kálvinista kézművesek asztalainál. A molnár felesége sántít, és tud egy dalt, ami a zsidó Süß Oppenheimerről szól. A parázna hazaáruló azzal kérkedett, hogy úgysem akaszthatják magasabbra, mint a bitó fája. Mégis magasabbra akasztották. Bitója aranyozott vasból készült, és valóban alapos munka volt. Akár egy torony, olyan volt az a bitó. Ám ez kevés lett volna, hogy a kérkedő Oppenheimert a szégyennel is büntessék, ha nem emelnek ketrecet a vasbitó fölé. Ebben a ketrecben szégyenült meg a zsidó Süß Oppenheimer. Az asszony valamikor Stuttgartban hallotta az egyszerű gúnydalt, akkor még fiatal volt, és nem fájt a lába.

Hiszzen Kathrin is hallott erről az akasztófáról, egy alkimistának, a szerencsétlen Georg Honaeuernek emelték azt, aki két tonna arannyal csapta be a württembergi herceget. Mint a pikkelyek, úgy ragyogtak Honaeuer testén az aranyflipperek.

Liza is megszólal.

És az igaz, hogy a zsidók kiengedik a kisgyerekek vérért?

Liza mintha színészkedne.

Hogy jön ez ide, és különben is, hová gondol a kisasszony?!

De hiszen ő látott egy kapufeliratot Frankfurtban, ahol figyelmeztetik a polgárokat az izraelita veszélyre.

Butaság, butaság, butaság!

A molnár rettentő dühös, és a malomba zavarja az asszonyt, aki gyorsan visszabiceg, és csak a patak fölött ívelő hidacskáról néz vissza. Sír. Mintha le akarna esni, úgy fogja a fájós lábát.

A lányok kézen fogva, dalolva érnek haza.

Esteledik, nyúlnak az árnyak, kialszik a tisztások fénye, s bár a lányok nem beszélnek róla, mint valami kutya, nyomukba szegődik a félelem. Ludwig Stühlhof árnyéka a fogadó udvarán magasodik, s amikor a kipirult, nagyokat lélegző, még mindig mámoros Liza eléje ér, keményen arcul üti a lányt. Liza nem mozdul, nem kiáltozik, nem sír, olyan az alkonyati fényben, akár egy porcelán szobor. Mintha visszafojtott, nehéz tűzzel formázott lélegzetből lenne vékony, törekeny alakja. Kathrin dermedten figyel. Liza apja szótlánul sarkon fordul, vállával eltaszítja kezét tördelő asszonyát, s nehéz léptekkel bemegy a házba, honnan sokáig hallani a lépcsők dühös recsegését. Stühlhofné átöleli a lányát, de Liza nem mozdul.

Kathrin éjszaka felriad.

Valaki telezokogja felhőkkel az éjszakát, és a szél is olyan, mintha kutatna valami után.

Kivel beszélget az erdő.

Szél, szél, ne gyere közelebb.

Kathrinnak a kirándulás éjjelén eszébe jut a molnár kislánya. Margitka a kócbabával. A félnék nyulacska arc. Aztán eszébe jut Kathrinnak Szent Margit legendája. A tanácsos lánya azon tűnődik, szabad-e puszta kézzel érinteni a gonoszt. Vagy csak meggondolatlanok voltak a legendaírók? Hát a fény nem meggondolatlan, amikor az ember társául szegődik, s vele tart a lélek mélyébe, hogy a legnagyobb borzalmakat láttassa?

Ahogy várható volt, elromlik az idő.

Ludwig Stühlhof mégis elkocsizik. Üzleti ügyei szólítják. Kathrin látja az ablakból, milyen ingerült. Sárga az arca, mintha őt is betegség gyötörné. Mégis inkább a kedv, a kedély, az a beteg. Ilyenkor jobban kell vigyázni a lélekre. Egész nap esik. Kathrin is rosszkedvű, és csak egyszer mozdul ki a szobájából, de hiába megy fel Lizához, hiába kopogtat többször is, a fakereskedő lánya nem nyit ajtót. A szobában senki sem mozdul. Kathrin végül apjával és anyjával ebédel. Helmut von Kunze az ebéd végén váratlanul köhögőrohamot kap, hány, és folyamatosan rángatózik aztán, s a két nő addig szorítja a szenvedő férfitestet, míg az nyugtalan álomba nem ájul.

Délután katonák pihennek meg a fogadó udvarán.

A szürkén szemetelő eső szótlanná teszi őket.

Mint szürke függöny mögött mozgó távoli bábok.

Esik, esik, esik.

Az ilyen idő hasonlít leginkább a bűntudathoz.

Kathrin látja az ablakból, hogy Liza egyszercsak leszalad az udvarra, paskolgatja a fáradt, gőzölgő lovakat, homlokát a meleg tomporokhoz nyomja, és megnevetteti a katonákat, beszél, mutogat, és tejet, bort, kenyeret visz nekik. Később hosszú, bő köpenyében az erőre kapó Helmut von Kunze is lemerészkedik, s elmélyült beszélgetésbe kezd a katonák kapitányával. Nehéz, párától telt a levegő. Az erdő fölé nehéz vízfüggöny borul. És mintha soha nem mozdulna. Persze, utóbb mégis mozdul. A levelekkel kezdődik. Az eső alábbhagy, elhallgat az ég, és bár még a levelek ritka, súlyos csöppekben engedik el a párát, a láthatár peremén már vékony, világos csík jelzi, hogy a fény is kér a földből.

Fiatal katona sír az udvaron, haja a homlokába ragad.

Peter Bahrnak hívják ezt a katonát, utóbb megtaláltam őt is. Mert a névtelen türingiai útonállóról Peter Bahr, és nem Kathrin naplója beszélt. Liza aznap este megkeresi Kathrint, s ruhája fodraiból elővesz egy török kést. Az egyik drago-nyostól kapta, akinek kifésülte hajából a bogáncsokat. A késen embervér barnáll. Hírhedt útonálló volt, a katonák elfogták, s mert újra szökni akart, inait elvágták, aztán néhány földműves könyörgésére, ítélet nélkül fölötötték. A férfi nem jajveszékelt, csak a lassan úszó felhőket bámulta, az ingjét levették róla, so-vány hasfala remegett, mintha sírni akarna, mégse tudna.

Megbocsátásra várt?

Van egy határ, mely után a bűn se megbocsátható, és ott, akkor, az életfonal elmetszésének megszokhatatlan pillanataiban mindegyik katona tudta ezt, mondta utóbb Bahr.

Lám, és mégis. Mi ez a mégis, amire a megbocsátás egyetemes törvénye még-is úgy tekint, mint valami végső menedékre? Nem lehet, hogy a megbocsátás vágya mégiscsak a legegyszerűbb személyes önzés, személyes félelem és szemé-lyes gyengeség?

Liza a kést Kathrin asztalán felejtí.

Vagy készakarva hagyta ott?

Kathrin sokáig bámulja a hidegen csillogó vasat, aztán utazótáskája mélyébe rejti. Éjszaka újra cseperegni kezd, majd eláll az eső, s a lassan vonuló felhők kö-zül valamicske holdfény is lecsorog a vidékre. Bizonyára az éjszakában van a legtöbb illat. A tökéletesség ugyan nem fáj, viszont hideg, akár a halál. Kathrin az ablakban áll és mosolyog. Hálóruháján áthat az erdő hidege, s mint valami ti-tokzatos állat lehellete, bokájától a melle udvaráig végigsimogatja a testét. Sze-retnünk kell az erdőt. Az erdő szép és erős. És Kathrin ezen az éjszakán megte-szi azt, amit eddig még soha. Óvatosan mozog a keze, meg-megremeg. Micsoda szerelem az ilyen. Kathrin végül akkorát sóhajt, hogy elgyengül a teste. Ujjait lassan húzza föl még mindig feszült hasfalán. A Hold fénye egy csiga útját ezüs-tözi ki a lány öléből. Mutatóujja megáll a mellek domborulatánál, és még sokáig mozdulatlan marad. Tudom, itt kellene befejeznem e részt, de újra és újra eszembe jut, hogy Peter Bahr törkése, melyet használtak már emberhúson, ott lapul Kathrin fodros ingecskei között, és vár.

Én, Jakob Waase, azt gondolom, ha a történet a hol és a mikor metszésében egyetlen forró és kibírhatatlan pillanat, akkor csakis felfelé szabad törni, vagy engedni valamely örvénynek, és akkor esni, zuhanni kell. És ha a történet sem-mi kis pillanatok kényszerű sorozata? Ha sem a kezdetére, sem a végére nincs látásunk és nincs szavunk és csak annyit tehetünk, hogy egyszercsak elfoglaljuk valaki helyét, van néhány epizód, ami a miénk lehet, néhány rész, ócska kis részlet, és közzjáték, amelyben a haladás iránya sosem emelkedik föntebb a parsztkunyhók nádfüdeleinél, holott a szemek mindig az ég vagy a föld súlyos mélységeit fürkésznék. Pedig tárgytól tárgyig, naptól napig van értelme mind-annak, ami az ember.

A katonák a napfelkelte szürkületében vonulnak tovább, s csak néhány kö-penydarabot, hamunyomot és lóürüléket hagynak maguk után. Lassan és kö-nyörtelenül kel a nap, és ez mégis jó. Fény és nyugtató meleg kell a nyugtalanító

kérdések után. Liza már az udvaron guggol, vállán kendő, meg sem fésülködött. Kathrin megáll mögötte, aztán megérinti a haját. Liza egy bottal lóürüléket piszkálgat. Egészen közel hajol a földhöz. Visszanéz Kathrinra, mosolyog.

Hiszen még meleg, mondja, az arcommal is érzem.

Múlnak a napok, mintha számolni se kellene őket.

A lányok bebarangolják a környéket, sziklákat, szurdikokat, homokvölgyeket másznak, kései halvány pipacsot csokroznak déli dombhátakon, s egy fiatal, szakállas szekeres Altegonnába is elviszi őket. Olyan szép, hosszú szakállat nem is láttak még. Lehstenbe és Nerkewitzbe is elmennek aztán, és az emberek mindenütt úgy fogadják őket, mintha ajándék lenne ez a két lány, fehér és ártatlan bőruk, homlokuk tompa fénye, kacarászásuk, kiapadhatatlan kíváncsiságuk. A dornburgi tűzvészről egy öreg takács mesél nekik.

Láttak-e már a kisasszonyok lovakat égni?

Mert a dornburgi tűzvészen két fiatal kanca egymás mellett rohanva, vörösen lobogó sörénnyel, égő fáklyaként futott ki a városkából.

És megtalálták őket?

Soha többé, soha többé.

Csak a dornburgi égen tűnik fel olykor, viharok, nagy esők után egy felhő, mely kísértetiesen hasonlít két egymás mellett rohanó kancához.

A lányok e történettől fogva még többet nevetnek, és kibontott hajjal járnak. Hiszen láttukra még a nerkewitz-i mészégetők is felhagynak a munkával. A fű nem simul le utánuk, és a felhők is csak az ég pereméig merészkednek.

Kathrin a vierzehnheilingeni fogadóban egy éjszaka azt álmodja, hogy valaki fogja a kezét. Felébred, ám a szorítás nem enyhül, s ahogy a sötétben múlnak a percek, talán mintha még egyértelműbb lenne az érintés. Hiszen a világ is meg van érintve. Kathrin tágra nyílt szemekkel, mozdulatlanul fekszik tovább. Figyel. Pedig nem érez testmeleget, csak a szorítást érzi, az ismeretlen ujjak kíméletes, de határozott erejét. Milyen megnyugtató, hogy a szeretet fölötte áll a tapasztalat mindennapos hatalmának. Hiszen néha az idő is olyan, mintha sok figyelmetlenségre kényszerülne. Én, Jakob Waase is úgy éltem le az életem, hogy ami volt, azt nagyon és egészen akartam, de talán mégsem mindenáron. Talán bolond betegeimtől tanultam a határtalanság vágyát és a keserű haldoklótól a korlátok keménységét. Kathrin von Kunze is megtanulta, amit meg lehetett tanulni. Nem hibáztatom. Én, Jakob Waase senkit sem hibáztatok. Kathrin egyszer, a vierzehnheilingeni malomnál megingott a sokaság súlyától, aztán elment az örvényhez és kitepte a szívét.

Kathrin tizenöt esztendő, amikor megismeri Lizát.

A fakereskedő lánya egy évvel kevesebb.

Nézem a kertemet, fejem felemelem a sorok felől, hogy lássam az alkony utolsó foszlányait, a piros hasadást, amely seb az ég testén, és búcsú, búcsú az ártatlanságtól, ha előttenek bennünket a vágjak. Jön az éjszaka és bevarrja azt a sebet, de nyugalomunk mégsem lesz. Nos igen, talán az öregségre kellett várnom.

Látom a vierzehnheilingeni erdő fekete tömbjét a fogadón túl.

Látom a templom körül kavargó szelet, a szelet, a szelet.

Látom a fiatal, jóképű papot a füstölővel.

Látom Kathrin alakját a fogadó muskátlis ablakában.

Látom Lizát, ahogy áll a lovak itatója mellett, lent az udvaron. Látom, hogy percek óta mozdulatlan, csak a mellei emelkednek, és az ajka olyan fényes, mintha sokat nevetett volna.

Látom, hogy Kathrin nézi őt, drága barátnőjét, és elmosolyodik.

Látom, ahogy váratlanul délelőtt lesz.

Látom az udvaron a fogadósnét, énekel, és vajat köpül.

Mindent látni akarok, mint Liza Stühhof, akinek ez lett a veszte, és mégsem hinném, hogy boldogtalan lett volna élete utolsó pillanataiban.

Várj még, halál.

Kathrin nem látta még ilyen megtörtnek az apját, mint ezekben a napokban. Helmut von Kunze mintha menekülne a fák tömött lombjai alól, hogy csak az ég távoli kékje legyen fölötte. Jár a templomba, napjában háromszor is ott térdel a feszület előtt. Néha hosszú és elmélyült beszélgetésbe kezd a fiatal pappal. Jó, hogy a württembergi lutheránusok megbocsátottak a pietistáknak? Talán jó, mindenesetre bűnös és elvetemült cselekedet embereket elűzni az otthonukból, csak mert egynémely dologban másképpen gondolkodnak Istenről, holott éppúgy szeretik. Hiszen hallott ő, Helmut von Kunze, a húszezer északra menekülő salzburgi protestánsról is, igaz, ez már nem ma történt. Befogadni akkor is jobb és hasznosabb, mint kitagadni. Akár az evangéliumi ajak Jézus tanításában. Ami kijön belőlünk, az a mérgező. A fiatal pap bólogat.

Helmut von Kunze sokat sétál a fogadó környékén ezekben a napokban, olykor megáll, s hátrafont karral sokáig bámulja a földet. És nem mozdul, mintha az árnyéka súlya tartaná vissza. Ám Kathrin azt is észreveszi, hogy az apja magában beszél, hangtalanul és bizonytalanul mozognak az ajkai, s a lánya érzi, nem céltalan monológ ez, mert valakihez, valami súlyosan konkrét dologhoz beszél ilyenkor a tanácsos, s amikor egy napon a faluba vezető kanyargós úton rajtakapja a lánya, Helmut von Kunze nem térhet ki magyarázat nélkül.

Kunze barátom megfogja a lánya kezét.

A szavakban van halál, és a halál érti, amit mondunk, és a halál válaszol is, és az a válasz már a csecsemő első felsikoltása után a homlokunk felett lebeg, és bárhová elkísér, és a válasz egyre súlyosabb és súlyosabb lesz, mert a halál minden szavadra, minden gondolatodra hűségesen válaszol, hogy végül elhallgasson benned, amikor már nem bírod a súlyát, Kathrinom, kicsi lányom.

Ludwig Stühhof néhány nap múlva bejelenti, hogy hazautaznak Fuldába. Az üzlet rendeződött, újabb pénzmag állt a házhoz. Ludwig von Stühhof igen jókedvű, sárgasága elmúlt, vonásai rendezettek, édes rajnai borról árulkodik az orra. Kathrin rosszkedvű. Nem is rosszkedvű, több ez. Délelőtt újra a templomba megy a családjával, végül anyja megkérdi, mi bántja. Kathrin sírva fakad, és a szertartás egész ideje alatt folynak a könnyei. Arra gondol, hogy az egyszerű és minden mozdulatlanságával bárdolatlanságot mutató fakereskedő lánya, az ő véletlenül lett drága Liza barátnője valójában belőle, a testéből, a gondolataiból és a vágyaiból származik, mintha elrendelés lenne az, hogy ők egymásra találtak, és vágyakat ébresztettek a másokban. Megismerünk, hogy veszthessünk? A lányok még két napot töltenek együtt. Gyorsan elröppenő, zavaros órák ezek s Kathrin úgy érzi, hogy szerelmes, és ez az érzés olyan fájdalmas, úgy égeti a lel-

két, hogy indokolatlanul veszekedéseket kezdeményez, de Liza csak mosolyog, és mindent megbocsát neki.

Majd egy hónapig tart a Kunze család hazaútja.

Helmut von Kunze egészsége mintha valóban javulna, de mindez csak a felszín csalóka fénye, s a gyorsan elröppenő müncheni vidám napok után újra a szenvedés lassú percei következnek. A legmélyebbről szivárog fel a fájdalom. És hát milyen mély is az emberi test, arra szavunk sincsen. A hercegség felé közeledve már láz gyöngyözi a tanácsos homlokát, és olykor félrebeszél. Württemberg idegen, akár a szív, melyet meggyaláztak, aztán elhagytak és elfelejtettek. Minden töredezett, széthulló. Freiburg is hideg, vigasztalan. Esik az eső, s a szél a Bodeni tó felől fúj, és az ember arcába mar, hogy kiegye a könnyeket. Kathrin zaklatott. Idegesítő a Münster tér kavargó piaca, a vásárosok éles kiáltozása, a Hosanna harang máskor oly édes hangja, és nem érdekesekek most a délceg breisgaui lovasok sem, szörnyű és kibírhatatlan, ahogy kopognak a lópatkók a Svábkapu előtt, s ezek után Kathrin azon sem csodálkozik, hogy Friedrich, a lovászfíú, lehajtott fejjel és kellemetlen hírral fogadja őket. Kathrinék az óvárostól északra laknak, kastélyparkjuk híres gyönyörű, évszázados fenyőiről, s az egyik tisztásról rálátni a Kandel csúcsára is. Friedrich három halott mókust talált a parkban, a nagy vörösfenyők alatt, míg a tanácsosék odavoltak. Friedrich a tanácsos úr utólagos engedelmével megnyúzta az állatkákat, hiszen a mókuszprém értékes és díszes holmi, aminek talán még Kunze kisasszony is hasznát veheti. Kathrin azonban nem veszi hasznát semminek. Napokig úgy járkál, mint az alvajáró, hol az eget, a lassan úszó felhőket bámulja, hol a földet vizsgálgatja eltökélten, mígnem sürgőspostát küld Jozefnek, s a levélben kétségbeesetten kéri az unokaöccsét, tüstént utazzon haza, Württembergbe, hogy elvihesse őt Fuldába. A levél tulajdonképpen egyetlen elnyújtott segélykiáltás. A sors azonban azt hallja meg, ami neki tetszik. Jozef helyett egy Karl Mühl nevű joghallgató fiatalember, Jozef barátja válaszol. Kunze tanácsos unokaöccsét lefogták, írja, s egyelőre szigorú vizsgálat alatt tartják. Többet sajnos nem írhat. Ha tud, Kathrin keresen befolyást édesapja révén. Nem tudom, Kathrin keresett-e befolyást Jozef számára nagybeteg apjánál, mindenestre amikor Jozef két év múltán szabadul, egy megtört, sántító fiatal férfi akarja látni Kathrint az ispotályban, mire a lány életében utoljára megszólal, nem, mondja, amikor megemlítem neki Jozef nevét, nem, mondja még egyszer, és nem emeli fel a tekintetét. Ám e történet jelen idejében ősz van, s Kathrin kétségbeesése mélypontján megkapja az első levelet Lizától.

Kathrinom, drága.

Emlékszel, miután a katonák elvonultak fogadónk udvaráról, beszéltem neked öreg lelkészünkről, Warm atyáról, akinek hályog falta fel a szemvilágát, s akinek ezért esténként anyám olvas fel a Szentírásból. Jó Apám ilyenkor már hortyog, és öles fákkal álmodik. Furcsa ember a mi Warm atyánk. Szerinte nem szabad mulandó teremtményeket szeretni, hiszen örökké velünk van Isten. Hogy az életünk legmélyebb, legvigasztalanabb bugyrába is velünk tart. Én ezt hiszem, mégsem tudom a szívemmel, amit tudni illene. Énbennem van kétely jócskán, hogy a mulandó teremtményeket beragyogó szeretet alábbvaló vagy

hasztalanabb lenne. Hiszen Isten is a mulandóság által tette magát szerethetővé. Az Ószövetség Istene félelmetes, parancsoló és halhatatlan, ezt Warm atya is mondja. Krisztus halála, a mulandóság felvállalása, hát ez az, ami rólam, rólad, mindnyájunkról szól. Én magamban szeretem Krisztust, a testemben, a véremben, húsom és lehelletem melegében, és ezért nem hiszem, hogy az önszeretet hasztalan, megvetendő dolog lenne. Veszélyes igen. Talán. Csakhát nem veszélyes-e minden lélegzet, drága Kathrinom. Ősz van felénk is, csupa szomorú vér az erdő. Apám újabb területeket vesz, most talán Schleswiegben, hol örökös tengeri szélben nőnek a fák, és a gyökerekkel bizonytalan morotvákba, lápokba kapaszkodnak. Van egy titkos álmom, drága Kathrinom. Gyermekeket szeretnék. Jaj, ne ijedj meg, nem úgy gondolom, nem házasság, vagy más efféle ifjonti szívbadarság révén. Egy imbecillis fiút szeretnék, szelídet és alázatosat, azt szeretném, ha egy egyszerű és ártatlan lélek kísérne a mindennapokban, mint valami testőr, mert Kathrinom, jól jegyezd meg, a drága bolondok tekintetében van a legtöbb figyelmeztetés és óvás, és az ő szeretetükkel semmi sem ér fel. Csak azt nem tudom, miért akarja az ember, hogy így szeressék?

Én, Jakob Waase azt gondolom, hogy egyetlen évszakban nem lehet csalódni, és ez az évszak az ősz. Mert verhet fényével a vénasszonyok nyara, melengetheti a fáradt végtárgokat a nap váratlan áldása, hullhat vigasztalanul az eső, falhatja lassú köd a fák lombjait, ébredhetünk párnáinkon darazsakkal, ruháink alá kúszhat a must és a barnuló körték illata, tulajdonképpen megtörténhet bármi. Ősszel nincs határ sem az égben, sem a szívben, sem a föld kedvében. Ezért él rosszul az, aki nem készül az őszi valóságosságok határtalan teljességére. A haldoklót is melegebb fény ringatja az utolsó órán. A hosszú megnyugvás előtt vagyunk, és ezért az ősznek többet megenged az Isten. Ősz van a történetben is. Kathrin naponta kísétál, s magával viszi Liza leveleit, melyek szép sorban érkeznek, hetente, tíz naponta egy levél. Friedrich május óta égő arccal bámulja Kathrint. Kathrin még valamikor a vierzehneilingeni utazás előtt, májusban, Flórián napja tájékán kísétált az istállókhöz, ahol Friedrich és az apja lovakat pároztatott. A fehér csődör vadul nyerített, mintha az égnek akarna ugrani, ágaskodott, majd körbe-körbeszaladta a mozdulatlan és mindenre kész kancát. Kathrint akkor lenyűgözte ez a szépséges brutalitás, és könnyed mosollyal nyugtázta Friedrich zavarát, miközben a fiú segített a csődörnek.

Ősszel a lovak nem szerelmeskednek, kicsi Hans?

Kathrin nem kap választ.

De Friedrich minden halott mókust megnyúz neki.

És Kathrinnak már tíz mókusbundája van.

Kathrin, drága, rövid leszek, mert lázam van a boldogságtól. Apám titkára, Franz néhány napja végre magával vitt a Fuldához legközelebb fekvő olyan intézetbe, hol együgyűeket tartanak fogság alatt. Zöldháznak hívják ezt a helyet, és azt beszélik, hogy egy katona alapította, akinek egy magdeburgi barátja beleőrült abba, amikor a harmincéves háborúban csaknem kiirtották a városát. A hely elborzasztó, mert angol szokás szerint a betegeket rabláncon tartják, és verik, és megalázzák őket. Örömöm mégis leírhatatlan. A gyermek itt fekszik előt-

tem, szobám szőnyegén, s mint akiben Isten egy darabja nyugszik, hunyt szemmel mosolyog. Életkora bizonytalan, alacsony növésű, fehér bőrű, s nyoma sincs benne a világ durvaságának. Valamennyi gondozott közt ő volt a legszelídebb. Ártatlansága nyilvánvaló. A visszaúton, az utazókocsiban Franz megcsókolt, és én hagytam, hogy a gyermek lássa ezt. Franz csókja keserű volt és elkapkodott. Kint a világban pedig hullt, hullt a hó. Apró, kedvetlen pelyhek voltak. Talán túl gyorsan akarok mindent. Apám csak a fáival, az üzleteivel törődik. Eddig magányos voltam. Anyám duzzog, s amikor csak teheti, bántja a gyereket. A pajtába, a bűzös állatok közé akarják fektetni, de én ezt nem engedem, mert ugyan lehet, hogy a gyermek egyelőre nem tud többet az állatoknál, de mégiscsak ember, és én tudom, hogy forró érzései előbb-utóbb átmelegítik ezt a házat is, ahol eddig csak apámnak és anyámnak éltem. Franz mindenestre melletttem érvelt, talán hogy továbbra is remélhessen. Boldog és rémült vagyok, hogy mi lesz velem.

Miért most teszem eme közbevetést, nem tudom.

Meglett doktor voltam már, amikor egy beteg, Stiege volt a neve, fehér bőrű, alacsony fiatalember ő is, rángógörcsöktől és vad rohamoktól szenvedett, s olykor hallucinált is, egy verőfényes tavaszi napon odajött hozzám és megfogta a kezem. Ülünk le, doktor úr, kérte remegve. Leültünk. Sokáig és szenvedéllyel tartotta a kezem, a távolba nézett, végül alábbhagyott a remegése. Talán ezt akarta, mert hirtelen rám pillantott. Mondja, doktor úr, meddig tart még az örület? A fiú nem szólt többet. Délután az egyik ápoló szólt, hogy Stiege lázas és félrebeszél. Stiege még aznap meghalt, és én még ma sem tudom, hogy mit válaszolhattam volna neki?!

Helmut von Kunze egy ködös novemberi napon, bár folyamatos rosszullétekkel, lázzal és hidegleléssel küszködik, elutazik Ulmba, amely még elérhető távolságra van Freiburgtól, s ahol él egy igen híres porcelánkereskedő, aki nemcsak meissenai, drezdai, de eredeti kínai porcelánnal is kereskedik. Asszonya vele tart, Kathrin marad. Helmut von Kunze tudja, hogy az utolsó nagyobb útja ez. És a barátom gyönyörű porcelán szobrocskákkal tér haza Ulmból. Akad szerzeményei között olasz ónmázás tejüveg, toszkán lágyporcelán és Böttger-féle kőcserep is. Helmut von Kunze rövid és szenvedélyes rögeszméje eztán a porcelán szobrok gyűjtése lesz, ami ugyan nem olcsó mulatság, de bizonyít a legszebb és a legnemesebb kedvtelések közül való. Mint amikor az ember, aki érzi az élete, a teste bizonytalanságát, valami kivételesen szilárd, szép és megejtő, a kicsinység tökéletességében kiteljesedő fogódzót keres. Porcelánok. Törékenység és tökéletesség. Mert talán az örökké élő lélek is tűzből van, csak lehül, mire átjut az anyag börtönén. A tanácsos egy napon ágyához kéreti lányát, kezét megfogja, magához húzza és elmeséli neki az aranycsináló Johann Friedrich Böttger történetét. Hogyan fogatta el az égő lelkű gyógyszerészinast Erős Ágost fejedelem, hogyan záratta a drezdai Vénus-bástyába, ahol Böttger nem az aranyat, és nem is az örökélet elixírjét, hanem a porcelánt fedezte fel, aminek a titkáért az erkölcsös Kínában is rengeteget öltek. Kathrin figyelni az apját, aki nehezen, el-elfulladva beszél, sípolva veszi a levegőt, és közben Lizára gondol. Hogy

mit is akart mondani Helmut von Kunze? Őszintén szólva, ezt Lizától kellene megkérdezni.

Kathrinom, drága.

Jó lenne újra találkozni. Akkor te is láthatnád a gyermeket, akit elhunyt testvérem szomszédos szobájába költöztettem. Éppen tíz esztendeje élt a Zöldház ispotályban. Talán már írtam, hogy a fiú magaviselete mindvégig tökéletes volt, arca kedves, mozdulatai finomak, csak az erős szélről és a túlzott napfénytől ajánlatos óvni. Szeretném megtanítani néhány dalra, és talán egy-két versre is futja a képességéből. Anyám ellenkezését felitta az idő. Bolonddal élni egy fedél alatt, sopánkodott nagyon sokáig, jaj, hogy micsoda lehetetlen dolog az. Aztán megbékélt, a gyermek kedvessége, amely olyan, akár a napsütötte méz, őt is elgyengítette. Azóta elhunyt testvérem, Janek régi ruháit is előkereste, s ráadta őket. Nagyokat sétálunk a birtokon, a város határában, a környező erdőben s teli tüdővel szívjuk a leget, s virágok híján, egyelőre a csupasz fák nevét tanítgatom a gyermeknek, aki igen nagy előrehaladást mutat ezen stúdiumokban, habár levelek híján a törzsek s az ágak oly vigasztalanul hasonlatosak. A gyermek tart a víztől, s ez kissé elkeserít.

Szenteste közeleg. Kathrin apját ágyának dönti a láz. A házban a némaság hideg szele kavargó. A szolgálók, a cselédek csak mutogatnak, mintha a halál jelenlétében illetlen lenne a szó. Nem is némaság ez, mint inkább a rémület és döbbenet mélységes, kavargó csöndje, amikor arra döbbenünk, hogy valóban elveszthetünk valakit, aki szívünknek kedves, s habár a gondolat eljátszott már hasonlóval, a beteljesülés közelsége rémületes és iszonytató. Kathrin úgy szeretted az apját, ahogy egy istent szeretünk. Helmut von Kunze tökéletesen élt, kifogástalanul öltözködött, s ítéleteiben is pontos és mértéktartó volt. Kathrinnak egyszer az jutott eszébe, bárcsak tévedne valamiben az apja. De Helmut von Kunze nem tévedett, inkább szótlanná vált az utóbbi időkben, s a porcelán szobrocskák gyűjtése is valami különös és elkeseredett erőfeszítésről tanúskodott.

Olykor szívszorító jajgatás visszhangzik a hatalmas házban.

És a tanácsos haláltusája mindazt lerombolja, amiért a férfi élt és dolgozott. Jónak, igazságosnak lenni? Tökéletesnek lenni? Tudni a mértéket? Egyszer csak megérkezik a fájdalom, hogy benyújtsa a számlát, és a test romjai között sziszeg, sziszeg a rettegés szele. Kathrin sokat ül apja ágyánál. Kunze tanácsosnak szaga van, és a Szentestén már szégyell a feldíszített nagyszobába botorkálni, a közös, családi imára.

A kertet vastag és puha hó fedi, de a park fáira akasztott madáretetők üresen és szürkén lengnek, mint a szívek. Szalonnabőrökkel játszik a szél. Kathrin egy nap olyan erővel fogja meg apja legújabb szerzeményét, egy kék meissenai Harlequint, hogy a szobrocska elpattan.

Helmuth von Kunze végül megbékélve megy át a másvilágra.

Kathrin nem sír a temetésen.

Jeges, északi szél fúj, és én, Jakob Waase, aki közvetlenül Kathrin mellett állok, felismerem a kövér Reinhard Kühlt, az ulmi porcelánkereskedőt. Reinhard

Kühl néhány nap múlva visszavásárolna egy-két porcelánt Kunze asszonytól. A gyűjtemény azonban nem teljes. S éppen a Böttger-féle kőcserepek hiányoznak.

Édesapád halála megrendített, Drága Kathrin.

Gyászodban teljes szívemmel osztozom, a hírt megkönnyeztem. Ám most, hogy van nekem e gyermek, az elmúlásra se tudok úgy gondolni, mint azelőtt. A gyermek szemében látom magam, az egész életemet látom, és semmitől sem félek, és mindent akarok. Különös érzés ez. Mintha a testem természetesebben és közvetlenebbül lenne kapcsolatban a természettel, amely az életet és a halált tisztábban és őszintébben hordja magában, mint az ember. Gondolj csak az erdőre, drága Kathrinom. Félünk-e a fáktól, a szederbokroktól, a mohás kőpadoktól? Hát persze, hogy nem. Az emberektől félünk. Magunktól félünk. Vagy egyszer csak nem félünk. Azt mondjuk, távozz, félelem, és nincs többé szükségünk olcsó, piaci reményre, mert az ízek és az érzések hatalmat adnak.

Tavasz van, írom. Furcsa dolog követni az időt, s talán csak akkor cselekszünk helyesen, ha nem akarjuk tetten érni és marokba fogni, csak követjük, ahogy szemünk csillogását követi az árnyékunk a föld sarán. Vagy ahogy az időszámoló porszemek futnak a másik után. Idő, idő, egyszer csak valóban jobb minden. Fenn az égen is felhők rohannak, egyik a másik után, s mintha üzentek volna értük. A föld még hideg, de már fényes, és fénylik a sár is, és a tavasz első halvány és gyenge zöldje már pelyhezi a réteket és a Kunze-park tisztásait. Fiatal fiú a föld, könnyű pihe testén a fű. Tavasszal átlangyosodik a vér is, hirtelen többet tudunk sírni és többet tudunk nevetni, és a kézfejek, meg a lánytarkók fehérségét jóleső borzongás fodrozza. Tavasszal a szemekben kel a nap, és a domboknak könyörögni kell az alkonyatért. Tavasszal a bolondok hirtelen jószágúak lesznek. Most nem zavaró a trágyaszag sem, ami az istállók felől terjeng. És az istállónál nevetnek is, furcsa, gurgulázó nevetés száll a fenyők fölé, Friedrich fogócskázik egy fiatal kancával. Friedrich most megáll, és Kathrint nézi, aki úgy sétált idáig, mint aki nem tudta, mit akar. De talán mégis tudta, hiszen tavasz van.

Friedrich áll, és tele szájjal liheg.

Kathrin látja a fiú ferde, szabálytalan növésű fogait.

Tekintetében megjelenik az erőszakos vonás, amit Kathrin oly sokszor elképzelt már, és Kathrin látja, hogy a fiú hímtagja duzzadni kezd, mintha át akarná szakítani a nadrágot. A lány aztán már csak a fiú arcát nézi, amely titkolná a szenvedélyt és a félelmet, és Kathrin aznap este újra kimerészkedik a parkba, a fák közé, és csaknem elveszti az ártatlanságát.

Most április van a történetben, és az időjárás szeszélyeiben is különös szenvedélyek kavarnak. Azt hiszem, hogy a gondolatok, éppúgy, akár egy hatalmas könyvtár könyvei, már a születésünk pillanatában készen állnak bennünk, hogy egy nap előtörjenek s úgy álljanak előttünk, mint valami halálos ellenség. A bűnről szeretnék beszélni, és most, hogy Liza Stühlhofra és Kathrin von Kunzéra emlékezem, elmondom mindazt, amit Isten ellen hozok fel e tárgykörben. Mert hiszen mi, emberek, a hatodik napon teremtettünk. A hetedik napon azonban megpihent az Isten, és az ember, e tudatlan teremtmény egyszerre csak bele lett vetve a világba, melyben Isten nincs, mert Isten pihen, és lehet-e valami jó

vagy rossz abban a világban, ahol Isten helyett csak a tiltása lebeg a homlokok felett. Jaj, mi minden történt ezen a szörnyű hetedik napon. Talán még bolond és együgyű minden ember, aranykor, paradicsomi állapotok. És Isten nincs, mert pihen. Nemde ekkor születik a bűn is? Akkor születik a bűn, amikor Isten pihen, mert fáradt, és ezért a világ ítélőszéke előtt, ha nem is felmentést, de könnyítést kap az ember. Úgy érkezünk a világba, a teremtésbe, hogy máris el vagyunk hagyva. Vajon nem akarta-e ezt az Isten? Nincsen-e a bűnbeesésben eleve elrendelés, valami homályos isteni szándék, akárcsak Júdás kiválasztásában? A gondolat is bűn, persze, de az eláruláshoz maga Isten ad erőt. Hiszen meg van írva, hogy a saját képére teremtett bennünket.

De nem rémült-e meg Isten a túlzott hasonlatosságtól?!

Hogyha szeret bennünket, akkor magát szereti?!

Hogy Isten éppen a szeretettől rémült meg?!

Tavasz van, tavasz van, tavasz van, és ezen a tavaszon, harminc esztendővel ezelőtt, én, Jakob Waase doktor is írtam egy levelet.

Kathrin, kedves.

Őszintén szólva a kisasszony kérdése meglepett. Ám a levél nagyfokú, már megbocsásson a szóhasználaton, általánosságai ellenére is éreztem, hogy valamely egyedi eset kapcsán kéri ki a véleményemet. Ez egyrészt megtisztel, másrészt aggodalommal tölt el. Kathrin, kérem, legyen okos. A bolondság nem, soha nem lehet tiszta naivitás. A megbomlott agy beteg, és ezt, bármennyire is fájdalmas, tudomásul kell vennünk. Nekünk, akik egészségesek vagyunk, igenis nyugtalanak, szenvedélyesnek és érzékenyek kell lennünk. Miért azt akarjuk mindenáron ölelni, ami távol, a mélyben van? Élünk és egészségesek vagyunk, tehát nincs más választásunk, mint hogy a fájdalom mellett döntsünk. Különböben pedig minden földi eseményt a maga konkrétságában kell vizsgálni. Én betegek között lettem érett, őszhajú férfi, tehát jól tudom, hogy a legmélyebb, a legártatlanabb nyugalmat, a szív legédesebb békéjét is képes felkavarni a mi világunk. És nem azért, mert gonosz a világ. A világ Isten nyugtalanságát tükrözi szüntelen, s ebből a nyugtalanságból bennünk fájdalom lesz, rossz esetben mardosó kétely, amiből sajnos, bármi lehet. Kathrin, kérem, legyen óvatos. Nincs Ön mellett most atyai kéz, amiért határtalan keserűség fog el, és talán jobban aggodom, mint ahogy illene.

Kathrin ezekben a napokban arra gondol, hogy Liza még egyszer sem írta le a fiú nevét. Talán nincs neve a fiúnak? Ugyan. Liza semmit sem tesz oktanul, ezt Kathrin jól tudja. Nyilván nem akarja, hogy a névvel bárki kulcsot kapjon az ő teremtményéhez. A lélek ajtaja előtt a név áll, mint valami testőr. De óvatosság a szűkszavúság, vagy félelem? Liza levelei ritkulnak, s a kezdeti lelkesedést valami mély és feneketlen, mindazonáltal szabályozatlan szenvedély váltja fel. A kusza sorokban sok a sötét tónus. Ha sokáig nézünk egy arcot, utóbb megmondhatjuk, hol fáj a testben. És Kathrin nem néz többé Friedrichre, aki égető fájdalmat okozott neki. Hosszú, magányos sétái alatt újra és újra előveszi Liza leveleit, maga elé képzelettel a lány arcát, és azon tűnődik, hogy látják-e még egymást. Kathrin olykor Vierzehnheilingenről álmodozik, vajon él-e még az a méhecske,

melyet az első nap látott Liza arcára repülni. Mert mintha itt zümmögne körülötte, zümmög, zümmög a bogár, mintha folyvást figyelmeztetni akarná.

Tisztelt Kisasszony!

A rendelkezésre álló iratokat átnéztem. Hála megboldogult elődöm, Peter Stromm úr rendszeretetének és pontosságának, Fuldában az elmúlt időszak minden különös bűnesete lejegyeztetett. Ön éppen tíz évvel ezelőtti esetekről kérdezett. Nos hát, éppen tíz évvel ezelőtt találták meg a Fulda folyó egyik Gersfeld felé eső patakjának úgynevezett Kékvízesésében a kicsi Helga Tannét, a helyi postamester alig öt esztendő kislányát. A gyermek kétségkívül elvetemült és aljas erőszak áldozata lett. Ebben az évben több rablótámadás is történt a környéken. Az útonállókat, igaz, nem mindet, később elfogták. Tudunk felderítetlen gyújtogatásról, megtervezett és sokszálú pártütésről, továbbá szerepel a nyilvántartásban egy különös feljegyzés is, hogy a helybeli földművesek asszonyai panasszal éltek a kerületi előljárásnál, miszerint háziszárnyasaik nyakát rendre kitekeri valaki. Vagy valakik. Előfordult, hogy egyetlen éjszaka tucatnyi szárnyas esett áldozatul a vandál pusztításnak, s a nyomok kétségkívül emberi kézre utaltak. Végül ennek az ügynek a tettesei is rács mögé kerültek. Csak Helga Tanne gyilkosa hordja azóta is magában az elborzasztó emléket, s úgy lehet, most már viseli is az idők végezetéig, és nem nyeri el a büntetést, amelynek pedig a legszigorúbbnak kellene lennie. Mert nincs, mert nem lehet méltányosság ott, ahol a legszörnyűbb szándék munkál.

Michael Rott bírósági jegyző, Fulda városából

Másfél hónap csönd kétségtelenül nagy és nyomasztó idő egy szenvedélyes barátságban. Másfél hónapig nem lehet hallgatni, mert aki szeret, az kérdez, vagy kér, a szeretetnek igenis szüksége van a szavakra. Kathrin jól tudja ezt, különösképpen, hogy korábban hetente érkeztek Lizától a levelek, minden héten egy levél, s mintha bennük valóban a fény és a szeretet melege érkezett volna Württembergbe. Aztán a fényben, egyszerre, mint valami hideg kő, ott csillogott a mindenre elszántság ékszere. Csak hát hová kerül ez az ékszer, mely elébb parányi, csak mint aranypor csillanása a homlok ráncaiban, aztán növekszik, mint gyermekujjon a köröm, végül akkora, mint egy meglett férfi ökölbe szorított keze? Kathrin tudja, hogy végül a mellkasba, a szív helyére kerül az ékszer, és ha ott van, onnan ki nem kerül már, és megfagy a vér, és az erekben a végső igen hidege fúj.

Igen tisztelt Kathrin von Kunze kisasszony!

Kérdése meglep, ugyanakkor levele nem kevés tájékozottságot mutat a Kicsi Hans élettörténetével kapcsolatban. Mi az intézetben csak így neveztük a gyermeket, Kicsi Hans. Megejtő szelídsége, alkalmazkodóképessége, szelíd és szeretetre méltó együgyűsége mindnyájunkat meghatott, nem hiába volt Kicsi Hans az intézet dolgozóinak kedvence, egészen Liza Stühlfhof kisasszony megjelenéséig, aki szülői engedéllyel pártfogásba vette a gyermeket. Kicsi Hans, ahogy Ön írja, valóban tíz esztendővel ezelőtt került hozzánk, s életkora éppúgy bizonytalan, mint származása. Múltjáról kideríteni nem tudtunk semmit, pedig

végeztünk vizsgálatokat az ügyben. A fiút mészégetők hozták be, az erdőben csavargott, gombán és bogyókon élt. Úgy hallottam, Kicsi Hans boldog Fuldában, Stühlfhof úr házában, ahol Liza kisasszony gondját viseli.

Karl Wien, a Zöldház ispotály igazgatója

S itt, a történetnek e végső szakaszában már az én sorsom és Kathrin von Kunze sorsa összefonódik. Nem én akartam így, habár utólag nem bánom, hogy így történt. Hideg és fényes augusztusi napon keres fel Kathrin von Kunze. Arra kér, utazzam vele Fuldába. Másnap indulni kell egy nagyon fontos, voltaképpen életbevágó ügyben, mondja, különben keveset beszél, de láthatóan és rendkívül zaklatott, s bármennyire is fájdalmas, de azt kell mondanom, hogy viselkedésében már-már az önveszélyes elszántság jeleit látom felsötétleni. Akkor még nem tudom, hogy voltaképpen Liza Stühlfhof sorsa árnyékolja Kathrin arcát. És annak az árnyéknak súlya van. Néhány perc gondolkozási időt kérek, majd igent mondok. Kathrin megfogja a kezem, és az arcához szorítja. Zavartalansága és szertelensége nekem kínos, ám e mozdulatból látom, milyen nagy bajban van. Másnap, melegedő, nyugtató szélben a keleti postaállomásról indulunk, s Kathrin hirtelen, ahogy elhagyjuk városunk határát, bőbeszédű lesz. Elmondja, hogy tudja, hol van Liza, s azt is tudja, mi történt vele, és hogy ami elkezdődött, annak még mindig nincs vége, s talán éppen rá, Kathrin von Kunzéra vár a végszó kimondása. Hiszen ő most már mindent tud. Beszélgetésünk alatt én azonban többször is az értetlenségemnek adok hangot, s ebben nincs is semmi meglepő, hiszen akkor még nem ismeretesek előttem e történet részletei, kisebb-nagyobb kitérői és elágazásai, egyáltalán, meg kellett kérdeznem, ki a Liza nevű leány, kicsoda Ludwig Stühlfhof, vagy kicsoda Peter Bahr. Lassacskán azonban tisztul a kavicsoktól megzavart víz, s bár Kathrin önkényesen és kissé kapkodva mesél, nagyjából már érteni vélem a történetet, s felfogom a lányok barátságát összekötő szenvedély erejét. Aztán már csak azt nem értem, honnan tudja Kathrin, hogy Liza barátnőjével baj történt, igen, baj, ezt a szót használta, amely homályossága révén volt alkalmas, hogy fenntartsa mind a mardosó bizonytalanságot, mind pedig a reményt, hogy talán mégsem olyan súlyos az ügy, s hogy Liza hallgatása mégis inkább lányos szeszélyből fakad, mintsem valamely sötét és elvetemült tragédia parancsa folytán. Kathrin arról kérdez, jártam-e már Fulda városában. Ingatom a fejem. Nem jártam Fuldában. A Kékvízeséshez megyünk, mondja és lehunyja a szemét. És mi valóban odautazunk, a fuldai Kékvízeséshez, és ha a történetírás e percében úgy döntök, hogy elhagyom az utazás fásasztó és felesleges részleteit, nem beszélek tájról és emberekről, melyek végtére is érdektelenek Kathrin előrelátása és megérzése szempontjából, nem azért teszem, mert sietni akarok, s mert elfog a végszó kimondásának sürgető vágya, mely végszót, sajnálom, végül mégsem Kathrin, de e történettel én, Jakob Waase mondok ki, nem akarok sietni tehát, de minek halogatni azt, ami kész és egész, és bevégezésre vár, legyen elég tehát annyi, hogy néhány nap múlva minden baj és különösebb közjáték nélkül megérkezünk Fuldába, felkeressük a megtört Stühlfhof szülőket, akik másfél hónapja kerestetik hasztalanul a lányukat, és azt a drága kis bolondot, s a szülők előtt Kathrin újra kimondja a gersfeldi Kékvízesés titokzatos nevét, hogy egy-két óra múlva a fakereskedő,

Kathrin, jómagam, valamint néhány törvényszéki ember jelenlétében a Kékvízesésnél félregörgecsük azokat a hideg és súlyos köveket, melyek Liza Stühlhof borzalmas látványt nyújtó földi maradványait fedték addig a percig.

Kicsi Hans talán látta mindezt, hiszen az erdőben bújkált. Vadászok fogták meg végül, s nem ellenkezett. A Liza Stühlhoftól tanult dalokat dúdolgatta, boldognak és elégedettnak látszott, és a szeme is úgy fénylett, mint a friss méz. A fuldai bíróság fogdását, egy Meyer nevű öregembert, kit később elbocsátottak a törvény szolgálatából, Kathrin tíz darab mókusprémmeel, valamint néhány különösen értékes porceláncseréppel vesztegetett meg, hogy magára hagyja a bolonddal. A törvényszéki orvos jelentése szerint Peter Bahr törkése húsznál is többször sújtott le, s mindannyiszor Kicsi Hans szívét vette célba. Hogy a bolond ellenkezett volna, arra utaló jelet a helyi ügyészség emberei nem találtak. Arca még holtában is nyugodt volt, mondhatni átszellemült, akár a táblaképekre festett szenteké. Hosszú huzavona után sikerült elérnem, hogy Kathrin von Kunzét az én ispotályomba helyezték el. Harminc esztendeje volt néma és engedelmes betegem, és a borzalmas fuldai késszúrásokról se beszélt már senki. Harminc esztendeje vártam, hogy megszólaljon Kathrin. De ő hallgatott. S Kathrin von Kunze néhány napja elhunyt. És most én, Jakob Waase leteszem az írót, és elhallgatok, mert talán többet elmondtam erről az esetről, mint amennyit tudtam róla.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai október 28-án,
a hónap utolsó csütörtökén, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten,
az Írók Boltja (VI. Andrásy út 45.) teázójában.

Két vers

Döntés

*Ez hát az óra, amikor kilépsz
a „rejtett összefüggések rendszere” mögül,
ami – mint kiderül –, egy közönséges, széthúzott,*

*vörös színházi függöny. Nem álmomban látlak?
Valóban megjelentél? Csak ki kellett, ugye,
várnom az időt? Fejedet félrehajtod,*

*ettől hozzád hajlok én is, arcunk szinte
összeér. Úgy jössz, mintha engesztelni
akarnál, amiért annyira szerettelek.*

*Megszületett a döntés – mondd.
De hogy ez mit jelent, és annyira, miért
fehéredtél el, azt elhallgatod előlem.*

Aztán csak zaklatott

„Mint holttetem zuhan, én elzuhantam” (Dante – Babits)

*Aztán csak zaklatott egyeztetések jöttek,
ki, mikor megy a kórházba látogatni.
Néha találkozott a neves szerzővel,*

*volt szerelmével is. Aztán egy létrán állva
hypót keresett, de mindegyik folyt kicsit.
Tanácstalanul állt (álmában) egy létrán.*

*Hirtelen ráébredt, hogy kifosztották.
Ameddig keresgélt, mindene odalett.
Látta ugyanakkor a zsebéből kiemelt kincseket.*

*„Ennyire gazdag voltam?” Szörnyű megbánást
érett eltékozolt élete miatt.
S mint holttetem (a létrával együtt) elzuhant.*

Budán innen, Budán túl

(I.)

199.....-án a Bécs felé tartó hajnali gyorsvonat étkezőkocsijában magam elé tettem az asztalra Ottlik Géza *Buda* című könyvét, olvasásába fogtam, majd ceruzámmal csakhamar belefirkáltam első jegyzeteimet a sorok közé, odagrafitoztam töredékeimet a lapaljakra-szélekre, s ezt a műveletet a századik oldalnál is tovább folytattam. Megérkezvén a Metternich által Európa határának nevezett Ungargasséba, ahol általában laknom adatik az osztrák fővárosban mostanság, elgondolt programjaim jó harmadát elhagyva, tehát sem a badeni ügetőre, sem irodára nem menvén, ellenben így is kifogva a jó negyedórás felhőszakadást, kora délután nadrágom, dzsekim szárítgatásába kezdtem, aztán hazulról vitt paradicsomomat helyben vett almaecettel kezelve, az étkezést a kilók számának csökkentése jegyében (U2: „Eat to get slimmer”!) megejtve, végigvettem magam keresztben a dupla ágyon, melynek csak az egyik felét használtam mindvégig, lévén szólóban, a *Buda* további olvasását folytattam, már kisebb ütemben, megállapítva, hogy ennek a műnek természetes lendülettel lehet nekiesni, viszont ami esszenciája, az nyolc-tíz tucatnyi oldalából kitetszik az épnek mondható érzék számára, s a többit nyilvánvalóan évek során lehet (s kell, már akinek ez dolga) tanulmányozni (nekem dolgom), és gályamunkámat, mit magammal vittem ugyanakkor, lópályaszerűen félrehagyva szintén, korán aludni tértem, hogy hajnalban megint a könyv olvasgatására ébredjek a madaraink miatt megszokott fitzgeraldi-féle órán, aztán – reggeliző kötelezettségem nem lévén – kicsit belealudjak a napba.

Sem iskola nem volt hát nekem a *Buda*, sem maradék nyári nagyvakáció. Ám arra, hogy ez nem a korábbi nagyregény folytatása, megkettőzése és satöbbi, hamar rájöttem. Még az előzetes publikációkból. Túl azon, hogy Medve etc. itt is előfordul, meg azon is üdvre megakadva, hogy tanulni való, megjegyezhető (lásd az ugrabugrálás tézise, arról, hogy csak egy magatartásforma van rá, adekvát válasz: az átszellemült lelkesedés és csodálat, különben kinyalhatják az ugráló Medvének), s hogy erről milyen magántermészetű megállapításaim adódnak, mely meglátások képzelhetők – túl mindezen, a ceruzás könyvátfirkálás azonnal meghatározta, miről is lesz szó, tehát, hogy miként a *Jelenkornak* a múltkori sorozatot, a *Szabadiskola* címűt Ottlikkal kezdtem véletlenül, ám ha már címét is tekintjük, nem bizonyos, hogy úgy, valami hasonló jegyben akaródik, hogy megint Ottlik nyisson egy sort, s ennek az incidenciának a legkevésbé sem kívántam ellenállni.

Könyvet életemben először firkáltam így át, s láthattam, ez is műfaj; s e. p. igen mélyen átértzett, következetes, szeretni való vállalkozása jócskán az eszembe jutott.

Kezdetnek mindez nem volt rossz, ráadásul első bécsi délutánomon, mikor az eső zuhant le, nem is sejtettem még, mit hoz a következő teli-nap-ragyogásos igen-

késő-dél, vagy hát a nappali aludj-halász-óra, a fitzgeraldi fénylő párja, nevezetesen, hogy a dögunalom jegyében üldögélek az Am Hof egyik padján, álmomban sem hittem, hogy ezt a teret nem kikerülgetni fogom csak, hát most akkor nem, és ha nem is a *Buda*, ám Kazinczka nevű medvém előkerült (a *Buda* az Ungargasséban pihent), napozott velem, és még Kufsteinen is gondolkodtunk, persze, úgy külön „semmit”.

Readiness is all, ezt fordította a mi Aranyunk úgy, hogy készen kell rá lenni, addig van. S nekem ez az „addig van”, mint az „e/annyi” múlt századi mester-megfelelője igen tetszik. Még inkább a mondás tartalma. Mármost, hogy mennyire meg kell különböztetni tételeket (ezt élelmiszerboltian értem inkább, nem filozófiailag; mondjuk, üveges ásványvizet nem célszerű egy kiló paradicsom mellé helyezni a szatyorban), kiviláglik a fenti idézet és a *special providence*-ügy párosából. Ez a nevezetes fi, a veréb, melynek nem lehet hullta, mely nem eshetik le a Gondviselés akaratára nélkül. Egy sajátlagos gondviselés, elrendelés van egy veréb hulltában, így Shakespeare. Hogy erre is készen kell lennünk akkor, hát nyilvánvaló, de a két tételben más-más prioritás „van”, avagy „minden” (mint igét értem e szót, azaz állítmányként), s ha részei is ugyanannak a (drámai vagy szemléleti) egésznek, ugyanúgy nem helyettesíthetők be egymással, s nem is köthetők össze egyenlőségjellel, ahogy az *Iskola a határon*, gondoltam az Am Hof nekem-édes-élet-szerű-dögunalmán, és a *Buda*. Hangsúly az „és”-en.

Persze, aki elolvassa az újabb megjelenésű művet, nyomban látja ezt, s hogy ennek a különbözőségnek mi a jelentősége (inkább: jelentése), arról ez a dolgot próbál szólni, így a tárgy több megjegyzést itt, bármi kedvező bevezetés, nem érdemelhet. Sőt, a *Buda* még csak nem is az *Iskola*- vagy a *Háztető*-könyv, netán a *Próza* (pszeudo-összefüggés akart lenni még, míg a *Buda* eleve függ össze annyira, önmagán belül, amennyire; hangsúly az „akart”-on s azon, hogy „eleve”), nem a novellák hasonlataként tekintendő, ha feldolgozzuk, gyanítom, hogy önmagunk (prózaírói? létezői?) hasonlataként inkább. Ettől e dolgot nem fog tágitani, többre sem jut viszont. Tisztán állunk.

Állunk, azaz ülünk, méghozzá az Am Hof padján, s valamiképp ettől fogva – emez üléstől – minden, majdnem minden, Am-Hof-vonatkozású lesz. A Strudlhofstieget (!) így nézzük, a lépcsőt (nagyon esedékes lesz/lenne Doderer regényének megjelenése is), eszünkbe juthat, hogy Ottlik mintha ismerte volna még Heimito von Doderert, mikor a *Buda* írója a hatvanas években Bécsben járt (dolgozatát, melyet felolvasott, gépeltem, s Ottlik Gyöngyivel drukoltunk „Cippi”-nek), találkozott a nagy Heimitóval. Rajongva mesélt róla. Remélem, nem tévedek. Mindegy, ez *lehetett* (volna) (is) így, s ez elég.

Ücsörögni az Am Hofon annyira konkrét, meghatározó fordulat, visszérvény-nyel s előlegezve oly sok mindent összeránt erős napsugaraival, hogy azt is mondhatom: az étkezőkocsibéli ceruzázás (nevezük a dolgozatírás eme részletét így! hiszen maga a dolgozat írása volt az, itt csak töredék kivonatot adhatunk belőle), a ceruzázás, mely mint a lópályához képest az irodázás (na, azért ne holmi magyarföldi irodákra gondoljunk), igen, ez a művelet úgy volt arányban az ücsörgéssel az Am Hofon, ahogy Budával, a valóságossal, hol is a Krisztinán (Jékely kifejezése), a magam-féle, az Ottlik-féle vidéken tehát inkább kísértetként járok (Jékely kifejezése), ahogy tehát eme már mai, változott, vetemült Budával ez a bécsi tartózkodás; ve-

réb-royalizmusomat nem akarom sem az „Am Hof” jelentéssel, végképp nem a metternichi bölcselemmel összefüggésbe hozni, csak hát talán van itt is valami középarányos, mint a szintén nem szószerintiségében vállalható wittgensteininél (Ottlikék Poe-tól kölcsönzött nevű néhai Metzengerstein nevű macskájáról ne beszéljünk most!), az tudniillik, hogy „amiről hall lehet gatni, hall kell gatni, amiről be kell szelni, be lehet szelni”, és változatai.

Belekerültem mármost – a „mármost” hadd jelentse: a tárgyra tértünk, ezenel is a prózáról lesz szó, az írás lehetőségeiről és lehetetlen-féléiről – saját erőterem csapdájába? Vagyis: dolgom gyengéje épp az, ami ereje? Itthon, az én Budám együttesében, tehát ahogy még élőimmal, közülük a nyolc madárral itt, társnémmal és kutyánkkal, kik épp távol járnak, gondolatban, feladatommal (e dolgozattal) mint virtuálissal és eredendővel, magamra maradtam, vissza-szabadulva ebbe az állapotba, kiderült, hogy az „Am Hof” valósul meg itt is, így is. Kérdés, persze, rendkívüli visszavetődés-e ez; hiszen tegnap hajnalban írtam az *Ayr Mail*-darabot (rövid „összefoglalásom”, vagyis elég sok erőt kivehetett belőlem), aztán az *Am Hof*-verset, és elkezdtem ezt. Utána, végső soron, értsd: ezek után – előttem volt még a nap. Ellenben egészen ma hajnalig nem történt semmi. E dolgozat tárgyában. Fokozatosan mondtam le annak a lehetőségéről is, hogy bármit tovább-gondoljak ilyképp. Feladás volt-e ez? Milyen lehetett az a több évtized, mármint Ottliknak, míg a *Buda* készült, ezen állok meg most. Nem mondom, ezen „gondolkozom”. A Nyolcak reggeli kosztja előkészítve, ők még alusznak – köztük a félszárnyú, a sánta, a vak, akiket (ágyamról, mint „Am Hof”-ról) fektemből néztem, s Kosztolányitól az járt eszemben: „azok már mind alusznak”, lesz tehát olyan „Am Hof”-állapot, amikor nem tudjuk, mi is a maradék világ. Minek élünk? Ottlik számára a maradék világ volt az, ami eredendően reá maradt az *iskola*-közegből, a korai otthon megannyi „ízéből-szagából” (hogy ügyetlenül fogalmazzunk), s nem tudni, hol jött az a határ, ahonnet a ráadás (a már ezekhez képesti ráadás) elemei adódtak „csak”. És volt – hogyan is ne lett volna – az az alap állag, mely vele, léteztetésével, „Both Benedek”-ségével e világra formálódott. Am e „formálódott” fogalom ismét kényes; hiszen tartalmazza – tartalmazhatja – a már említett anyagokat (*iskola* és vidéke), s akkor önisméltésbe bonyolódunk. Mármost az Ottlik-féle prózaírásnak megannyi alapkérdése, hogyan boldogul el ezekkel a „rendszerfogalmakkal”.

Ahogy ma hajnalban – odakint alig maszatvörösül a feketés kékség, az égé, Pest felett, amerre ablakaim néznek (épp a Várhegy túlfelén lakom, Ottlikék lakása a Krisztinavárosra nézett) (különös ez a múlt idő! milyen sokszor jártam ott, hogy magam is kinéztem a Horvát-kertre, vagy onnét fel ablakukra) (és mennyi zárjelet használ Ottlik a *Buda* szövegében! ez nyomban feltűnik! matematikusabb lett? elméletibb? utoljára emlitem, az *Iskola* a *Buda* összevetési alapja már ily okokból sem lehet; talán a nagyon hosszú idő, melyig a *Buda* készült, a dolog eredendően elméleti velejáróit is kibontotta, még jobban, mint a korábbi műnél, ezzel minket korántsem távolítva) (mert anélkül tette, hogy – mint Medve – „undokáságból” matematikai hasonlatokkal jönne) –, tehát ahogy ma minderről (halott Szpéróm fehér esthajnali csillaga felhők mögött épp!) visszanezék a (*Minden út*) – zárjeles! – című első „fejezetre”, a fiktív főszereplő nevét látom. Both Benedek. Azt gondolom megint, amit a vonaton – vagy az Am Hof körüli napokban – is feljegyeztem nyilván ceru-

zával: hát ebben jól berne ragadt. Ebből nem is lehetett már kimászni. A próza ballasztjai közül kinek-kinek a magáé jut. Természetesen, ha ennek (nem érünk rá, nem is érdemes elemezni, mivel és mennyiben) Ottlik megadta az árát, megvette ezzel azt az elemi jogát is, hogy megannyi megnyilatkozását (a könyvnek) csakis Both Benedek vallomásának tekintsük. Ottlik „maga” éppen úgy lehet Medve, mint majdnem bárki más itt. (Mások – többiünk – prózájára is érvényes akkor ez az elfogadott szempont, ez a jelentősen kikényszerített: nem lehet „Maurym-Mornym” mögött például azt keresni, „kik ők”. S a többi.)

Mégis, ez a Both Benedek áttétel alapján befolyásolja, lassítja (mondjuk) a *Buda* dolgainak menetét. Közbeiktatás. Kifejezi, végül (saját korábbi eszközének csapdája?), hogy eredendő a távolságtartás/tartódás író és prózája közt? (Ottliknál, persze.) Ezen gondolkodni lehetne. A továbbiakat is mind így mondom csak, mint elképzelhető tünődési tárgyakat.

Saját személyességünk, ha van ilyen, mármint Ottlik-könyvekkel kapcsolatban, természetesen megmarad. A *Buda* kötetet megkésve vásároltam, jószere-
n esetlegesen, nem holmi terv szerint. Olvastam publikált részleteit, s a Medve-féle kijelentés, arról, hogy az ő ugrálását igenis ájult tisztelettel kell nézni, több irányú továbbgondolásra is készítetett. Az alapvető Ottlik-tételek közül talán a *Hajnali*... nagy beszélgetése, a *minek kéne? miért kellene?* kicsengésű a legmaradandóbb, de hát van még néhány. Az *Am Hof*, gyorsan hozzáteszem, nem „háztető”-jelleg. Budán került birtokomba a *Buda*, egy metróállomás könyvesasztaláról. A Déli pályaudvar környékén bukkantam felszínre vele. A Vérmező mellett, ahol egykor az *Iskola* olvasásába fogtam, a krisztinavárosi könyvestől távolodva (utcai bódé); a *Hajnali* megvételére nyomban megjelenése után, egy rendhagyóan meleg februári napon került sor, méghozzá épp a Kossuth Lajos utcának az Apponyi térhez közeli elején.

Budaias *Buda*-élményemről, persze, több ceruzajegyzet is van. Hagyom.

Egy feljegyzés (a továbbiakban ez a megjegyzés is elmarad): az *Iskola* a maga dolgainak képe, a *Buda* már inkább *vexierbildek* (vegzáló, zaklató etc. képek) sora. Az író, azaz Both Benedek, az elbeszélő itt végig a nehézségekkel mintegy kényszerűen összebékülve él. Mi a különbség Bébé és Márta, ill. Bébé és regényanyaga mint kapcsolat közt, e kettő közt? Amott a szeretet (hiányának) másodlagossága elemződik ki; valami többről volt szó, eredendőbből. A regénymatéria feldolgozásának kényszere, ennek eredendőssége: nos, erről azt tudjuk meg a könyv során, messze a vége előtt, hogy nem is *regénymatéria* feldolgozásáról van szó. Hanem a megélt élet mikéntjéről (a megéléséről, mondjuk) kellett beszámolni. Itt a beszámolás folyamatos, eredménye történetesen ennyi meg ennyi oldal. Virtuálisan ezek az oldalak nyilván visszabomlanak a már elnémult elbeszélő élet-megélésébe, „Both Benedek napjaiba”.

Tehát eleve nem végeredményeket akar közölni a *Buda*; ahogy Both Benedek és Márta közt sem a szeretet – úgynevezett – hiánya volt a meghatározó. Még csak nem is a hegymászói összekötöttség. A könyv szereplőinek élete vagy homályban marad (végeredményben Hilbertről bármi sokat megtudunk is, tömérdek, amiről nem értesülünk; ez nem is lenne baj, hiszen az alapjellegek jószere-
n minden „figura” dolgában tisztázódnak, ellenben mit kezdünk akkor a rengeteg adatszerűséggel, az „és akkor ez történt és az történt”-ekkel, a majdnem

„aszongya”-életminőségekkel, mint a *kalahúz* stb., vagyis egy szereplő furcsa beszédmódja, az erre gyártott tréfák, a legendássá vált fiatalkori esetlegességek etc.), az élet megélésének inkonzekvenciája fejeződik ki ekképp (bizonyos fókig), az a lehetőségünk egyszersmind, hogy újrakezdhessünk.

Szpéró halála után kikeveredtem Londonba. Most Ottlik „legendás” London-kapcsolatáról vélek olvasni a könyvben itt. Vélek, mondom, mert ezek Both Benedek dolgai. Ottlikot én egy éjszaka, akkor már betegsége tartott jó ideje, felhívtam. Épp a Szpéró csillagát nézve. Előjött London. Hamarosan elmeséltem neki, hogy autóbuszoztam egy alkalommal a megérkezésem estéjén. (Még jóval a 7000 nap kezdete előtt; hazulról vitt vodkával.) Hogyan keveredtem át Brixton nem épp barátságos esti környékére, a Kennington Oval tájára, söpörtem vissza riadtan az első adandó busszal, hittem, hogy valami magasúton haladunk, ti. mélyen lent ment a másik irányú forgalom. Mikor már hihetetlen volt ez, túl hosszan tartott, vizsgáltam meg a helyzetemet jobban. A piros busz emeletén ültem! Meg a Café Royal. Hogy „Ottlik kávéházának” hittem, mert azt gondoltam, lévén ez az egyetlen igazi európai kávéház, ő oda járt Londonban a barátai-val. Nevetve világosított fel, hogy ti. nekünk a ruhatárra se volna ott pénzünk. Egyszer a Horvát-kerten át valami iszonyú állapotban zuhantam be Ottlikhoz. Senkinek se mesélt róla, sem ő, sem ott tartózkodó jóbarátja. Feleségem vitt haza. Feleségem nem „jaj, a szegény asszony”. Én se vagyok „jaj, a szegény ember”. Társnémmal, írtam fel a *Buda* egyik oldalára elől, most, huszonhat év után is még csak ismerkedünk, bizonyos szempontból most látjuk egymást, és semmi „baj”. Ld. Both Benedek és Márta, sem a végeredményt nem tudni, ez-e, sem közben az út nem ugyanaz. A *Buda* eleve kiváltja (ezért is említettem mégis a műfajt) a ceruzajegyzetelést mint műfajt. Nem hiszem, hogy nagy tévedés lett volna ceruzával a kezemben végigélni „a magam” *Budáját*. (Ez nem a városrész, nem is „a” könyv. Ez a könyv köztes teret ad (mintegy) a megvalósulásának mikéntjével (szerkezete átjárhatóságával, szellősségével – rossz szavak!), hogy mű és való közt az életünk reflexív jellege megvalósulhasson. Elgondolkozhatunk, velünk hogyan is vannak ezek a dolgok.

De itt csak ennyi a dolgom: miként gondolkoztam el azon, hogy a *próza* milyen lehet. Bár nem adok magamnak álnevet (nem állítom, hogy Ottliknak egyetlen álneve lenne csak az életművében, ez nem is érdekes már), egyik vetületem az (az a napfénycsík az *Am Hof* kőlapjain stb.), amelyben a tárgy látszik; a prózatárgy. Hogy mik a prózáírás nehézségei, meg hogy mit lehet nyerni tétjével.

Mi fejeződik ki a próza által, mit ad az embernek az így megvalósuló micso-da-is, meg hogy mennyire ad és ad.

Például, ha még egyszer elveszködöm Londonba egyáltalán, minden több lesz ott nekem. Both Benedeknek ennyi és ez jutott hát, mi minden (amiről beszámolt, mármint; a többi Ottliké volt s maradt, mi közünk lenne ahhoz? de, mert Ottlik oly közeli *ember*, hát így is nézzük – helytelen bárkit így nézni! pl. „hogyan és mit fogadott tédé a lovakra az irodákon” stb.: képtelen kérdésfeltevés; most hajnali fél hat, világosodik az ég, megyek a Nyolcakhöz, ellátom őket, közben lesem, nem jön vajon az MTV-n a „4 Non Blondes”, jobban rendben lenne a világ, vagy legalábbis a „Livin’ On the Edge”, de megint aikonyiszürke lenne minden, mire én azt elmondhatnám, hogy csak egyetlen futam, jó, hát egy

versenyszínhely, milyen háttérrel foglal magába nálam, merre sugárzik szét, mi a jelentősége, hogy a Tottenham Court Roadról, az ottani CORAL irodából való az a kis zömök, kék toll, mellyel kéziratom javítom etc.), ez a „mi minden” az én CORAL tollam együtthatója is immár. Ennyi az, ami biztosan állítható. Innét a köztes tér kezdődik. Élhetjük „Budánkat”.

A borult idő változásokat hozott. Az Am Hof érzet tegnap volt megírandó. Tétlensége a napfény nagy és teljes aktivitása lehetett, még mindig. Alapérzeteinkhez közelíteni: ami – nemcsak próza dolgában – ezt illeti, sokan tanultuk akaratlanul, óhatatlanul, üdvre Ottlikról, hogyan. Amikor a „4 Non Blondes”-t akarnám meghatározni, Ottlik Gyöngyre gondolok, s hogy neki nyilván tetszenének, vagy hogy miféle kivetnivalót találna bennük mégis. Vagy hogy Ottliknak azt mondanám, tudod, Salinger és Burns elegye ez. Kicsit. Már nem mondjuk, hogy „mb”, meg „ereklye, piff”. Ezek a dolgok megvannak, úgy, ahogy Stingtól az „An Englishman In New York”, de nem minden nap műsoron. Elképzelhetetlennek tartom, hogy Ottlik Gyöngyivel – ő járt lópályára – galoppról etc. beszélgessek. Ez már a magam ügye. Amikor kezdődött, ő nem élt, ők nekem *úgy* nem voltak... A tárgyak szelektív megléte semmiféle nagyobb egész nem cáfol, főleg nem zár ki. A Krisztinavárosra mindennapian borul majd efféle égbolt nekem, az Am Hoftól elvárnám, hogy legalább... Az emberektől mit várhatunk el? Ottlik Gyöngyivel például erről sokat lehetne beszélgetnem. Mi az, amit N. N. Á. csak egyszer említ, az „állandóan megsértene”? Jogos-e, van-e egyáltalán ez az állandó sértettségünk, illetve ha nem is az, de megsértett-mivoltunk? A jónépek marhák, kedves hülyék, ez inkább Ottlik felfogása. De hát persze! Medve, Hilbert, Rodriguez stb. – ehhez a szinthez, a mit-tudom-én-milyen „r”-rel jelölt (a bécsi tanulmány!) valóságshoz képest minden jelentéktelen. Kifejezhető-e Bébé számára Márta, az atlétika stb.? Elkülönítendő kérdések. Az elnagyolt jelek etc. az *Iskolához* vezetnek vissza. Próza-szempontról a lehetetlenben gázol az egész igyekezet. De vajon? Hányféle „r”-je, relációja, ill. realitása van a próza-szempontról is? Nem csupán a teljes plasztikussággal, öntörvényűséggel ábrázoló próza a próza. (A „próza” is egy „r” itt, persze.) Ha azt vesszük fel (alapul etc.), hogy az *Iskola...* (aztán végül, végérvényesen stb.) megvalósította az ottliki prózalehetőséget (kötelmet, feladatot – betartotta, elvégezte), akkor Lengyel Péter szava a könyv végén itt még jelentősebb, csak észre kell venni visszafogottságát. Hogy most már valóban minden megvan az ottliki műben. (Ahol a „mű” igen sokféle „r”). Ez az. Megvan a kommentálás bizonyos lehetősége (ennek lehető megvalósítása; hát az így, eddig, ennyiben, ezzel volt lehetséges; a „l”, a „mínusz l”; bejött Aerosmith „Livin’ On the Edge”-e; tegnap, „Am Hof” hanyatt ágyamon, Tónit nézve, a félszárnyú hímverebünket, aki 1985-ben az úgynevezett „béke” első napján, május 9-én vagy mikor került hozzánk, ellőtt szárnyal stb., hallottam a Chris Rea-részletet, ahol ez a legjobb Aerosmith-motívum *van* már, megvan; mindegy), megvan az a „tanulmányunk”, miféle botladozás az isten színe előtt, milyen nagyon emberi, ha megpróbáljuk „aztán tényleg elmondani”. A mindenén túli (a „Budán túli”, mondjuk) áramlati előtündökölnék a messze „Budán inneni” törmelékhalmból. A minden-megvan-állagú, ekképp sokat tisztázott, mégis konkrét realitású „ez volt” halmaz a könyv így. Halmaz minden véleményünk önmagunkról, a legfontosab-

bakról. Társnéjával tédé létrehozta a madarak és a kártyabajnokságos koalák együttesét; két maradandó vívmány az irodalomban, mondjuk. Akkor ők mit cselekedtek ketten? Akkor a hülye jónép mivel megsértőleges örökké? Fontos az, ha valaki azt kéri tédétől, szóljon a társnéjának majd, telefonáljon vissza, madár-megsegítés-ügyében; tédé csodálkozik, ő nem jó, ha megmondja, tudnak-e tanácsot; „ja, maga is ért ehhez, tédé?” – vagy ha társnéjáról kérdezik tédét, társnéja is „dolgozik-e”; – vagy ha tédé kiszámítja, tizenhetedik éve van ez a dolog, felkelni általában hajnali négykor, ötkor, aztán hogy huszonvalahány halál, az övék, akikből most a Nyolcak vannak, végezetül, aztán hogy erre ki és mit... aztán hogy ők maguk hogyan... ez Both Benedek és a világ, Both Benedek és Márta, Both Benedek és az egykori társak, a kapcsolt lények, de Both Benedek és „Éva” etc. kapcsolódásainak adatszerű ismeretközlése is a *Buda* lapjain. Emlékszünk az ilyen-olyan techno és color színes hangosfilm kockára a *Hajnali* könyvből? Ugye, hogy enélkül nincs meg minden? Ugye, hogy a Tottenham Court Road és az Ottlik által nem említett Cent’ Point másképp van tédének ezután stb.? Még ha lassan jut is majd eszébe, mert egy Acaterino Dear és Furlong Fury befutóesélyen töpreng, egy Norwich feliratú sálat lát, nézi a Shaftesbury Avenue-n a lelógó faágakat, ahogy piros busztetők söpörnek be alájuk... de a Tottenham Court Road végig a *Budából* van már meg neki, amikénten azt se tudta sok éve, mi az a St. Cloud, de volt valami ódon „fotója” ennek Ottliknál, és azt mondta, ezt majd hagyja rá, és Ottlik erről nem feledkezett meg, és tédé egyszer tényleg át kéne, hogy nézze Saint Cloud-t, merre lehet a „fotó” eredetije, ha még látható ugyan az az utcarészlet stb., az a napfény. És még mind ezek a dolgok.

A ceruzajegyvezetésre, persze, rátérünk, de a ceruzajegyvezetés *maga* ez volt. Természetes, hogy irodalmian-elemzőleg érdemes lesz végigmenni a tételeken. De amerre aztán a könyvvel se jött tédé aztán, az ő régi Budáján, a Vérmezőn például, ahol egy 1957-es nyári alkonyon Nemes Nagy Ágnestől ment haza, hóna alatt talán Kosztolányival, amerikai elbeszélőkkel, később a Horvát-kertben Ottliktól kölcsönbe kapott Isherwooddal, már maga vásárolta Camus-vel, Graham Greene-nel, Jékely „Tilalmas kert”-tel, Chandlerrel... nem járja ezeket a helyeket. Küüzetett az ő Budájáról tédé, a világ ama tektonikus változási révén, melyek a „csajvadásos” dolgokat ki mégsem irthatták (ld. az iszonyú bonyolult viszonyokat e téren Treblinkától és Szarajevótól végig, ezt csak kikerülgetni lehet, neki már, úgy érzi, a hátralévő rövid idejére csak kikerülgetni, *viszont* akkor hálózások, táskarancigálók, zsebeselek, lejmolók közt sem akarja járni az ő Budáját; itt ő még „a Cipit” látta kicsit rogyadozva tűnődő léptekkel haladni, meg-megállni, s éji telefonjuk során döbbenetesen érzékelte, mennyivel frissebb Ottlik, mint ő maga, aki erre a telefonra vetemedett, kényszerült, erre gyengült rá stb.). Legyen meg minden, de csak a Salinger-Burns-stilizáció, csak a Szép Ernő-átélés, csak az Am Hof-zen, csak a veréb royalizmus, csak a bizonytalan vonatviszonyok miatt étkezőkocsiba menekülve jegyzetelt „Buda” legyen Buda... A „legyen” itt nem imperatívusz senkinek. A „minden megvan” állaga az is, hogy túl összetett, nem közölhető – csak „dal” formájában, ami ritka, vagy a hordomány-törmelék állag becsületes kőforgatásainak adott pillanatbani abbahagyódása szerint, a korábbiaktól esetleg eltérő szerkezetű, szerveződésű mégis-műben. A *Buda* a mégis-mű fogalmi foglalata. Nem Buda. Hanem az innen és túl.

Nem „Rhodus”, vagy mi, hanem a két part. A műfajba-műnembe sorolható művészi képződmény az átugrandó feladat-víz.

S akikre ez maradt, ránk maradt, mi vajon mit kezdünk a *Buda* materiával? Ennek, mint mondani próbáltam, van a ceruzajegyvezető két-három napja... van a belátott pár éve (vagy pár-év-műlvája)... és van valami egyéb. A *Buda*: megint valami más Ottlik-evidencia. Evidencia, akár az *Iskola*, eredendőség, akár a *Hajnali* és a novellák, a *Minden megvan* és a *Próza* (mennyire nem „egykönyvű”, nem egy-művű író Ottlik, ugye?), van a *Valencia-rejtély* (szerencsém, hogy még előttem áll igazi olvasása!)... Változtak a dolgok, kiderülnek érvények. Persze, sem köz-jelleg nincs igazán, sem teljesen érvénytelen egyediség ma az érzületben (mikor volt?). Mégis, művészetebbé válik, szervesen, gondolom, a pop-jelleg stb. Az nem kérdés, hogy Ottlik költészet-értő volt-e, olvasott-e igazán. Akárhogyan olvasott, akárhogyan értette a költészetet, tédé tőle tanulta meg Rilket; hallott alap-dolgokat Weöresről; bár erre nem szorult külön, Nemes Nagy Ágnes lírájáról – igen, Ottliktól; és Salingert, sok amerikai elbeszélőt, Chandlert Ottlik ismertette meg vele javarészt; nem volt erőszakos a *Buda* élője, mégis, féltette a nála fiatalabba(ka)t az általa ismert... miktől is? Egy példa, hogy „ne csak Chandlert olvass azért, nézd meg Faulkner, McCullers-t” etc. Azon a Vérmező-előtti estén, mikor N. N. Á. Rilke-fordításait hallgatták, igen, Ottlik erőltette ki a felolvasást, bár talán nem is nagyon kellett unszolás, már nem tudom (nem tudja tédé), s tédének akkor lett alapélménye (nem is! nekem, Tandori Dezső nevű írónak; a tédéről nem tudok azért ennyi mindent olyan biztosan) Rilketől az, hogy riadt és esztelen a század, ha hívsága mögött nem állhat valami mozdulatlanul... és a kutyakölyök-korú Tandori Dezső nevű írónak (írójelöltnek, apprentice-jockey etc.) fogalma sem volt, ez a leggyönyörűbb az egészben, ki ez a kalózképzű úriember, aki valami addig nem hallható nyelvet beszélt, aki valami addig nem látottat valósított meg. Graham Greene-ről volt szó pl., és N. N. Á. ott helyben mondta, „Cipi a világ legkisképűbb embere, fiacskám, minden a kisujjában van az irodalomról, de úgy tesz, mintha...” Nem, hát egyikünknek sincs a kisujjában, meg semmijében se, „minden”... nem is szólnak mindenhez, én sem az újabb korhoz. Igyekszem kikerülni. Sok mindentől elriaszt. Budámtól is. Nem hozhatja fel azt Ottlik kikelete sem ezzel a könyvvel. Más utakon nem úgy kezd(t)ünk járni (megannyian), hogy egymástól távolodtunk. A közeg, a tér változott meg. Az *Am Hof* ugyanúgy elmesélhetetlen, ahogy anyáknak otthon az iskola, a határi. Különbség talán ott van, hogy a világ a szemcsézettségében lett „csajvadékos”, és ahhoz képest még Schulze kikerülhetőbb volt. Bárhogy megnyomorította azt a társaságot a „cőgeráj”, kinevelődtek egymásnak. Stafétának stb. Ma abban a világban, amely hát nyilván nem volt sem jobbá tehető, sem személyi állagában jobbá leírható, nem érezzük többé, budaiak, otthon magunkat.

És nincs hová disszidálni.

Nem írnám le viszont már soha többé, hogy „visszakerültél hát Budára...” Sehová sem lesz csoda visszakerülnöm. Vagy ez is csak annyi azért, mint a „Nekem soha semmi sem sikerült”-féle Bébé-mondás? Amire Márta tudja, hogy ez igaz, és az is igaz, hogy Both Benedeknek minden sikerült.

E kettő közt valamelyest lebegő biztossággal: a *Buda* innene és túlja is – megvan. De az *Am Hof* is. Benne Halász Petár kérdése: „mit miért kellene, egyáltalán”? Ha elmegy Alíz...?

A Hordalék közelében*

A megnyitó fölöttébb kényes beszédhelyzetben van. Hosszú évek óta ismeri és tiszteli a kiállító művészek mindegyikének munkáit, egyiket jobban, másikat kevésbé, egyiktől többet látott, mástól kevesebbet – az Egészről van talán valami megértéshez hasonló élménye. Csakhogy beszédhelyzetem éppen ettől még kényesebb, hiszen el kell mondanom: nem vagyok műtörténész, nem vagyok műkritikus, a képzőművészetek terén néző, legföljebb valamelyest hozzáolvasó néző vagyok. Ráadásul előzetesen nem láthattam a kiállított anyagot, s ez inkompetenciámat a komikumig növeli: tegyük fel, nem tudom, miről van szó, s hogy ez szervezési hiba-e vagy maga is témája: hermeneutikai és dekonstruktivista játszma-e az egésznek, mely véletlenül is törvényszerűen talál bele e művészek közösségébe, hogy a terv és a megvalósíthatóság között jókora feszültség, sőt szakadék legyen, hogy ami most itt van, az a következő pillanatban örökre megsemmisíthető – nos, mindkét verzió sokatmondó lehet ebben a terebben, és nem biztos, hogy dönthetünk kettőjük között. Mindent összevéve, s magyarázkodás helyett: hadd mondjam azt, amit nem szokás, hiszen ma már mindenki mindenhez ért: igazi, talpig hozzá nem értő áll önök előtt, aki megnyitóján nem fog görcsösen arra törekedni, hogy szakszerű, okos elemzés-miniatűrökben tizenkét művészt méltasson. Az Egészről alkotott eddigi élményemet, ahhoz kapcsolódó reflexióimat s egy közös, közösségbe hívó problémát tárok önök elé, hogy ez a megnyitó is, híven a kiállítók éthoszához: munka, noha illetetlen munka legyen, ne csak képzelgő benyomásokból fabrikált fecsegés.

Ami az Egész mint Egészről illeti: látom, még én is, hogy mind a tizenkettő miben közös, és most ezt tartom fontosabbnak a lényeges eltéréseknél – ez pedig körülbelül az, hogy egyben tartani a világot, megkonstruálni és nem szétzedni, hogy össze és nem szét, hogy szintézis és nem analízis. Csakhogy a dolog jóval bonyolultabb ennél. Mert a szintézis, az összerakás és egyben tartás léha semmitmondás lenne, mit sem érne a szétszedés, az elemzés és a leépítés, a radikális lebontás, a halálpontos analízis munkája nélkül. A megvalósulás az eltűnés nélkül. Ezek a képeken és terveken, porcelánokon, fotókon, installációkon és kosztümökön nemcsak azt látni, amit e jelentékeny művészekről a szakemberek már sokszor helyesen, pontosan leírtak, s én szorgosan elolvastam őket: hogy tehát az adott stílárpolitikai-szociológiai közeg és anyag keretei közül kilépnek, hogy továbbá szabad átjárás van anyag és anyag, stílus és stílus, korszak-persziflázs és korszak-persziflázs között, hogy az untig ismételt hatás-

* Elhangzott a NA-NE Galéria *Hordalék* című kiállításának megnyitójaként, Pécsen, a Művészetek Házában, 1993. június 28-án.

történeti összefüggés futurizmussal, orosz konstruktivizmussal, német expresszionizmussal, barokkal és manierizmussal, romantikával és modernnel, sőt modernség-kritikával tényleg fennáll, hanem azt is, hogy miként vezet végig egy egész anyagtörténeten és társadalomtörténeten, hogy a matéria történetfilozófiája miként jelenik meg magában a sokféle technikában, hogy miként fonódik össze szakma és szenvedés, pátosz és ironia, csend és üvöltés, démonia és angélia, kontúros történeti-politikai szimbolika ősi mitikus-vallási jelképekkel, hogy miképpen válik narratívvá az anyag, miként beszél el minden rábeszélő didaxis nélkül önmaga és műfaji lehetőségeinek sorsát, történetét, anélkül, hogy túlharsogná és kibeszélné, hogy végül a műkonstrukció mindig is elbeszélés arról, miképpen lett is ő, milyen időbeli messzeségből lett azzá, ami, az örök kezdet elbeszélésévé, hogy miként vitázott itt föld és világ, ahogy Heidegger mondaná, hogy miképpen tusakodott, vagyis agonizált anyag és kéz, zárt és nyitott, hogy mindez mennyiben játék és / vagy szünni nem képes tragédia, amibe azonban *nem* belehalni kell (s ezen a ponton talán különbözöm a modern kori művész-önértelmezések némelyikétől), nem belehalni hát a játék és a tragédia elkerülhetetlenségébe, *hanem* dolgozni, dolgozni, ahogy Csehov mondja, darabról darabra, egyhangúan, monomániásan és egyre rejtélyesebben, végigcsinálni, végigmeditálni kellene mindezt, vagy ami úgyis szétválaszthatatlan ettől – a csinálás –, a szemlélés „igen, így van ez”, „igen, így kellett történnie” nyugodt készenlétével eléállni, mögénézni, de leginkább beléállni, körülvenni magunkat mindezzel. A műalkotás, bármit értsünk is most rajta, amely mindig is a „meg kellett történnie”, vagyis így és nem másképp kellett megformálódnia, befejezettségében hordozza tragédiáját és egyben játékosságát, hiszen a vég mindig folytatódik általa, benne, vele szemközt, együtt. A matéria tragikus és önmagát gúnyoló kínja ez, amit látok, s ami a nagy német misztikus cipésmester, Jakob Böhme hibás, de mélyértelmű etimológiája szerint az anyag *Quaal*-ja (kínja és minősége egyszerre). Ez a szójáték Taruszi Pált épp úgy visszhangozza, mint Luthert, titkolt-félreértett szövegek mély megértését sugallva mégis: hogy nemcsak az ember, hanem a műve is igaz és bűnös egyszerre, *simul iustus et peccator*; és ebbe a kettős, feszült helyzetbe *kell* sodorni vagy sodródni, ha létezik egyáltalán a munka szó jelentése még, és akkor is, ha mindnyájan legszívesebben menekülnénk az egésztől.

Az itt kiállított művek, darabok, képek, tárgyak, anyagok, tervezetek, formák és szerkezetek azonban nem menekülők, nem háritók, nem simák és nem gömbölydedek, hanem inkább így mondanám: belemenők, lemerülők, harcoló művek – nem mozgalmi, nem közvetlenül agitatív értelemben, hanem az elbeszélésbe, az elmondás megformálásába vetett hitükkel, amely nem ideológia, nem manifesztum, nem oktrojált általánosság, hanem maga az anyag milyensége: összehozása. Összehozni azt, ami szétáll, ki-áll, eltávolodik tőlünk, sőt eltűnik előlünk, bemutatni a tervben és a konstrukcióban a romot (s ezt nem szűkíteném le a plasztikai és építészeti munkákra) – nos, ezt a dekonstruktív modernitást, mely nem rombolja le magát a modernet, hanem eleve megpillantja benne a romhalmazt is, ezt a rejtett, titkos 18. század, ama század másik, láthatatlanabb, ismeretlenebb fertálya, melynek építészek és fantaszták, kézművesek és forradalmár-művészek voltak a lakói, ezt ők találták fel, az a század lelt rá erre

a belső rom-konstrukcióra mint problémára. E kiállításon folytatni, bemutatni látom a döbbenetes felismerést: a korai Gesamtkunstwerket mint káoszt és leépülést, az összművészeti romok, a talált tárgy dekonstrukció által való megtisztításának, illetve nullpontjának belekomponálását a nagyon is tisztátalan, gazdagon rafinált későiségbe, és a holdbéli tájat egyszerre és újra konfrontálni mindezzel. Ez önkéntelenül is nonkomform, örökké lázadó, politikailag – nem egyfelől és nem kétfelől – gyanús ki-állításnak, ex-hibíciónak és ex-positionának minősül. *Ez a Quaal-ja.* Ezek a fosztóképzők és prefixumok azonban csak értelmes szavakkal, mozdulatokkal, formákkal azok, amik. Ezért van e mostani bemutatónak értelme, ezért van belső, összehozó összefüggésrendszere első látásra is, nagyon különböző emberek, művészek és mesterségek ellenére. Dekonstrukció és a naiv vagy agresszív, öntelt, expanzív modernség-történet egy-egy itteni, szembeesítő kimerevítése csak az ellentétek és ellentmondások harcában állítható ki: kiállítás agónia nélkül, helyesebben protagonista antagonisták nélkül nem lehetséges. Szeretem ezekben a művekben, melyeket nem láttam, de egyszer már, kezdetben láttam őket, a feszültséget, a tétet, azt, hogy drámaian és szakszerűen, hogy személyesen, de nem egoisztikusan szólnak valamiről, hogy mondják, amit mondaniuk kell, természetes, evidens és elképesztő hallgatagságukon keresztül, hacsak nem társul hozzájuk időnként még az anyag zenéje is, amikor összekoccannak a molekulák. Igaz művészet paradoxon nélkül nem létezhet, a paradoxon tilalma csak a legócskább, észszerűségnek gúnyolt kicsinyesség alapelve lehet. A magasabb értelem-összefüggés, a ráció megőrzése, rész szerint, csakis annak fenyegetettsége és veszélyeztettsége árán lehetséges. A Gesamtkunst paradox alaphelyzete: az összehozás, a romlékony, a romos, a tervszerűen rendezetlen kínja, szenvedése árán. E tizenkettőnél számomra a legátfogóbb összefüggés – az összefüggés szétszerelésének, belülről megmutatásának kísérlete, pontosabban megcsinálása, a *Machbarkeit* és a *bucherálás* történeti-szociológiai-esztétikai vonulata régióinkban. Ez az az ember, Németország és Oroszország között, aki szüntelenül, értelmesen és értelmetlenül, igazul és bűnösen tevékenykedik, valahol a kukalakó és Faust között, az entelecheia goethei és az ügyeskedés, drótoztatás-foltoztatás beckett-hrabali-švejki és magyarul is ismerős értelmében. A mostani kiállítók szüntelen tevékenykedése, mellyel megnyerhetik a jobbik részt, anélkül, hogy a másiktól valaha is szabadulhatnának, a hagyománynak nem az ironikus-frivol és könnyű használatáról, hanem konok átértelmezéséről, átírásáról és kellemetlenül beszédes erejéről, nem kiárusítható voltáról tanúskodik, oly munkáról, mely valóban tett, ahogyan Faust írja át a Goethe-mű elején a János-evangélium kezdő mondatát, kezdetben volt az ige helyett: kezdetben volt a tett. Ezt variálja már Erasmus Rotterdamus is, Faust kortársa, amikor a tradícióhoz ragaszkodást nem elkeseredett re-akciónak tekinti, hanem megtartó, jelentés-kereső, a szakmában eleve benne levő, elkerülhetetlen szenvedéstörténetnek. A tradíció mindig emlékeztet, mert kihívóan kérdez valamit, valamiket – itt és most is. A szó, a zene, a tárgy, a festmény, a ruha, a bútor, a csésze, a plasztika – test, testes valami. És ha test, akkor lakoznia kell. Tehát mindez, ami látható, tér és idő keresztjére van függesztve, Pilinszky szavával. Ennek a kiállításnak van egy effektív tere és egy másik, globális, elképzelt tere, amelyre minden igaznak, valódinak, igaznak és bűnösnek egya-

ránt törekednie kell, róla képzelődnie kell, akár alkotó, akár befogadó. Ez a törekvés kérdező alakú, miként az átírt hagyomány: hogyan lakhatnánk viszonylag értelmesen és elviselhetően a Földet, amíg itt vagyunk, hogyan létezhetünk dolgosan és dolgokkal *együtt* az idő dimenziójában, hogy tölthetjük ki a sohasem változatlan és totálisan sohasem kitölthető kereteket. Csupán a keret létezése bizonyos, de az arányai és a telítettségi foka nem. Ez az arány, korreláció, sűrűség, mérés és számolás az, ami rajtunk, az Univerzum megfigyelőin múlik, itt tör be akarat és képzelet, törvény-adás, alkotóerő és rombolás, feltörés és lebontás, ki-állás az adottból és egyben le nem mondás az utópia anyagszerűségéről. Vízözön és Bábel története közvetlenül egymást követik a Genézis könyvében, és ez mindennél többet mond.

A számomra legátfogóbb összefüggésnek a neve e kiállítás az, hogy nem a züllött értelemben vett életképességre, nem a használatra, nem a hordhatóságra, hanem a beilleszthetetlenségre mint a romlékonyság és múlás felmutatására játszik, hogy halálosan életerős, de nem közvetlenül lefordítható, konvertálható tétje van. Amíg tét van, élet van, a legapokaliptikusabb körülmények között is, s a körülmények amúgy is többnyire ilyenek. Az apokalipszis itt most nem az idők végezetét, az utolsó időket jelenti, hanem valami nagyon is vizuálisat, ami megegyezik eredeti értelmével: a dolgok igazi arcának feltárulását, megmutatkozását, megnyilatkozását, amiről nem biztos, hogy egyetlen végső lényeg, szót vagy fogalmat jelent. Nincs megfejtés, látvány van. A látvány megtörténik, némán elbeszél, ezért valami nagyon is aktív tevékenység: a szemek megőrzése, munkája az anyaggal, a dolgok igazi arca felé tekintve. E tizenkettő mintha felismerte volna, hogy a térnek mint pusztá, sejtelmes, lakozásra való lehetőségnek a kitervelése, a makett és a kosztüm-elképzelés, a nem használható, nem lakható és az intenzíven anyagszerű papírváros éppúgy egy másfajta lakozásról ad hírt, mint például az ivóeszközben lehetséges folyadék formálta edény, hogy az elvont installáció konkrétabb és adott esetben brutálisabb a megvalósultnál, hogy a rom, a káosz gegennel, ellenfényel mutatja az értelmes teret, helyet, lakozást, épületet, a megcsinált diadalmas és pusztá életünket fenyegető, magunk teremtette Dologgal, Eszmével, Lényeggel, Fogalommal, Gáttal és Erőművel szemben, ahogyan mindez majd elfoszlik, használhatatlanná és rommá válik az időben, az idővel, melynek terét a rosszul értelmezett csinálás és tevékenység nem kitölti, hanem tönkreteszi és önpusztítja. Az ipariális barbárság titáni: nyújtózkodó gőgje hirtelen komikussá és tragikusan nevetségessé is változik. A démoni talán épp a gúnyban, e kritikai nevetésben szabadulhat meg önmagától. Lakozásunk esélyei folyamatosan romlanak, ezért nem életképes vagy partiképes vagy üzletképes befejezettségről, lekerekített polgári professzionalizmusról, hanem tervről, nem-létező jövőről, szimbólumról van szó. A szimbólum eredetileg a római jogban mindössze elismervényt, bizonylatot jelentett – egy darab papirozt, ami ma akár üres is lehetne. E szimbolikus maketről és romlékony vagy hordhatatlan anyagokról, képtelen szerkezetekről ismerhetők fel az idők dolgai, amelyekkel igyekszünk lakhatatlanná tenni lakozásra született terünket, térségünket. Magának az időnek, az általunk is csinált és eltűnő időnek az emlékművei ezek, a szökevény anyag térbeli futását követve. Itt minden hirtelen lebontható, letörölhető, széttéphető, összetörhető; sokszor csak az egsze-

riségben, a pillanatban van léte, a pillanatnyiség és a semmi együttállásában van kritikája a barbár ipari tájjal szemben, melynek éppenséggel hideg, drabális, mozdíthatatlan bábeli illúzióját rombolja szét, technikát technikával, a hely, a poszt elhagyásának eltévelyedésére, az otthontalanságra fordítva tekintetünket. Mesterséget szegez szembe a mesterkéeltséggel. A nagyon megkonstruált, nagyon anyagszerű, nagyon reális mint eltörölhetőség, mint terv és rom, mint halmoz és kórákás vagy egymásra hajtott halom fa, ez itt a mindennapokénál intenzívebb élet. A precíz rom, a kimért rendezetlenség a remény. Nem felszabadulás, nem megszabadulás, hanem az anyag szabadsága maga, miként egy fatális, kiismerhetetlen, kaotikus terv szerinti ítélet-kijelentés szabadsága – a teremtés –, mely egyúttal örök per is. Az ember, mint az univerzum értelmes megfigyelője a teremtés szerkezetével a tetterős és tehetetlen saját-szerkezetét ütközteti össze.

Bevezetőm elején megmondtam: nem vagyok illetékes. E tizenkettőről csupán gondolok, kényszerítőleg és illékonyan gondolok valamit, tehát építő és romboló munkát végzek, melynél jobbat nem ismerek. Ezért önmagában is köszönet jár nekik, egy korban, ami a személyes gondolkodás, az egyes egyéni ellen nagyon is egoisztikusan dolgozik, egy korban, amely azért nem lehet korszak, mert nem akar tudomást venni saját életbevágó tétjeiről, egyáltalán a tét létezéséről. Így tehát azzal a botrányos, illetéktelen kijelentéssel nyitom meg a tizenkét jelentékeny, nagyon különböző művész *összehordott* kiállítását, hogy műveik, koncepcióik, romjaik, vitájuk föld és világ között: művészetük tehát *nem létezik, hanem fennáll*. Úgy, ahogyan minden kozmopoliták őse, Európánk őse, Platón fogalmazta a kozmosz polgáraként (mi mást is jelenthetne e szó: kozmopolita) az ideákról: nem léteznek (számunkra), de fennállnak. Olyan végső látványok, képek, alakzatok Ők, melyek a közönséges valóságban, életben és emberben a megvakulással fenyegetnek. Látványhoz jutottunk vissza és előre, mely egyidejűleg vakító, tehát láthatatlan, *mert* intenzíven tökéletes. Nincs valóságosabb annál, mint az ideák tökéletesen fennálló volta, hiszen számokat és geometriát jelent. Ennek az erősebb, mert nem effektív, láthatatlanul fennálló vak formának a jegyében megnyitom a Hordalékot.

Két balkezes

Mesterlövészek szonettje

*Lehunytja fél szemét a fejedadász,
akárha Isten volna hatra-vakra,
felugrik lomhá lóra, lő vadakra,
könyörtelen, mint Artaud: nem gatyáz.*

*Nem nyomja gyomrát bor, sem ananász,
de szomjazik fölhergelő szavakra
dicső kopóit hajtja szívattakra:
ó, kurva élet, heveny kanavász!*

*Gyilkosok gyónnak gyors egymásutánban...
Sok páternoszter, kevés meakulpa:
ó, félvak angyal, gyarló kreatúra!*

*Mért bölcs az ember, hogyha csak bután van?
Konklúzió helyett, ím, itt a számla:
a fejedadász híg skalpja már lehámla...*

Élek: vándorlás

*Kinyírnak majd a nagy reinkarnácik,
Hány új alakban kell rohadni még?
Vak csigaházba időnk visszamászik,
s kezdődik újra csúszós, lassú vég.*

*Acél a cél, de már sehol se látszik
átváltozásba bújó messzeség –
Faust hátrálna vissza most a srácig,
pokolba, melyben győztes, vesztes ég.*

*Rejtőzne fűbe, fába, rút rovarba
kioltva tobzódások szent tűzét;
kő volna bár, ha meghasadni tudna...*

*Holdak hideg porát is felkavarva
nem csábítgatná minden rendű szép
csak lenne, mintha benne lakna Buddha.*

Kedves rokon

Csak azért, mert oly sokáig nem lehetett gyerekem? Vagy pont *azért* nem lehetett gyerekem?

Az nem is igaz, hogy magányosan élek. Ilyet versekben olvasni, „a magány egy nagy óceán” vagy mi; ennél sokkal szomorúbb a helyzet.

Mert ellöknek maguktól az emberek. Úgy megörültem, mikor doktor Figebók a városba költöztek; nem vagyunk olyan sokan Figebók, biztos van valami közünk egymáshoz. Nekem még rémlik is, hogy nagyapám, aki altiszt volt egy fontos hivatalban, egyszer emlegetett egy bizonyos Gyulát, haj, haj, nagy betyár volt, megfőzte a tiszt uraknak a macskát vadas nyúlak. Doberdó alatt állt az a konyha.

Ez a doktor Figebó olyan rendes ember! Van felesége, három szép lánya, az Amál, a Rozál és a dundi Jolika, akit a rossz nyelvek enyhe dundisága miatt Bálnabébinék neveznek, és egy gyönyörűen csillogó bogárhátú Volkswagennel hajtanak át vasárnaponként a városon. Mért tudnak ezek ilyen szépen együtt kocsikázni? Nekem anyám mindig azzal kezdte a vasárnapi sétát, hogy lekever két olyan fülest, hogy attól koldulok; nem is, így mondta: „kódulok”, és közben a kezét rázta.

Doktor Figebó haja ugyan már ezüstbe játszik itt-ott, de az asszony nagyon fess, és a lányok úgy csacsognak! Az én Viktorom bezzeg, foga közé biggyeszt egy fűszálat, és elvan egész délelőtt. Azt mondja, belefáradt, neki minden mindegy. Ott az a kacsalábon forgó ház, a kert, a málnás, de ő oda se neki, csak gubbaszt, rágszálja a füvet, mint a kecske. *Minden pő bégahúr*, ilyeneket mormol, állítólag egy okos könyvben olvasta; meg hogy: Zebulon megeszi az oroszánt. Szellemes, mondhatom. Viktor, Viktor!, lelkenedett az anyósom, ez az igazi férfinév! Ha fiatok lesz, tette hozzá hosszú, lesújtó pillantással, csakis Viktor lehet.

A doktor Figebó sokat olvas ám, ennek hamar híre járt a városban. S bár talpig férfiú, a szíve mégis vajból van, annyira meg tud hatódni egy-egy könyvön. Ezt az Indigék Iluskája is megerősítheti, mert annyira zokogott egyszer doktor Figebó egész nap, hogy ki kellett írni a rendelő ajtajára, hogy „Mindjárt jövök!”, s közben a doktor úr azt hajtogatta: „Szegény jó Balika! Szegény jó Balika!” Ez egy kedves kis kutya volt egy szomorú könyvben, aki kegyetlen körülmények között távozott az élők sorából.

Az én Viktorom egy érzéketlen fráter. A Csabi pincér, az neki a mindene. „Rém intelligens!”, ezt hajtogatja, még az ujját is felemeli hozzá. Közben a Csabi pincér úgy néz ki, mint Dzsingisz kán, és amikor a szomszéd gyerek húszfillérest dobott az előfizetéses ebéd levesébe, megetette szegénnyel, be kellett vinni doktor Figebóhoz. Ez a drága ember akkor is majd' sírva fakadt, hogy hogy' lehet ilyet tenni egy gyerekekkel!

Nem is tudom, mi zajlott le bennem, míg egy őszi napon elhatároztam magam, hogy tiszteletemet teszem a doktornál; a szeme közé nézek: egy Figebó a

Figebónak. Épp szép volt már a szőlő, a szilva, pakoltam egy füles kosárba, felkötöttem a bicikli csomagtartójára, és uccu neki (hányszor ígérte Viktor, hogy veszünk autót, egy Skodát, és sose lett belőle semmi; utóbb már volt képe azt mondani, hogy mindenről én tehetek). Doktor Figebóék háza a rendelővel együtt a Gábor utcában van, egyszer, még a régi orvos idejében jártam ott, mikor öt évre sem lett gyerekünk, s azt mondtam ennek a szerencsétlen Vikornak, hátha az orvos majd segít, mire csak elvigyorodott, s utálatos hangon azt selypegte: „Azt hiszed, a vén bakkecske csinál majd neked?”

Doktor Figebó előszobájában egy teremtet lélek nem várt akkor délután, csak egy réz esernyőtartó állt ott üresen, hát vettem a bátorságot...

Naszóval, ez a doktor Figebó roppant kedves ember, rögtön mondta, hogy egészen bizonyosan nem vagyunk rokonok, és sose hallott Gyula bácsiról, aki Doberdónál macskát főzött. Sajnos, se ő, se a családja nem állhatja a szilvát, a szőlőt, egyszerűen olyan hasmenést kapnak tőle, hogy csuda. Azt se tudtam elmesélni neki, hogy az én drágalátos Viktor férjemet egy hete nem láttam, még úgy járok, mint egy kolléganóm, akinek az ura egy olaszországi úton, egy trattoriában azt mondta, hogy egy pillanat, kimegy vécére, és azóta nem került elő, ő meg csak ott ült a két gyerekkel az olvadó makaróni fölött.

Én akkor már nem akartam tovább föl tartani a doktor urat, hisz ajtót nyitott nekem, és a kilincset morzsolgatva többször intett a jobb kezével, hogy parancsoljak. Annyit megígért, hogy erősen fog kutatni az emlékezetében a vélhető rokon szálak fölgombolyítását illetőleg, és „szabadjon majd híradással lennie”. Egy gentleman, na.

A Figebókról csak annyit lehet tudni, hogy ősi nemzetség. Van-e valami közünk a *fügéhez*, vagy még az Anjoukkal érkezett az országba ez a művelt, tudós család, csak találgatom. Az biztos, hogy egyszer télen egy pályaudvar restijében, mikor nagyanyám belépett, hazajövet a leányintézetből, nekiugrott egy loncsos, vicsorgó kutya, aki addig Ady Endre lábainál feküdt, mire a vérbe borult tekintetű költő fölemelte kunfajta, nagyszemű, sok-sok méla vágytól elkinzott fejét, és a foga közül odaszisszent: „Cuci, hagyod békén a kisasszonykát!”

A Figebók mindig is rezerváltak voltak kissé, ezt sokan finnyásságnak, megjátszott előkelősködésnek vették, igaztalanul. A titok tán csak annyi, hogy ezek az emberek mindig is tudták a dolgukat, s egyenes derékmal mentek végig az újukon. Sajnos, romlott ez a fajta is, magamon tapasztalom leginkább. Dehát mit tehettem volna, én, egyedül?

Márta asszony épp mögöttem állt a sorban a postán, mikor az anyámnak táviratoztam, hogy Viktor így meg úgy, mire megérintett, Maga is Figebó? Váltig csodálkozott, hogy itt élünk egymás szomszédságában jószerivel, és még csak nem is tudunk a másikról... Rögtön meghívott teára, ilyen előkelően, hát mikor iszom én teát?!

Újra összekapoltam egy adag szőlőt, almát, és elzarándokoltam a Gábor utcába, lelkemet teljes díszbe öltöztetve, ha már kívülről nem festettem valami eszményien, hát persze, a házra ráment az utolsó fillér is, nem flancolhattam sokat. A rendelő folyosóját mindjárt fölismertem, ott állt a régi, kissé horpadozott, de csillogó réz esernyő- és sétabottartó, meg egy ódivatú hűtőszekrény, amiben az előző orvos, az a vajákos Kassai egymás mellett tartotta az inzulint és az abált szalonját. Márta asszony szabadkozott, hogy igazán nem kellett volna, én meg csak mondtam, ez semmiség, megsért a nagyságos asszony, ha nem fogadja el,

mire ő, mért hívom én nagyságosnak, elvégre rokonok lennénk, ha homályos körülmények között is. Letelepeditünk a teraszon a fonott székekbe, és Márta asszony biztató pillantással megjegyezte, hogy tegnap este említette doktor Figebónak jöttömet, márminthogy milyen kedves rokonra akadt, mire ez a béketűrő és jóságos doktor egészen veres lett, az újságot, amit mindig oly kényesen olvasott, majd élére hajtva elhelyezte a katonás rendben sorakozó korábbi újságok tetején, most a földhöz csapta, és valami olyasmit rikkantott, hogy a szakramentumát!, nem igazán csúnyát, de látszott rajta, hogy hirtelen haragra gyúlt.

Én lesütött szemmel kavargattam a teámat, mikor Márta asszony megkérdezte, hogyan is vannak ezek az oly bajosan kibogozható rokoni szálak, mire én belekezdtem az igaz történetbe, ami tudtommal Doberdó mozgókonyhájánál kezdődött, bár bizonyosan előtte is csak volt valahogy, és talán a sejtjeimből kiszálazható, de abból én magam már semmilyen kelmét nem tudok szőni. Csak meséltem és meséltem, s ahogy egy korty tea lecsúszott a torkomon, hogy a számat megnedvesítsem, éreztem, gombócba szorul a gyomrom, pedig szinte teljesen üres, csak az a pár korty tea lötykölődik benne, s pont az én Viktorom elbeszéléséhez értem, mikor már öklendeznem kellett, valami savas rondaság főlzaladt a számba, amit gyorsan visszanyeltem, de félrement, ellilulva köhögtem, és Márta asszony mögém állt, és ökölrel verte a hátam, azt mondta, nincs semmi baj. Könnybe lábadt szemmel még elhörögtem, hogy tetszik tudni, azaz tudod, épp most hagyott ott ez a Viktor, mikor kész a ház, és kész lenne a boldogságunk is, csak még egy kis poronty hiányzik hozzá, de azt is biztos ad majd a Jóisten, mért ne adna, ha nem is lesz Figebó, csak Bulla.

Mikor jól kiköhögtem magam, és kitöröltem a szemem, látom, hogy doktor Figebó áll előttem, fehér köpenyben, zsebre dugott kézzel, és kérdi, jól vagyok-e. Ó, hát hogyne lennék jól, mondtam, és Márta asszony is mosolygott, Kálmán kiszaladt a rendelőből miattad, mire doktor Figebó kicsit elhúzta a szája szélét, várnak, mondta röviden, és sietett volna vissza, de megbotlott a kosaramban. Ez micsoda, nézett vissza, útban van!, és kivett egy almát, beleharapott, de akkorát, hogy nem tudta bekapni, kipeckelte a két fogsorát, még egyszer ránk nézett szigorúan, s tátott szájjal becsapta maga mögött az ajtót.

Így történt. S mivel Márta asszony a búcsúzásnál azt mondta, máskor is szívesen lát, mintha bársonyba bugyolálták volna a szívemet, ugrándozva haladtam hazafelé, az egyik klipszem bele is pottyant a csatornába, Viktor lőtte egyszer nagyon régen a Kristóf-napi búcsúban, de kit érdekelt, annyira boldog voltam.

Aztán még csodálkozni sem értem rá eléggé, gyorsan kezdtek peregni az események. Az őszi, a tél és a tavasz már úgy telt el, hogy két-három hetente meglátogattam az én kedves rokonaimat, doktor Figebót és családját, azaz jobbára Márta asszonyt és néha a gyerekeket, ezeket az ennivaló kis leánykákat, mert maga a doktor roppant elfoglalt ember, s rendszerint nem ért rá, mikor én tiszteletemet tettem, vagy dolgozott még, konzíliumra ment, legtöbbször pedig borbélyhoz. De Márta asszony minden alkalommal biztosított, hogy „a Kálmán” – így mondta, mélységes szeretettel a hangjában – üdvözl, és roppant mód sajnálja, amiért épp ma...

Csodálatos álomnak tűnt ez a néhány hónap, pedig Viktor nem kényeztetett el, fejébe vette, hogy disznót fog tenyészteni, mert abban van a „mani”, ilyen szavakat használ mostanában. Morcos volt és sörtés, gumicsizmában járt, ezer-

éves nadrágokban, magában dűnyögött, és szakállából mindenféle gyanús szöszmöszt kandikált ki. Talált valahol egy gyerekcséket, arra kuporodott le az udvar egyik sarkában, s a térdén, egy szutykos papírból falatozgatott, üvegből itta a sört. Még a biciklit is magamnak kellett pumpálnom, már ebben sem segített, egyik kezemmel fogtam bele a fújókát a szelepbe, a másikkal nyomkodtam, hogy majd kiesett a szemem az erőlködéstől. Régen talán elsírtam volna magam, ha így bánik velem, de most arra gondoltam, máshol van az én boldogságom úgyis, mit törődjek egy ilyen disznóságú, torzonborz alakkal.

Azért azt meg kell jegyeznem, hogy ezek a kisleányok olyan városi gyerekek. Mondjam azt, finnyásak. Jómúltkorában egy gyönyörű, festeni való ananászt vittem nekik ajándékba, letettem az asztalra ezt a pompás gyümölcsöt, a három leány csak nézte, míg a legkotnyelesebb, a Jolika meg nem kérdezte, mi ez? Én ragyogtam a boldogságtól, úgy válaszoltam, a legfuvulázóbb hangon: ananász. Erre egyszerre fölsikoltottak, ANANÁSZ!, elfintorították az orrukat, és hangos vihogással kiszaladtak a konyhából. Szegény Márta asszonyt nagyon elszomorította az eset, látszott rajta, hogy iparkodik jóvá tenni a lányok vétkét, hát közösen fölfaltuk az ananászt.

Figebó doktor úr is mintha kissé megenyhült volna irántam. Lehet, hogy Márta asszony keze van a dologban, de az is igaz, hogy mikor húsvétkor összehalálkoztunk a templomban, látszott, hogy a doktor urat az ő végtelen jó szívével meghatja, amint egyedül járok stációról stációra, és kérem a Jóistent és Szent Józsefet és Szent Antalt és Szent Kristófot, hogy állítsa egyenesbe az életem szerkerének a rúdját, rázza meg ezt a Viktort, mert van ebben az emberben lélek, hisz ha nem lenne, sose mentem volna hozzá, rázza meg jó alaposan, koronázza meg a mi jövődő boldogságunkat egy kisgyerekekkel, én azt se bánom, ha Viktor lesz az is. Könny csillant akkor Figebó doktor szemében, amint szegény eltaszított kis unokahúgát (szerintem az vagyok, ha nem is rögtön a doberdói szálon) térdepelni látta a stációk előtt, amint térden csúsztam körbe a templomot, és némán járt az ajkam, mormoltam a könyörgő imákat...

A mise után együtt sétáltunk le a szökőkútig, a doktor úr kedvesen rám nézett, és azt kérdezte „Szép időnk van, nemdebár?“, aztán elgondolkozva lépkedett az öt nő társaságában, csak az ismerősöknek emelte meg kissé a kalapját.

Májusban nagy dolgok történtek, mintha csak a Teremtő meghallgatott volna. Először csak fojtó bűzt éreztem, aztán már a tüzet is láttam. Viktor rakta az udvaron. Kirohantam, ő meg ott állt egy szál gatyában, csipőre tett kézzel és vigyorgott. Azt mondta, leszámolt a bűdös disznó étellel, elégeti a gumicsizmát, zsíros kalapot, nagylyukú – ahogy ő hívja: „kamionos” trikót.

Rögvest utána munkához is látott. Van nekünk a kert mellett kint a Füles-dűlőn egy szép kis málnásunk, én bíbelődtem vele, ahogy tudtam, de a tömérdek otthoni munka nem sok időt hagyott rá. Viktor most valósággal rávetette magát. Kötözte, vagdalta, permetezte, és hogy kedve ne menjen, termett is rajta szépen. Megegyezett a gazdasággal, hogy ha eljön az ideje, a termés nagy részét eladja nekik, a maradékot én úgyis befőzöm.

Eljött a nyár, a vakáció, lassan a málnaszüretnek is neki lehetett volna állni, ne hogy túlérjen és lepotyogjon a gyümölcs. Titkos tervet szövögettem, mint mindig, s azt találtam ki, hogy először Márta asszony beleegyezését kicsikarva meghívom a Figebó-lányokat málnaszedésre, szegénykéik, talán sose láttak még málnabokrot. Az is fölbátorított, hogy ez az áldott jó Figebó doktor a múltkor, mikor egy nagy kosár cseresznyével görnyedezve állítottam be, maga nyitott ajtót, azt mondta „Kerül-

jön beljebb”, majd látva a nehéz kosarat, még így szól: „Hopp! Szabad?“, és már vitte is a konyhába, ahol a lányok harsány csatakiáltással vetették rá magukat.

Kurz und gut, ahogy azt Viktorom mondja vidám és ejrópai pillanataiban, Doktor Figebóék Amált, Rozált és a pajkos Jolikát is elengedték egy délutánra málnászni. Jaj, Istenem! De ezzel kezdődött csak a haddelhadd. Pincétől a padlásig kiglancoltam a házat, négykézláb csúsztam be minden szegletbe, akkor aztán elkaptam Viktor grabancát, alaposan levágtam a haját, a szakállába is belebelenyírtam, hiába tiltakozott a nagy lepedő alatt. És amikor már minden és mindenki ragyogott (én fodrászhoz is mentem, Istenem, hány év után először!? bár Viktor csak röhögött, minek nekem a frizura a málnaszedéshez, de akkor is), fölültünk az oldalkocsis motorbiciklire, mert ha az autót nem is, ezt megreszkírozta a Viktor, és a szikrázó napsütésben elrobogtunk a doktorék házáig, ahol a három lány már viháncolva várta a nagy kalandot, a doktor úr és Márta asszony ott álltak mögöttük, megegyeztünk, hogy hat órára pontban visszahozzuk őket, a lányok is megígérték, hogy ilyen meg olyan jók lesznek, azt csinálják, amit mi mondunk nekik, és nem csatangolnak el semerre.

Minden csodálatosan sikeredett. Az én Viktorom egész jól megtalálta a hangot a gyerekekkel, bolondoztak, kivitte őket a határba, hagyta őket fára mászni, a sufnyiból előhozta az összes létező szerszámot, meglátogatták a szomszédokat, voltak disznó- és tyúkszemlén. Ha meg elfáradtak, csak leültek, szalmakalapjukat letették a fűbe, és soha nem látott jó étvággal falatozták a kolbászos kenyereket. Én közben szedtem a málnát, gyűlt is szépen, a szívem meg repesett, azt képzeltem, a szívem is egy hatalmas piros málna, amely a boldogság napsugaraitól érik...

Amikor aztán már rengeteg láda málna tornyosodott a sorok végiben, Viktor a lányok hangos vivátja közepette előhozta a gurulós kiskocsit, amire fölpackoltuk a ládákat, és közösen húzva-tolva elindultunk a málnaátvevő helyre. Viktor még mondta is a lányoknak, jól jegyezzék meg az utat, mert délután majd erre kell megint hazafelé jönni, mi ugyanis azt terveztük, hogy először gyorsan hazaszaladunk a cuccal meg a maradék málnával, hogy legyen mit befőzni, és majd visszajövünk a gyerekekért.

Majdnem így is történt minden. Csak... hát igen, nincs mit szépítgetni, amíg élek, nem bocsátom meg magamnak. Neki is indultunk az én Viktorommal a fölpackolt motoron, hogy gyorsan fordulunk egyet, és a lányoknak meghagytuk, induljanak el lassan azon az úton, amerre délután vittük a málnát, és majd találkozunk. Viktor hajtotta-úzta a motort, mert én hátulról csiklandoztam, hogy igyekezzen, és ment is minden, mint a karikacsapás, hanem mikor a visszaúton kerestük a lányokat, nem leltük őket sehol. Nem indultak volna el? Vissza a málnásba, de ott sem volt már egy teremtettt lélek. Viktor úgy üvöltözött, hogy a maradék szakálla teljesen fölmeredt, a szeme beveresedett. Hiába, semmi eredmény. Föl az átkozott motorra, rohanás megint a főútig, hátha csak elkerültük egymást, és már ott várnak. De nem. Jesszus Istenem! Már hat óra volt. Lehunytam a szemem, és láttam, hogy odahaza doktor Figebó most pattintja föl zsebórája fedelét, felhúzza a szemöldökét, még a komódon álló órára is ránéz ellenőrzésképpen, és azt mondja, „Fiam! Hat óra van!“, és Márta asszony, aki magában szintén biztos izgul, megnyugtatja, hogy percekben belül ott leszünk. De nem le-

hettünk ott, mert mint aki megkergült, a bokrokat bújtuk és rekedten ordibáltuk az Amál, a Rozál és a Jolika nevét, majd a félig szürkületben egymásba botlottunk, és az én Viktorom meg engem kezdett el rázni, „Hol vannak!”, arra nem is mertünk gondolni, hogy valami bajuk történhetett...

Újra csak motorra ültünk, már lámpát is kellett gyújtani, a buckás úton nagyokat huppanva száguldoztunk le s föl, mikor Viktor egyszerre csak letért az útról, az áramszolgáltató vállalat trafótelepe felé, előrehajolva húzta a gázt, még szerencse, hogy nem láttam az arcát. És akkor, mikor már jódarabon csak a drótkerítés mellett haladtunk, messze elől fekete, mozgó alakokat pillantottunk meg. Viktor kinyújtotta a kezét, üvöltött valamit hörögve, de nem értettem, hogy mit.

Hát ők voltak azok.

Ültek a porban és dögönyöztek valamit. Viktor hatalmasat fékezett, leugrott a motorról, odarohant, szinte láttam, hogy a bukósisak alatt is égnék állt minden házszála, nem is tudott megszólalni, csak hadonászott, mint aki marionett-táncot lejt.

Aztán kiderült, hogy történt az elkőborlás. A lányok egy sündisznót találtak, akit meg akartak fogni és hazavinni. Csak a sündisznó nem akarta ezt a szépen kigondolt tervet végrehajtani, és menekülésbe kezdett. A lányok utána. Elöl az Amál, akinek pedig úgy lelkére kötöttem, hogyan s merre kell jönni, nehogy véletlenül is... Ez a szegény Viktor teljesen halálra vált arccal állt ottan. „Egy sündisznó. Egy sündisznó...”, ilyesmit motyogott, majd mintha krumpliszákokat emelgetne, fogta a lányokat, beültette őket az oldalkocsiba, a szerencsétlen sünbe belerúgott egyet, hogy csak úgy repült, és indította a motort.

Én egész úton imádkoztam magamban. Jézus, Mária, Szent József, csak most az egyszer segíts meg, hogy ezek a gyerekek épségben velünk együtt hazaérkezzenek, és doktor Figebót az ő jó szívével ne üsse meg a guta, és Márta asszony se adja teljesen búsulásnak a lelkét. Így motyorásztam, a hűvös szél még könynyeket is csalt a szemembe.

Nem mondom el, mi történt, mikor megérkeztünk. Úgy csapódott be utánunk doktor Figebóék házának kapuja, olyan döntüléssel, mintha az utolsó ítélet mondatott volna ki abban a minutumban. Csönd volt az egész utcán. Én akkor már nagyon dideregtem, és hirtelen rosszullet fogott el, soha nem érzett heveségű hányingert éreztem, neki kellett támaszkodnom doktor Figebóék házána, a Viktor nem is látta, mi bajom, csak állt maga elé meredve, kezében lógatva az ütött-kopott bukósisakot.

Olyan kutyául voltam utána napokig, hogy végül is orvoshoz kellett menjek. Figebó doktorhoz nem volt merszem beállítani, megkértem Viktort, vigyen át a szomszéd helység orvosához. Nagy volt a tömeg, alig szédelegtem a padon kuporogva, kétszer is kibotorkáltam a vécére. Aztán ott feküdtem a fehér lepedővel leterített ágyon, nem tudtam, mi történik velem, egyre csak Figebó doktort láttam magam előtt, hát mégis őhöz hozott ez a Viktor?, kérdeztem magamtól, hallottam a hangját is, amint kedvesen azt mondja, „Kerüljön beljebb!”, és elvette tőlem a cseresznyekosarat. Hallottam a lányok viháncolását is, ahogy a cseresznyébe markolnak, és a magokkal lövöldözni kezdenek a kertben szundító fekete kandúrra; azonban ez már egy másik hang volt, egy ismeretlen arc hajolt fölé, bibircsókok ültek a homlokán, de a szeme jóindulatúan csillogott, és azt mondta, jesszusmária, „Asszonyom ön terhes”. „Terhes?”, dadogtam én, mintha nem tudnám, mit jelent ez a szó, erre bólintott, de én akkor már lehunytam a szemem, úgy kúszott fülembe a hangja, „Hallja? Kisbabája lesz”.

Szemelé

Hogyha lejutsz, üdvöt ne kívánj, *de bűnöm elől se takard el arcod: valódibb tüzet akartam, s letépte emberi álarcát a szent.*

Nem volt ott senki. Szemem azóta fényes vasgolyó, mert látnom kellett volna úgy is, látnom kellett volna, hogy senki – csak férfierejét fogadtam be.

De fárasztott a sok csalás. Nap nap után odakint jártam, és szűk lett a kert, az ösvények járhatatlanok, s illatát vesztette a fehér frézia is.

Őt kellett volna megölnöm. Széttörni magamban a feledhetlent, s véle magam is, mert nem olyan volt, mint a teljesülő jóslat – Mért hagyta mégis, hogy szeressem? Mért vette el, amit még ő sem adhat vissza: bűnömet? Ő oltotta belém.

Most lent vagyok. Testem még mindig gyönyörű; már nem neki. Ismerem szerelmét, s nem omlik rám többé fénye.

Egy madártetem

*Most hangyák rágják szét
tollait, belül a hűvös inakat,
mik odakötötték a húst, pedig csak
lélek volt, s még engem akar megölni.*

*Ártatlansága mióta mérgez!
Nem tudja, hogy testvére vagyok,
s a föld bogarai járnak azóta
ereimben?*

*Mégis le kellett őt nyilaznom. Nem
fordulhat el, mintha röpülne, míg
engem csalán mar, s fejemmel kóróknak
ütközöm, mert itt sem egy másik
isten lakik, s én tudom, mi
a megbocsátás.*

*Térdelj le előttem! Mondd,
hogy a fivéred vagyok, hisz
az apró kis szájak már megtették;
te szabad vagy: Felejts el szállni!*

Bűjdosásom majd akkor ér véget.

A szenny és a katedrális

Francia útirajzok, 1977

(II.)

Parkok. A lakott hely – hát még az ily sűrűn lakott város! – annyira tele van „írva” emberi jellemekkel, hogy a házak, az utak, a terek, a plakátfeliratok, az arcok, ruhák, kirakatok „beszéde” szinte egymás „szavába vág”. S mindeme hang valahogy a múltból is szól. A valóságnak e gazdagsága, bonyolultsága és sűrű térbelisége önbizalomra készítet: minden csak attól válik beszédes jelenné, csak akkor bontakozik ki a „jelek zajából” a számomra való értelem, ha választok. Folyamatosan és haladva – mintha kizárólagos megbízatásom lenne.

Ha a beépítés sűrű, érdemes bizakodva és rendszeresen parkba járni, keresni a növényes tereket. Az újkori városépítésnek ez a „találmánya”, a feltalálók eredeti lelkiületének nyomaival, Párizsban igen fontos, és a hely szelleméhez tartozik. Nem, nem egyszerűen a várostervezés-rendezés alkotó elhatározásainak és műveinek méltánylásáról van szó. Többről és kevesebbről.

S ennek értésénél az utazónak helyzeti előnye van. Hiszen az idegen, ha a tömegközlekedés járműveit használja is, szükségszerűen többet gyalogol, mint a honos. Ő nem csak praktikus célirányokhoz szabhatja útját, állandó kitérni, csavarogni valói akadhatnak. Előre meghatározott feladatai, irányai ugyan vannak, mégis, ellentétben a helybeliekkel, akik munka-iskola-család-gyerekek határozott keretei között töltik el köznapjait, az ő mozgása: egyfajta ödöngés.

Egy parkhoz megérkezni éppen ezért – esemény. Kövek, házak, figyelmet fásasztó kirakatok közül a zöld térségbe. Ahol padok vannak. Források csobognak. Ahol a lények – játszadozó gyerekek, anyák, madáretető öregek, kutyák – ejtözve szóródnak szét, kellemesen, a rendezett sétányokon, tarka összevisszaságban.

A gyalogjárástól fáradt hálásan méltányolhatja a parkba érkezés eseményeit. Ki sem kell lépni egészen a sűrűségből, mégis lazíthat. Hiszen a megtervezett, sokszor mértani-an nyírt, klasszicista módon megszerkesztett térségek, hosszú alléikkal, körkörös gruppaikkal, zöld, patinás, allegorikus szobraikkal: csinált világok. A „konstrukció” azonban csak a parkövezet felületét érheti – a faágak görcseit, a vízmedence hullámain, a homokozó-övezet saras-lucskos gyerek-világának természetességét nem befolyásolhatja semmiféle célszerűség. A csuklódra csurgatott víz kellemes és egyszerű hűvöséért, annak felidézése végett, hogy városban járva is tájban jársz: keresd a parkokat.

Valamikor – két évszázada – érezték meg a városlakók és -építők ezt a szükségét, és „bevitték” a házrengeteg közé a természet zöldjét. A vidéki kastélyok, kastélyparkok tervezői működtek itt, a növénytani rendszerező igény, a tanulmányi, szépirodalmi és építészeti célok kaptak teret, de ami itt van, az roppant egyszerű is: egy parkba megérkezni jó.

Fénykép. Külvárosból jövő gyorsvasúton vékony, kopott ruhás emberke ül szemközt velem. Arca kortalan; szemén át, mint valami odúból, vibráló, ideges, ijedt pillantásokkal néz ki a világba. Zavartan ugrál a tekintete. Lehet, hogy egy főváros környéki elme-

gyógyintézetből engedték most ki rövid eltávozásra? Ennek a feltételezésnek a *téves* voltáról tényleg jól esik megbizonyosodni. Maga segít elvetni ezt az esélyt; időtöltésül metrójegyeinek selejtezésébe fog; módszeresen kutat zakózsegeiben, és kiválogatja közülük az elhasználtakat. Odaadón, figyelmesen, homlokát ráncolva, mint akinek ez a soron következő igen fontos feladata. Egy intézeti ápoló talán mégsem metrózhat ennyit... Elfogynak jegyei. Zsebben kutató keze tárcára lel. Lassú, óvatos mozdulattal, mint rejtek-helyről valami kincset, belső zsebéből szakadozott, kopott bőrtárcát húz elő; két kézre fogja, s most már úgy hajtja szét, akár egy szent könyvet. Arcáról ellebben a riadtság, figyelme teljes odaadással arra irányul, amit csinál – mintha feledné a körötte leselkedő „ellenségeket” is. Csak óvó, aggodalmas mozdulatának „árnyéka” utal rájuk, mintha bármely pillanatban rátörhetnének. Szemben ül velem, nem láthatom, hogy kit ábrázol a – használattól törődött, szennyeződött – kis fénykép, amit a tárcából kiemelt. De az arcát látom – és el is szégyellem magam azért, hogy figyelem –, látom szája szögletén, szeme sarkiban a merengő, büszke mosolyt lassan kinyílni, ahogy a képet magába merülten nézegeti. Mint valami derengő fény a rettegés alakította tájon.

Csillagállás. A nyugat-európai nagyvárosban a számítógépesítés lehetőségeit az utca embere is jól érzékelheti; egyre több a megbízható, programmal működő szerkezet, ami a közlekedők mozgását szabályozza... Nem árt azonban még jobban odafigyelni más leleményességekre is... Mi minden válik így gyorsá és egyszerűvé...! Ó, ha már korábban is...! A Champs-Elysées egyik üzletház-átjárójában 20 frank ellenében IBM számítógéppel néhány perc alatt készítk el a megrendelő horoszkópját. Csak pontos születési adatokra van szükség. Az üvegajtón keresztül látni is az ügyfeleket – egyesek várnak az „anyagukra”, mások meg már elmélyülten tanulmányozzák a gépi táblákon kézbeadott aznapi horoszkópjukat. Szegény hajdani asztrológusok! – az a sok munka egy-egy csillagállás körül; s a megrendelők sok-sok várakozása. Sajnálom az „elődöket”. És épp itt kell erre gondolnom, az „elíziumi mezőkön”...!?

Egy tévedés. Egyszerűen nem értem, miért hülyültem el a vendéglőben, mely éppen a „Beaujolais”-ról van elnevezve, a borrendelést. Annyira megilletődtem volna a kisvendéglő otthonos zsúfoltságától, attól, hogy a feltehetően naponta odajáró törzsvendégek – két testes repülőtérségi alkalmazott, egy szakállas férfi meg egy munkahelyéről érkező fiatalasszony – helyet szorítottak az asztaluknál? Vagy oly mértékben kötött le az izgalom, hogy az, amit rendelni szándékozom, tényleg az-e, amire gondolok (véreshurka! igen, igen: véreshurka!), hogy arra már nem maradt energiám, hogy az ital-rendelésnél nyelvileg határozottan érvényesítsem szándékomat? Magam sem értem, miért ittam közönséges vöröset ott, ahol pedig – a cégtábla útmutatása szerint – Beaujolais lett volna a megfelelő... Ezek után szinte fel sem merem vetni magamnak a kérdést; lehet, hogy még súlyosabb itt a tévedés, s a nevezett ételhez egyáltalán nem is vörösbor való?

Ismerősök. Az utazó, ha teheti, igyekszik kialakítani viszonylagos otthonosságait. A vendéglátók jóvoltából tetszetős-elegáns, csak látszólag egyszerű, valójában gonddal, ízléssel berendezett szállodában lakom, és néhány nap után ismerőssé válnak a tapéták, a trükkös csapok, a naponta cserélt testápolószer-csomagocskák, a reggeliző tálca változatlan tartalma és elrendezése is kellemes biztonsággal köszön rám. Ennél kicsit nagyobb „bennfentességre” is van persze mód, csak rá kell szólni az alkalmas – például éjszakai – órát az egyik portással való beszélgetésre. A szállodaszemélyzet minden tagja más származású: a nappali portás olasz, a londiner indonéz, egy fiatal, alkalmi besegítő német egyetemista, a szobaasszonyok kiejtésén csak az idegenség tájolható be... A zöld egyenruhás, kopaszodó éjszakai portás, akivel éjjel egy és három között többször is szót

váltottam: portugál. (Még több kulcs lógott mögötte a táblán, véglegesen, hosszabbat szundítani úgy sem volt reménye: örülhettünk egymásnak.) Évtizede párizsi, olasz kollégájával meglehetősen feszült viszonyban álló, óvatos kisember, akinek arca csak akkor enged fel és válik derűs-huncuttá, amikor unokájáról kezd mesélni. És ő – a még kevésbé portugál, még inkább francia kislány – marad kölcsönös bizalmunk záloga, a következő éjjeleken a „comment ca va?” kérdésre adott gyors válasz után is róla, a „petite-fillette”-ről váltunk néhány derűs és bizakodó szót.

Nyelv. Idegen lévén, nyelvi készségem lényegében a kommunikáció praktikus céljaira elég. Megértem a beszédet, megértenek. Figyelmük udvarias és odaadó, nem szisszennek, mikor magam is érzem, hogy a magyaros észjárás, mondatszerkesztés jármába hajtom szép nyelvüket.

Az utazás oly sok meggondolkodtató dolga közül azonban ez, a nyelvi érintkezés „szerénységre nevelő iskolázása” külön figyelmet érdemel. A nyelv – modern lingvisztikai-politikai elméletek állítása szerint is – hatalom. S az idegen, látszólagos felszereltsége, tetszetős lakhelye ellenére is meg van fosztva ettől a hatalmi készségtől, attól, amivel otthon, saját nyelvén él és talán visszaél. Hogyan veszekedjen itt például bármely utcai, bolti pimasszal az, akinek ehhez keresgélnie kell a szavakat, s nem tudja, mi a megfelelő fordulat, s ha tudja is, nem képes indulat hajtotta gyorsasággal megtalálni a helyes kifejezést? Ha vállalna is, mondjuk, egy ilyen helyzetet, mindjárt vesztesé válna, nevetés tárgyává lenne, hacsak – önértetét mentve – nem jut eszébe, hogy magyarul káromkodva kell a színről levonulnia. De ez jó dolog: érezni, végiggondolni ezt a finom nyelvi fordulatokból való kirekesztettséget. Legalább ennyi közöm lehet – képzeletben – a vendégmunkások hátrányaihoz, s a hazámbéli százezrekhez, akiknek indulata, szíve, szava végül is mindig lemarad a velük szembenállók, az ügyesek, a csiszoltak előnye mögött. Akik ugyanúgy meg sem szólalnak sokszor, hátrányosként, mint én itt, kivételezett idegenként. A nyelvi készség tényleg hatalmi készség is lehet – erkölcsi okulás utazáskor.

Monet és Moore. Évekkel ezelőtt egy Monet-ről szóló francia esszét fordítottam, melynek utolsó fejezete az Orangerie-ben látható *Tavirózsákról* szólt. A párizsi illetékességű írónak természetesen elegendő volt néhány nyelvi utalás a térbeli vonatkozások jelzésére, én hosszan gyötrődtem: mindent értettem, s ugyanakkor éreztem, hogy a szöveg valamilyen alapvető vonatkozása nem egészen világos. S hiába néztem meg újra és újra a *Nymphaea*-képek reprodukcióit, nem segítettek. Később az Orangerie-ben, az ajtókkal egymásba nyíló kettős ovális teremben, szemben állva velük – ez a rejtély is megoldódott. Mintha magasról és ferdén néznénk körbe a fákkal, tavirózsákkal telis-tele vízi tájon, kép meg tükrökép is, a vízben ringó másolat-jelenés, a tükröződés varázslatos forgáσαι vesznek körül ezeken az önmagukban is utalásszerű (ábrázoló) faliképeken.

Most Moore szobrainak kiállítása töltötte meg az Orangerie termeit meg a Tuileriáknak az épületet körülvevő emelt sétányait – ez hívott oda. Hosszasan időztem a parkban álló, az éjszakai eső tócsáiban tükröződő szobrok körül, egyikre-másikra tiszteletlenül fel is másztam. Az arra járók – emberek, kutya – „átlátszottak” a nyitott-nyugodt, ágazataikkal, formáikkal egymásba ölelkező, ugyanakkor tárt, testes szobrokon. Ettől még jobban éltek, mint a termekben kiállított művek. Értettem tanításukat, melyet, hacsak közelítek is a legközvetlenebb szavakhoz („súly”, „szépség”, „anya”, „föld”), máris torzítom és túlon túl artikulálok beszédüket.

Félig tudatosan jutottam el hát megint az Orangerie-be – a Henry Moore-kiállítástól természetesen függetlenül – a *Nymphaeákhoz*, az öreg Monet utolsó, hatalmas festményeinek övezetébe. Még a szépségüktől való ismételt megrendülésem is különálló érzésként volt bennem, a szobroktól nagyon elütő dolgot kezdtem újra körbejárni, a tavak virág- és

lombárnyék-istennői foglaltak el mindent körülöttem. Sehol egy emberi alak, csak vízfelület, fűzágak rezgése, suhanás, tükörjáték, mélység, vízivirág-csónakok... Mély-mély szomorúság áradt belőlük. És mintha e festett, lebegő világnak semmi, de semmi köze nem lenne Moore súlyos fémszobraihoz, kőíveihöz, tárt tagjaihoz.

A belső Nymphaeateremben két japán, egy lány és egy fiú – nyilvánvalóan az igazgatóság engedélyével dolgozó festőművész növendékek – másolatot készítettek a műről – módszeresen átgondolt technikával. A termék falait korábban körbefényképezték, a fotókat eredeti méretre nagyították és szakaszokra vágták. A másolás szakaszosan folyt; épp egy-egy másfél méteres részleten dolgoztak, lent a földön, guggoló, térdeplő tartásban, mellettük, alattuk a nagy fénykép, durva fekete-fehér rajzi vezérfonalként, szemben velük a mű, melynek bonyolult felület-színezését vitték fel a padlóra fektetett táblára... Mellékes, inkább pihentető dolog volt megfigyelni szorgalmukat, szakavatott fel-felpillantásait, ahogy mozgatták az ecsetet, ahogy a festékeket óvatoskodva kevergették. Ez aztán még inkább külön ügy volt a térben.

Ki kellett várni, hogy a szobrász, a festő, a másolatkészítők, a maradandó művek és a mulandó dolgok – később – megpróbáljanak összefüggésbe kerülni.

Rouen – reggel. Nap- és évszak, fényviszonyok és időjárás: egy városba érkezéskor, a vele való első ismerkedéskor ezek mind szerepet játszhatnak. Megszabhatják kiépítendő viszonyunk – esetleg: barátságunk – lelkületét.

Rouenban kora reggel szálltam le a vonatomról, derűsen könnyed-kék ég alatt, s a pályaudvarról a város közepébe vivő út is barátságosan lejtve vezetett a derűs fényben. Minden útszegletnél – torony, tető, irányzék – valami mutatta magát, kellemes megvilágításban, tolakodástól mentes üdvözlésként.

Az óváros pereméhez érve, „kivárásként” is, egy biztróba tértem be, kávéra. A gazdaasszony kedélyes természetességgel tartotta szóval törzsvendégeit – úgy tűnt, a reggeli meleg innivaló, a legfrissebb hírekről való szóváltás igénye vonzza ide az embereket. Míg az illatos levet iszogattam, vizsla dörgölte fejét térdemhez – Rouen nevében? –, s a kutya sima bundáját simogathattam. Testközelen és jóban voltunk tehát. (Messze volt Gustave Flaubert, messze Emma, Bovaryné, akik gyakorta jártak itt...)

Rouen temploma. Néhány perc múltán máris: Rouen katedrálisa előtt, a téren, ami nem nagy, nem is szűkös; akkora, amekkora kell.

És itt hosszú, hosszú közbevetést kellene tennem, hogy az Építmény iránti elfogultságom érthetővé váljék. Szólni kellene – évekre visszatekintve – mindazokról a középkori épületekről, amelyeket itthon s az első lengyelországi és prágai utakon, erdélyi városokban, majd nyugatabbra utazva korábban módomban volt látni, szólni egy vonzalom történetéről, hogy személyes, érzelmi alapozású értelmezésemet elfogadtathassam. Hisz szakképzettségem e tárgykörben töredékes: majdnem elég a két kezem, hogy megsámoljam azokat a 13-15. századi „katedrálisokat”, melyeket közelről láthattam. És mégis, ennek dacára is döntőbíróvá teszem magamat egy talán soha-nem-volt versengésben.

Anélkül, hogy Amiens, Reims, Troyes, Laon, Tours és egyéb városok fő templomával képes lennék összevetni a rouenit, tudva azt is, ami érveim ellen szólhat... Hisz Chartres gyönyörű szobrai, kapui, ragyogó tér-keresztje, színes rozettái, a párizsi Mi-Asszonyunk tökéletességre vitt csábereje, megvalósításának „készsége” és esztétikai teljessége mind-mind ellenem szóló érv lehet abban a vitában, ahol én szeretném megindokolni elfogult vonzalmamat.

Hisz nem is egyszerűen épület ez, több ez a katedrális: létesítmény. S ez a létesítmény: világol. A szó minden kétértelműségével és nagyzásával. Nem azért világol, mert „fényeskedik” – itt nem mosdatták meg (kulturális miniszteri rendeletre) a külső falakat,

szobrokat; kívülről minden szürke, zöld, természet-, enyészet- és kőszínű. Nem piszkos – világszínű; köveinek felülete százados légszennyeződéssel, porral van borítva, a faragványokat moha lepi, sőt, itt-ott fácskák is nőnek az építmény felsőbb, háborítatlanabb gerincein. Világol, és nem csak abban az értelemben, ahogy ez minden gótikus katedrálisról elmondható, tehát úgy, hogy a mű: szándéka szerint is világ-szimbólum – teljes szent és elkárhozott emberi társadalommal, mesés és valós köflórával és -faunával, szépséggel és okoskodó tudásanyaggal, hanem úgy is, hogy – nagyratörésének képtelenségében – a módszeres, pontos szerkesztés és az értelem határait áthágó téboly egyensúlyoz az egészben.

Amikor kezdték, Nyugat-Európa-szerte már javában virágjában volt a gótika divatja, mindegyik város igyekezett, sorra építtették a hatalmas és mégis hiteles templomokat. Útra keltek az építkezést kezdő városok népei: pénzt gyűjteni; a vezeclők követ cipelni; kőfaragók, pallérok csoportjai vándoroltak az épülőfélben lévő monstroomok között; névtelen és neves építésszek adták a mesteri tudást, püspökök, teológus barátok az eszmei tervet a konstrukciókhoz. Rouen a kezdéssel egy kicsit meg is késett, de ha már lemaradt, „hozzá nem fogható” készült alkotni. Itt is, mint a legtöbb helyen, több mint két évszázadon át készítették az épületet, ami – bőkezűen számolva az akkori átlagos életkort – legalább öt nemzedéket ívelt át. S az időközben támadó ideológiai áramlatokat, kegyelet-divatot és stílusok változásait – program-módosításokat is hozzá kell gondolni. Pénzek időleges elfogyását, abbahagyásokat és újratekintéseket.

Rouenben – kivételes módon, a későbbi hozzáigazításokkal – kiteljesedett a mű: „készen” mutatja azt, amit a többi helyen jobbra csak terveztek. (Talán csak Reims főtemploma, a koronázások színhelye fogható hozzá.) Itt a főhomlokzat feletti két nagy torony tényleg csak „bevezető” (mint ahogy maga a nyugati homlokzat is), középen, a hajók találkozásánál iramlik fel a főtorony, fel, a roppant magasokba. A képekről is ismert gótikus templomkülső izgalmas egyensúlytalansága, „húzása”, ami a bejárati rész súlyos tömbszerűségéből és a hajók íves könnyedségéből adódik, ebben a rendszerben megszűnik, s az épület kívülről is képes megvalósítani – az építmény-tömb egészében – azt, amit mások inkább csak a belső térben voltak képesek véghezvinni: nyugat-keleti irányban „felpörgetni” az egészet. Meg-megállítva és továbblendítve a mozgást: a tornyok egymásra felelő, léptékváltó lépcsőzetes módszerével. Még az sem biztos, hogy egészében sikerült-e ez az elragadtatás, felpörgetés, hiszen az a maga módján sokkalta kevésbé végigvitt, mint a párizsi templom kecses főhajójának esetében.

Am tételezzük fel, hogy sikerült, s a szakralitásban fogant köhegység valóban az eszmei középpont, a centrális torony csúcsa köré szerveződik. Akkor viszont itt a kérdés: kinek-minek? Hisz a korabelieknek jószerével sem a lábainál kiszabott teretkérő, sem másunnan igazában nem volt átlátható ez a rendszer (nem voltak repülő szerkezeteik, nem csinálhattak, mint a mai képeslapok készítői, légi fényképet). Itt a mű egész rendszere mutatja be – a magasban álló szobrokkal kapcsolatban ez közismertebb –, hogy a korabeli emberek nemcsak az ég felé, de egyenesen a magasságos egekben lakók, a földön túliak számára, az ő „szemszögükre” tájolva faragtak, építkeztek.

És épp ez a többrendbéli „sikertelenség”, az omladozó homlokzat, az aszimmetrikus tornyok, a véghez-nem-vitel oly leplezetlenül tárják fel az „örült” terv, a szinte nem is földi léptékű szándék és a megvalósulás, az emberileg behatárolt lehetőség, valamint a múlt idő (hiszen közben a gótika s vele az építkezést feszítő lelkelet „kimegy a divatból”) ellentmondásait, és ez az, igen, ez, ami végül is e katedrális pártjára állít.

A szkeptikus huszadik századi utazó itt furcsa módon a racionalis, klasszicista, 18. századi lelkeket is érteni véli, akik szinte „hörögtek” a gótikus katedrálisok láttán az értetlenségtől és utálatától. S ahol csak tehették, ezeknek az építményeknek a lebontásáért tüsténkedtek. Az utazó ugyanis az ő utódjuk is, s az a képtelennek tűnő igény él benne,

hogy megszüntetve ezt a szellemi szkizofréniát, összebékítse magában a katedrálisépítők meg az őket tagadók „őrületeinek” értékeit. Ahogy a roueni téren állok, és oldalazva kerülgetem a létesítményt, amely már alapterületével is a régi város tekintélyes részét foglalta el, az öt ellenzők – a racionalista felvilágosítók – álláspontja is élesen kirajzolódik. Nincs józan esztétika, amely elfogadhatná, nincs racionális alapozású széperzés, amely igazolhatná; de éppen ez, éppen a késő középkor szellemének e túlzásba vitele, a konstrukció szélsőségeinek megvalósulása miatt dermeszthet és ragadhat meg.

Azt hiszem, hogy ennek az elemi erejű élménynek, a méltányolhatón, az elemezhető műviségen túlmutató hatásnak a háttérében több van, mint amit ideológia és esztétika megmagyarázhatna. Ez a katedrális még mai valójában is olyan, mint Leonardo *Szent Anna harmadmagával* vagy *Gioconda*-képén a mindenség-háttér, a hegyek, a kavicsok, a sziklák, a patakozó vizek. Csakhogy ezt a természeti formákkal összevethető dolgot még egy eszme közösség-szervező lendületének hullámhegyére jutó emberi közösség alkotta. S nem hinném – ez ügyben sem történelmi tanulság, még kevésbé műtörténeti érvényesség igazán nem érdekel –, hogy Rouen katedrálisa, amelynek kő-valóját szemlélve egy szellemiség érték-magasára látok, távol állna, mondjuk, a taboriták elhivatott lelkületétől, a Johannában lobogó lelkület lángjától (még ha a lány testét *épp itt* égették is meg), sőt, Dózsa végítélet-hadainak viharzásától. És fel kell mérnem azt is – szomorú szívvel –, hogy ami ezekre következett, az a tüzeket támasztó és kioltó emberi időben szükségszerű, mint a mohalepedék, a koromréteg, amely ezt a monumentumot – évre év, századra század – ellepi. De amit ellep – az világol.

A belső térben. Azon a májusi szombat délelőttön a főhajó hátsó traktusában zenekar próbált. Valami Bach-ot. Egyszerű és közvetlen munka folyt; a civilruhás karmester leköpögt, aztán angol, német, francia nyelven instruálta a kamaraegyüttes zenészeit; titkos módon ünnepélyes volt, ahogy a próba résztvevői mind a kivitelezés pontosságára, a zenei hatást megteremtő technikára összpontosítottak, nyugodt figyelemmel. Négy-öt taktusig, majd egy-egy hosszabb tétel-szakaszig jutva fel-felhangzott a zene, szétáradt a fő-, kereszt- és mellékhajókban, megtöltötte a fénytel telt, pilléreken nyugvó, ívekkel zárt hajókat, a muzsika nagyratörése és feszítettsége egygyé olvadt annak a térnek a lelkületével, amelyben zengett... És szinte kértem magamban, sorsomtól, hogy talán már ne is legyen szebb, szomorúbb, igazabb perce az életemnek.

De aztán szék, kottatartó, fuvola-, hegedű-, csellótok-zörgés közepette levonultak a színről a zenészek, s magára hagyták az alkalmilag összegyűlt hallgatóságot. És ekkor, mint valami személyesen nekem, úticéljaimnak szóló, magamba visszavezető jelzés – feltűnt a templomtér egy történelmi tényre utaló felirata. A kereszthajó jobb oldalán, a lángható stílusban megépített lépcsőfeljárát kicsiny, íves ajtóhoz vezet. Fölötte az ívzáró mezőben felirat: „Könyvtár”. A kereszthajónak ezen az oldalán kivezető, gyönyörűen faragott északi kapu: a „könyveseké”. Lám, addig-addig készült a létesítmény, míg saját „tagadásának” csíráit is részévé kellett avatnia. Hiszen a kapuívek, a homlokzatok szobrai: mind-mind ikonográfiai olvasmányok, képes elbeszélések és látható tanítások. Mögöttük – fedezetül – csak néhány szent könyv, néhány féltve őrzött kódex állt. Aztán szaporodtak a (kézzel írt, nyomtatott) könyvek, s éppen itt, az oldalépületben készült el a könyvtár. Pedig éppen a könyvekből kiindulva rombolódik le, alakul át a szellemiség, amely a Katedrális létrehozni vállalkozott. Nem kívántam belülről látni ezt a könyvtárat – elég volt, hogy úticéljaim, csak személyemben egyező úticéljaim együttesére a lépcső tövéből kívülről is ráláthattam.

Monet-t is – jóval a vízírőzsa-képek előtt – talán e „látványnál több látványosság” foghatta meg itt. Ezért is festette sorozatban a képeket a roueni homlokzatról. S amit festett – a modellel összevetve – merő ráfogás, látomás. Mintha csak színekkel akarná „el-

beszélni” a templom napszakos beszédeit. Lám, a képek csak nem hagynak el, velem vannak Leonardo és Monet vásznai: világ-magyarázatként, analógiaként minduntalan segítenek.

Kérdéses eszmélődés. A normann város szép utcáit, tereit járva a szemrevaló kirakatáruk tolatkodó látványától – minden belső tiltakozás ellenére – megejtetten, kénytelen vagyok újra tudatosítani valami igen szembeszökőt. Egyszerűen szólva: a komfortos, testi fogyasztás világának és a Katedrális szellemének ellentmondását. Ami a láthatóság szintjén megjelenik, s központi szerepet játszik mint néznievaló, az a kor beszédes vallomása. Akkor is, most is. A ruhaboltok, a testápoló- és élelmiszerek, a kertbe és lakásba, testközben el- és elhasználni való dolgoknak ez az áradata – földszintes, horizontális kirakatlátványosság. S ez ügyben alig van különbség a kínálat itteni és otthoni méretei között; a megvásárolható, a személyes birtoklás örömét adó áruk irányába terelődik laza figyelmünk. Az otthonosságot és jóérzést szolgáló dolgok köre, ahová most hirtelen aláérezkedtem, ez a kirakat-világ szemponttalan, görcsös és minden nagyvonalúságot nélkülözően esendő. A használati tárgyak kis-valsága, ez a magakellettő (bár gondolat- és ötletgazdag) termék-áradat minden csillogása ellenére rövid léptékű. Ezt még a moha sem lepheti be. Szemétként hordja majd szét a szél, ha egyszer netán végleg fellázadnak a kúások...

Egy útvonal képsora. A színhely: Lyon, az idő: napos, az óra: kora délutáni. A kiindulópont: a városi könyvtár, amely az újonnan épített városközpont – a Part-Dieu, az „Isten-rész” – egyik sarkán kapott helyet. Elköszönök kalauzomtól, a szívélyes, ám fantáziátlan igazgatóhelyettestől, finoman kattant a kijáratú üvegajtó: számlálja a látogatókat. Engem is.

A könyvtárbejáratot apró, lépcsőzetes terecske választja el a vásárlóközpont épületétől. A „Porte de la Bibliothèque”-on át a hatszintes, légkondicionált, kereszt alakú csarnokba jutok: szürke üvegfelületek, a tükrök teszik valószínűtlenné a mozgást. A csatornarendszer fényudvarában, a fedett térben mesterséges vízesések zuhognak, pálmák nőnek; egy kerthelyiséget imitáló önkiszolgáló vendéglőben valóban „örökké kék az ég”: a rejtett neonfény megbízható állandósággal világítja meg a zöld kerti asztalok fölött a mennyezetet.

Az üzletközpont füstszínű üvegajtó-kijáratát meglendítve arra a nagy szökőkút-vízesés köré szervezett térre jutok, ahol talán programvezérlés szabályozza a magasba lövellő vízgyűk ritmusát, szüneteit és crescendóit.

Pár méterre onnan felirat: „Tárt karok”. „Mi ez?” – kérdelem magamban. Bemegyek. Két idős, kozmetikázott, jól öltözött hölgy ad magyarázatot: ökumenikus imaház. S hagyják, hogy egyedül körbenézzek bent. Még Korán is van. Arab nyelvű imakönyvek is. Térdeplők. Egyszerű keresztiek. A Biblia több nyelven. Gyertyák. Van elmélyedés- és csend-szoba. Különböző egyházak friss szórólapjai, híradói.

Az Auditorium, a színház következik: tömbje remek, vaskos, a „betonfaragvány” súlyosan áll lábadatain. Itt is – kérésemre készséggel – egy hölgy mutatja meg a megmutathatót. „Próbálnak éppen” – suttogja, miközben bebötörkálunk a szőnyeggel borított sötét karzatra. Lent, a centrálisan elhelyezett körszínpadon Monteverdi-opera előadásra készülnek az énekesek. Civilben. Az ingre, pantallóra vetkőzött férfi színészek ágálnak, patetikusan hullanak térdre, erőltetik a tenorjuka. De a karmester szüntelenül lekopogja a próbát, a zongorakivonatot játszó Madame meg rosszállóan, grimaszolva leáll a kísérettel. Groteszk happening folyik az élesen megvilágított színtéren.

A kő-eszplanádon: a köztér-övezetet elhagyni néhány mozgólépcső segít. Aztán: a széles városi út, abba az irányba, a Rhône felé visz, amerre lakom, s amerre még messzebb, a Saône fölött, a dombtetőn ott a Notre-Dame de l’Auxerrois templom, egy múlt század végi, mérték-

telenül stílustalan polgári építészeti szörnyűség. A giccsek giccse. Olyan, mintha a tervezők és építetők minden „jellemhibájukat” közszemlére tették volna.

A Rhône irányába haladva – váratlanul – újabb „megálló” következik. Hentesáru-raktárközpont. Kamion parkol előtte, a járda mellett; bent, a kocsirakodóterének platóján véres kötényű henteslegények. Ötletesen, ravaszul szerkesztett vascsúszda-szerkezet juttatja le a kocsiról a raktárba a félbevágott sertéstesteket. A patájuk fölötti ínba akasztott kampóra függeszkedve iramlík le a hentesáru, a testek derékszögű kanyart vesznek, hogy megfelelő helyen lefékeződve ráálljanak a „mérlegpontra”. Ilyenkor mindig körbelendül a nagy mérleg nyelve, egy kuckóban ülő alkalmazott felírja a darabok súlyát. Most a raktár vezetője – a tulajdonos? – is ott van a bejáratnál, gusztálja az árut...

Kiállítás. Az utolsó napokban persze felmerült a kérdés, hová, milyen „magaslati pontra” menjünk még egyszer fel. Oda, ahonnan búcsúpillantást is vethetünk, és ahonnan a benyomások összegzésére is alkalom adódik. Ez a lekerekítő vágy persze megint valami véletlenre vár. És akkor váratlan helyen, váratlan pontról leeresztenek egy „létrát”...

A párizsi Grand Palais termeiben rendezett „japán-kiállítás” plakátjait az utazás első napjaitól kezdve láthattam. Egyéb, sokkalta fontosabbnak tartott célok mellett vettem tervbe, hogy megnézem. Azt is tudtam, hogy a bemutató egy „kulturális csereügylet” része: korábban a *Giocondát* állították ki Tokióban, amit a japánok ezzel a kiállítással viszonoztak. Csak az ödöngés véletlenszerűségével vetődtem végül is a kiállítási palota bejáratához, hogy megnézzem a Tosodaji-Ji-t.

Japánhoz – ahhoz, amit egy ország, népe, történelme, művészete, gondolkodásmódja és hitvilága jelent – „nem sok közöm van”, legalábbis ahhoz viszonyítva kevés, amennyi saját földrészem világához kapcsolt. A kiállítás felé haladva sem gondolhattam másra: kívülállóként, némi távolságot tartva fogok ott nézelődni. A bemutató mindössze három termet foglal el: egy, a 8. századból való japán buddhista szentély – Tosodaji-Ji – teljes, megmozdítható anyagát elhozták ide, Párizsba, Leonardo-viszonzásul. Talán az eredeti színhely sem sokkal nagyobb, mint ez a terem-együttes: szép színes fényképek mutatják be a falakon a szentély-épületet.

A második és harmadik teremben kapott helyet a legfontosabb: itt látható Tosodaji-Ji legfelső szentélyének kazettás fa-válaszfalakra festett képsora, meg egy buddhista szerzetes ülő faszobra. Az eredeti kolostortemplom is csak évente néhány napon át van nyitva a látogatók számára. Bármennyire érzékelem, hogy egészen kivételes „beavatási eszközzel” állok szemben, s tudatában vagyok véletlen szerencsémnek, visszásnak érzem tolongó, bolyongó kiállítás-látogatói szerepünket. Ahogy múzeumi magatartással, inyencként szemlélődünk e világi színtéren kiszolgáltatott szent tárgyak körében. Mert lehet ugyan, hogy a japánok – a buddhisták – számára is több egy színhely, mint elmozdítható falai és részei, s ezért azok itt nem „eredeti szerepükben” jelennek meg, mégis úgy érzem, hogy e bemutatott dolgok a szakralitást jobban magukhoz kötik, mint mondjuk, egy európai szárnyasoltár.

A Tosodaji-Ji legfelső terme két részből, két, egymástól paravánszerű félfallal elváló „szobából” áll. A helyiségek négyzetes falemez falait – három oldalon – egy-egy kép tölti be. A 8. századi festő neve is szerepel: Higashiyama Kaii.

Az első kép: „Ködös hegyek”. A kék, kékszürke, türkizkék, zöld, zöldesszürke erdős hegyoldal ködfoszlányok takarják. Hajnal van? Ősz van? Derengő éjszaka van? A pára finoman, puhán lebegve, foltosan takar. Foszló csupa-fehér ködtakarók úsznak. De az is bizonytalan kissé, hogy mi a takarás és mi a takart: köd lepi a fákat? vagy – másutt – az erdő fedi el a ködöt? A szemközti falon, mintha kicsit tisztulna (micsoda szó! hát van a felhőben bármi tisztátalanság?); jobbra mindenütt látszanak a hegyoldal csipkézett

lombkoronájú fáit; de lehet, hogy csak a páráreteg vékonyodott meg; a derengő kékeszöldes fényen áttetszik már a vadon. Mélykék-sötétbe vesző, sejtelmes járatok a lombok között. Balra tejfehészzerű valami „patakzik”, oszlik. Értelmet nyer a bizonytalanság: nem függő felhő van ott, hanem vízesés. Habfehér zuhogásban fut le a patak a párásan gőzölgő, erdős hegyoldalon. Sehol egy lélek. Csak a fák, a felhők „lelkei”. Rejtelmes, delejes kék-zöld-fehér a csönd, mely a festett falakon lebeg. Nemcsak néptelenek ezek az erdők, a festő nézőpontjának helyzete is bizonytalan. A látványnak semmi köze a centrális perspektívához: a szemlélő-pontot még leginkább a völgy fölött, vibráló-lebegő helyzetben lehetne elképzelni. Tehát egy kicsit föntről és oldalról látunk rá a ködös, lejtős tájra. Aztán mégis fel lehet fedezni – fenn a középső és a bal oldali fal között egy átvezető falmezőn – egy madarat. Befelé figyel, a vízesés meg a homályló rengeteg felé – mintha egy távoli jelzésre várna. Aztán, amikor a tekintet egészen a bal oldali rész felé fordul, különleges „esemény” bontakozik ki. Higashyama Kaii – a festő – itt is folytatja a „tájképet”. A motívumok változatlanok – hegy, erdő, felhő; mindössze annyi történik, hogy kicsit fölmagasodik a fa, s a tető fölül fényt kap a kép. S kezd magasodni a hegyoldal, a fák, a ködfoszlányok valahogy suhannak is, meg is állnak, menetelnek felfelé, egészen addig, míg – nem, a csúcsra nem lehet fellátni! – a fényes ködben úszó oromközeli rész el nem vész a tekintet elől.

Második kép: „Sziklás tengerpart”. Itt még inkább balról jobbra, a falig tart a kép, mintha az események az egyik oldalon kezdődnének, és középen folytatódva a másik oldalra tartanának; ugyanakkor minden látvány: egyidejű. A színek – némi módosítással – az előbbi képen látottakkal azonosak: de a kék és a zöld tengerszínű árnyalatokat ad ki, és a fehér: nem légi pára, hanem hullám- és habszín. A megfestett óceánparti vízfelületen néhány hullámhegy és -völgy látható, amint egymást követve a part felé iramlanak. A középső – a szomszédos terem megfelelő részénél hosszabb – falon két partközeli, vízből kiemelkedő szikla látható. Az elsőt, a jobb térfélen, már átsapott a hullám, s a víz már lezuhog a kőről, finom tajtékot hagyva a repedésekben, a kőtömb lába körül fodrozódik habosan. A szikla alakján – furcsa sugallatszerűséggel – az is érzékelhető, hogy sok-sok hullám formálta-mosta olyanra, amilyennek látjuk. A másik hullámhegy – a hegyesebb csúcsok közötti éles vízvájta árkokban – a kőről épp lezúgófélben van. Mindegyik sziklán folyó „esemény” most történik, azzal a lényeglátással, amit semmiféle fényképszerű másolat nem ábrázolhat, s ami csupán benső látomásban, hosszú, elmélyült szemlélődésben összegződésként. A jobb oldali falon látható rész viszont „célrafutás”. A kavicsos part inkább csak sejtethető, csak a negyedik, utolsó hullám simább felülete érzékelteti, hogy elvékonyodott víz áramlik ki csobogva. A mozgás így múlik ki, szelődül csenddé a fövenyen. Szinte semmi égbolt, pontosabban: ég és víz nem megkülönböztethető. S hogy ember-, állatalak sehol – most már természetes.

A szobor. Az eredeti szentélyben, a tengerparti kép előtt áll Ganji szerzetes faszobra. Pontosabban: ha szemből nézzük, akkor a két tengerparti szikla képe veszi közre. A szobor most külön teremben látható. Életnagyságú ábrázolás – a test egyszerű vászonruhában, lótuszülésben, kezei lazán, felfelé fordított tenyérrel, imádkozótartásban. A fej erőteljes; zárt, „nem néz ki”. Hátának vonala laza és mégis összpontosító tartásra vall. Vak. Ganji (buddhista? zen?), a 8. századi hittérítő – vak volt! Ez tehát egy vak ember szobra. A csak bent látó szellemé. A „ködös hegyek”, a „sziklás tengerpart” az animált világnak ezek a teljesség-képei, az ő belső tekintetének látványai? Ha merő feltételezés is ez, mégis segít a Tosodaji-Ji értelmének kibontásához.

A világ mutatkozása. A Tosodaji-Jiben úgy ábrázolja a művész a világot, hogy semmit nem

állít „közepontba” – talán csak magát a „közepontba nem állítás” tényét és szellemét. Itt szelíden, szépséggel, közvetlen egyszerűséggel javasolják: igyekezz magadat, belső világodat a hullámokkal, sziklakkal, ködökkel, fákkal rokon létezőként felfogni. Az éles határolásokat éppúgy, mint az elúszó, az egymáson áthullámzó, köd-pólyázó foszlányokat. És nem szükséges embert állítani a képbe: te magad, aki nézed, az vagy, s a bölcs, aki megfestette, az volt. A szerzetes: látnok, pedig szemével nem lát. Lehet, hogy belevakult e világ megejtő egytelvényegűségébe és titkos szomorúságának látványába.

Az ezeréves japán képek és a hozzájuk tartozó szobor „magasából” furcsa „kritika alá” vétetik az egész világ – az enyém, az európai, melynek múltját, műveit szemléltem. Nem elutasító, hanem átvilágító szándékú bíráló tárgy lesz. Ezeknek a belső szemlélettel festett fáknak, ködfoszlányoknak, haboknak a zöldes-kékes fénye kezd rávetülni mindarra, amit láttam. A Notre-Dame-ra. A Quartier színjátékára. A Saint Severinre meg a verebekre. A roueni töprengő elfogódottságra.

Sőt, rokon-műként világítja meg – kritikusan és szelíden – még a Louvre-ban hosszasan nézett Leonardo-képeket is. Még azokat is, pedig azoknak a világmagyarázó teljesége igen közel áll őhozzá. És Higashyama Kaii művei talán csak arról „válthatnának szót” a Leonardo-alkotásokkal, hogy „az is kelepce, hogy mindig ember kell a középontba, ember-figura a sziklás táj elé...” „Csak a saját arcotok tükrében vagytok képesek magatokat látni? S így a világ többi eleme – váljanak bár a megjelenítésben veletek egytelvényűvé – csak háttérre válhat?” Szent Anna feje – azon a Leonardo-képen, amikor harmadmagával van – ott, ahol látszik, eltakarja a sziklás hegyeket. Pedig a dolgok rétegződése és egymásba hullámzása kint és mibennünk – mily bonyolult...

A japán metszetekből, Leonardótól is egyként lehet (kell!) tanulni a világ „mutatkozását”, a jelenlét szépségét és rejtelmes szomorúságát.

És a Grand Palais kiállításán látottak emléke is idővel elveszti majd „különállóságát” – elvegyül, elmerül az idő, az „utazások” tanításainak bensőbb hullámzásában.

Mosoly. A hazautazás célszerű lebonyolítása volt még hátra. Azzal az éles tudattal, hogy ez az érkezés nem megérkezés, nincs annak meg még a „végső sora”.

Chantilly kastély-múzeumában van egy gyönyörű kis Sassetta-kép. A „Szent Ferenc misztikus eljegyzése”-t ábrázoló festményen az előtérben, jobb oldalt áll a kámzsás Assisi, mellette egy testvér. Velük szemben három karcsú, fehér ruhás angyal sorakozott fel. A középső épp gyűrűt húz a lesütött szemű megilletődött szent ujjára. A háttérben, egy fal mellett út vezet; a távolban városka látható. Jobbra fent – és a néző ezt észrevéve kezd magában „ez az!, ez az!” kiáltásokat hallani – ugyanaz a három csinos, szárnyas lény már repül is el, a „felszálló pályáról” jócskán felemelkedve. És... a középső, a szőke, kék-szemű, huncut mosollyal, kíváncsian, szinte pajkosan – visszanéz. Lefelé, nem a megfestett jelenetre, hanem a kép nézőjére. Mosolyog – angyali titkosan, gyereklány-vidáman, rejtélyesen. Ez a Sassetta-kisasszony bizony szívderítő, olyan, mint egy „megérkezés”.

...töredékei sem a múlt képeinek

„Hölgy divatterem”, meg tüll és szatén is csügg alá a kirakatablakban. Hat órát kongatott az óra. *Hogy' elment az idő*, mondat talán ily szavakat az esti harangszó utáni csönd. Le kellene hajolni, az a papírszelet már korábban is ott volt eltaposva, biztosan más elmenők is emlékeznek erre. A lábnyomok között a legfelső egy picit ovális. Zárdista lányok léphetnek ily lágyan, mintha nem is érintenék a földet, mégis visszamaradnak rejtett fényei az izgalomnak. Zavart a tekintet ilyenkor, és inkább más irányt vesz, bámul újból a kirakatra, hüvelykujjával megnyomja szemhéjait.

Még aznap este „normál gyapjúcikkek” kiárusítása volt a divatteremben, világos meleg fehér sítok ragyogtak végtelen, s rajtuk egy cédula: *„itt minden valóságos, sőt a legnagyobb.”*

– Valami por lephette el a kirakatot, és azt próbáltam elrajzolni – tudod, anya. – Majd lehajolt.

A kutya meg vele szemben.

– Miből van ez az este, azok a kocsiküllők hogyan ereszhették át?

– Anya mesélte, hogy az csak egy árnyék a szép, hosszú szoknyák előtt, s az ember fél, nehogy rálépjen. Mert mögötte is jöhet bárki, s talán nem is szeretjük.

„Végképpeni kiárusítás”, miután meglelte zsebkendőjét és kifújta orrát, újra elolvasta a reklámot. Közben azon tűnődött, miért nem fullad meg az ember, ha az orrát befogva visszatartja lélegzetét.

„Valódi tiroli fakereszt. Nincs kockázat! Kicserélés vagy a pénz vissza.”

A kutya tekintete csak villanásnyit találkozott az övével, s nyomban a papírszeletet szaglászta: utazni, vagy inkább csak menni a naplemente felé, s a résznyire nyílt száj közt kivillanó fogzománc tükrében óarany fények játszanának.

– Milyen világos van, pedig már este. Persze vendégségbe is jó lenne menni. Kissé fejét félrehajtva, csak úgy álldogálna a ház asszonya, és szemével kísérne egy darabon. Az óriás tükör előtt megállnék: *lehet* – mondaná, míg én a tollkés-sel babrálnék.

És a papír odább-odább csúszott, mintha aprócska öregasszonnyá változott volna láthatóan, de mégis láthatatlan, mert a kutya tudomást sem vett róla.

Kellett, hogy legyen egy csöngetés, mert a villamos ott fordul balra. *„Súlyt fektet ön a jó kávéra, ez Meinl Gyula behozatala.”*

Elmozdult a barna háttér a kirakatban, a sínek rezgése remegteti meg ilyenkor, s a lila legyezős manöken-báb szempillája résznyire húzódott.

– Én... én – szinte súrolta e törekeny dadogás – a barna háttérrel örömmel fo-

gadtam, s a haja mögött néhány éjféli virágot véltem látni, mint például az estikét, de lehet, hogy mégsem azt.

És egyszerre, mintha nevetés fojtogatná, erősen kellett ügyelnie, nehogy feltűnjön bárkinek is. Gyomorszája felől préselődött fölfelé ez az érzés, egészen az orra tövéig. Már majdnem könnyezett, mint mikor egy kulcslyukon át leskelődött, s egy idő után arcát zsibbasztó remegés borította el.

– Minden olyan kicsi, tudod, anya. Nem is akarok nevetni, csak ez a hasítéknyi fény, ami a szemembe vágódott, elmetszi a járókelőket, és mindegyiknek, mintha felcsúszott volna a lába a hónaljáig.

Egészen közel kell hajolni ilyenkor a képhez. Azok az árnyéksávok, amiket a kocsiküllői hagynak a járdaszegély és az úttest között, egyetlen ponton megtörnek. Fémes tárgy is lehet, amit a szem elé tartott kéz mögül vizsgálhatnánk alaposabban. De hát ez nem lehetséges, a mozdulat befejezett, és kerülőút is lenne annak leírása, ha ily módon belépnénk a képbe. Nem lemondás mégsem, ha a fénytörés okát most már szemünkre hagyatkozva kutatjuk, egyforma félelemmel és kíváncsisággal.

Meg a por. Mintha bemozdult volna a kép jobboldala a *Kiskirály utca* sarkán, s attól följebb pedig – tiszták a kontúrok – a keménykalapos úr és karján a hölgy láthatóan siet. A porról persze keveset tudunk, végső soron csak annyit, hogy a por az por, nem is az orrtőhöz való tapadása miatt, bár a mélyebb megközelítés is ugyanide vezet, mert e végső áttétel ugyanakkor irritálja a szemet. Szuszog-nánk bár elzavarólag, de ez az ismeretlen mégiscsak visszajön, pontosabban megmarad.

– Mi lehet a divatszín?

A *Miasszonyunk zárda* tetői fölött felhőköntúrnak látszik a hegy, s az utcai lámpagyújtás lassan felerősödő fénye sárga hártáival borítja a fák leveleit. Az áttetsző erek angyalszárny bordázata megadja magát a kinti fénynek.

„*Berakodási intézet.*” – Meg kellene kérdezni, hogy odaviszik-e a próbababákat?

A kutya, ott a kép sarkán, mintha eltűnt volna, bár a vágástól is lehet, ha cakkos vagy hullámszegélyvel kívánunk átadni egy képet. A vágásnál az ivókút egy kis részlete visszamaradt, a nem látszó részletet folytatni egyszerű, mert megadja ívét a töredék. A túlsó felénél iszik a kutya. Szemben vele egy vízköpő szörny, ami számára egyáltalán nem feltűnő, legföljebb a nyelvét hiányolja: megdöglök. A fények a vízben a kút pereméhez csapódnak, ilyenkor meg kell állni, mint a kocsiküllők előtt. Kékes a fény a felvert porban, a papírszelet közelinek látszik.

– Énekel, anya, pedig nem is élő, és az orra megérintette a kirakatot.

A gyönyörű bábu harisnyavarrása kifogástalan, s moccanatlan a tekintete: *miféle szörnyű bűnt követtem el?*

– Egyszer egy kancsó víz lepte el a szoba sarkát, s papírszelet csákózott ott. Mindig kérdeztem: menjek-e én is? És bánt, hogy kidobtam azt a száraz csokrot, ami a szekrény tetején, a gyertyatartó és a törött karácsonyfadísz között állt.

Valami hajszöszféle került elébe a kutyának, mert tüsszögött, s nyálfröccsök ingáztak a kirakaton; a pára teszi ezt, meg az alkalom.

A por és a pára, ha valamivel keveredik, mint rezzenetlen prém tapad az üvegre, akár régi virágcsokrokra a tüll hártás szövete.

Arra, hogy az ég futó kék a város fölött, nem kérdezhetünk, se a felhőkre, se a tetőcserepek hideg és nedves moháira. Valaki biztosan fölnevetne egy ernyő alatt. Verődik a zaj a kémények leszorult füstjében, és azon az utcán egy rigó is átszaladt.

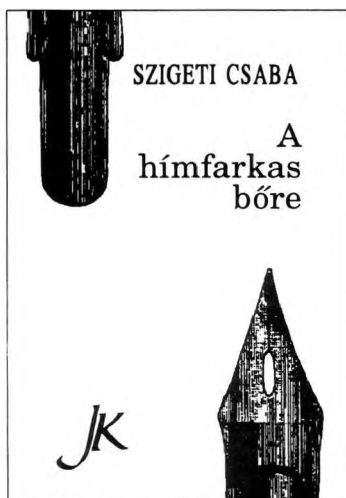
Akkor hát eleredt az eső, futás közben kapualjt keresve, ki erre, ki arra gondolt, ahogy a vacogás eluralkodik ilyenkor, mint mély ládák árnyékos sarkainak hűvöse. Combhoz tapad a szoknya a záporos huzatban, és kivágódik az ablak az emeleten. A szekrényajtók csíkjába becsípődött ruha csücskét csak ágaskodva lehet elérni.

Ruhák szaga járja át a szobát, meg női cipőké, és az a séta.

Haj szállt a blendére, akárha bársonyos tüll lengte volna át, és szinte órákig, ebben a volt esőben.

**B. Gáspár Judit
Harmadmagam**

Sok mindent álmodok

Szó szerint 2. – Balog József beszélgetése

A Szegeden megjelenő *Harmadkor* első számában írtam az *Össze-
gyűjtött versekről*. Szokolczay Lajos a régi *Mozgó Világban* írt Faludy
György költészetéről. Akkor többen nem nagyon írtak. A nyolc-
vanas évek közepe volt. Készült a kézikönyv a Nyugati Magyar
Irodalomról. Már lehet, hogy készen volt. Esély meg semmi, hogy
valaha is találkoznánk.

Aztán 1988 őszén Faludy Szegedre látogatott Szörényi Lászlóval. A
verseit mondtuk majd négyszáz embernek. A Városi Televízióknak
készítettem vele egy interjút. A kazetta megvan, de soha nem néz-
tem meg újra.

1990 őszén, amikor alapítványt tett a fiatal szegedi egyetemista iro-
dalmárok megjutalmazására, a rektori iroda előszobájában üldö-
gélünk. Többen figyelmeztettek, hogy ne higgyek neki. Hogy nem
minden úgy volt, ahogy mondja. Elengedtem a fülem mellett a fi-
gyelmeztetéseket. Aminek hiszek, az ott van a verseiben. Annak is
hiszek, hogy megköszönte a beszélgetést. A többi azoknak a dolga,
akik szeretik Faludy Györgyöt. A sors kegyessége néha valóban el-
képesztő.

BJ: – *Ön gyakran fordul a fiatalsághoz, az ifjakhoz – nemcsak különböző amerikai
egyetemek előadójaként –, hanem a verseiben, a művészetében is. A szegedi egyetemen
tett alapítványa is a tehetséges, még egyetemista korú irodalmárok támogatására jött lét-
re. Miért e bizalom, e szeretet ily távoli korosztályok iránt?*

FGY: – Azt hiszem azért, mert vénen is – bizonyos mértékig – fiatalnak ér-
zem magam. Ez nem szellemi kérdés, ez a természet adománya – azt hiszem.
Vonzódtam ahhoz, ami új, ami friss, ami fiatal. Szerencsére Magyarországon is
azt találtam, amit reméltem. Azt, hogy ha valakiben itt igazán meg lehet bízni,
ha valamit lehet remélni, az nem a középnemzedéktől származik, hanem a fia-
talságtól. Ha valami rendbe fogja hozni Magyarországot, azok ők. Ők azok, akik
a nyakukon lévő régi bürokráciát ki fogják szorítani – nem a vállukkal –, hanem
a természet rendje szerint. Ha már ezeket más módon nem sikerült kidobni és
elfelejteni. Ők el fogják felejteni őket, és ez a záloga a jövőnek. Ezért szeretem
őket. S még hálából is – ha szabad így mondanom –, mert mindig ők voltak
azok, akik mellettem voltak.

BJ: – *Így volt ez Amerikában is? Hogyan fogadták Önt? Tudom, hogy a kanadai To-
rontóból hetente repült hozzájuk.*

FGY: – Az amerikai fiatalok nem voltak olyan tájékozottak, olyan tudásszomjazók, mint amilyenek az ittenieket láttam. A kulturális érdeklődésük a magyarhoz képest majdnem semmi volt. Ez igaz mind. De ugyanakkor azt csinálták, amit én szerettem – ellenálltak a vietnami háborúnak. Ellenálltak minden egyéb jobboldali, reakciós törekvésnek, és ugyanakkor lassan – ez lassan zajlott le – szakítottak a szélsőballal is. Emlékszem, amikor a Columbia Egyetemen – New Yorkban – adtam elő, akkor a nagy sztrájk idején – amikor az egyetemi épületek zárva voltak – én voltam az egyetlen tanár, aki a campusban, az egyetem két főépülete között – délután háromtól ötig tartottam előadást a zöld fűvön. A tanítványaim közül a fiúk bort, a lányok meg szendvicseket hoztak. Én voltam az egyetlen, aki előadást tartott, és ezt a fiatalságnak köszönhetem, nem magamnak.

Ernek persze ezer motívuma van, nem akarom mindet elmondani, mert hencegésnek tűnik. Noha én nem hencegésből mondom el, hogy boldog vagyok, ha este egy tizenhat éves lány jelenik meg a lakásomon, aki órákig keresett – aki nem tudta pontosan, hol lakom, csak annyit, hogy az Istenhegyen – azért, hogy a *Narancs* legújabb számát elhozza nekem.

BJ: – *Immáron két esztendeje idehaza él Faludy György. Hogyan érzi magát újra a magyar irodalomban, melyet most megint sokféle késsel, fegyverrel hasítanak, és rengeteg sebből vérzik?*

FGY: – Én mindig egy kicsit a dolgozósobámat részesítettem előnyben. Vagy a nádast, a Balaton tükkrét, a Badacsonyt – az irodalmi élet fölött. Akkor nem, amikor – mondjuk – a Bucsinszky-kávéházban Nagy Lajos vagy a Centrál kávéházban Karinthy asztala körül lehetett ülni minden nap. Az más! De ilyen kávéház vagy lakás, centrális hely többé Magyarországon nincsen. És irodalmi vitákban sem igen szerettem részt venni, nem hagytam belevonni magam a múltba sem – szinte soha –, és a jelenben sem nagyon szándékozom belemosódni. Különösen akkor, amikor egyes irodalmi kollégáim – akár közel állnak hozzám, akár nem –, olyan vitákat rendeznek, amire én – ha beleszólnék – csak azt kérdezném: mi a célja vele?! De hogy ne rébuszokban beszéljek – Csurka vagy Csoóri Sándor barátom cikkeire célzok. Mit akar vele?! Mit akar elérni Magyarországon evvel, most? Evvel a társadalommal? Ezt a kérdést senki se teszi föl! Senki se nézi! Senki se válaszol rá!

Ez lenne az egyetlen kérdésem. A többi nem érdekel. A többi nem érdekel, mert lokális ügy. Úgy értem ezt, hogy már Bécsújhelyen senkinek nem lehet megmagyarázni, hogy mit jelent. Hogy mi a fenének beszélnek most erről? Visszacsúsztunk – helyenként persze, nem általánosan a magyar irodalmat ítélem el –, félrecsúsztunk abba a régi demagóg állapotba, amikor olyan problémákon rágódunk, amelyeken, ha problémák, akkor hiába rágódunk, mert nem lehet megoldani őket, ha meg nem, akkor azért nem, mert nem problémák. Harmadszor azért, mert ha ezt Európában, értem úgy, hogy Svédországban, Norvégiában, Dániában, Izlandon, egy intelligens angol vagy francia társaságban elmondod, az emberek röhögnek, kimennek, és nem értik, miről van szó. Így beszélni azoknak a tulajdonsága, akik még nem értik azt, hogy Európa nemcsak a német kereskedelmi és ipari ügyességet jelenti, hanem Voltaire-t és Erasmus-t is jelenti, Epikuroszt és Lucrétius-t is jelenti, Wittgensteint és Bertrand Russell-t is

jelentí. És akik annyira megátalkodottan *nem magyar hazafiak* – mert én annak érzem magamat, amióta az eszemet tudom –, hanem *magyarkodók*, amit úgy lehetne definiálni, hogy *állampolgárságuk magyar, anyanyelvük magyar és foglalkozásuk magyar!* Nem veszik észre azt, hogy a legutálatosabb román politikusok és volt Vasgárdista utódaik ugyanezt csinálják.

BJ: – *Aki átélhette szinte az egész rettenetes XX. századot, s aki szellemi csillagait sorolta föl, amikor Európáról beszélt, nem érzi-e úgy, hogy magára maradt? Amikor a dolgozószobájába vonul vissza, nem fél, hogy Európa eltűnt, s csak halott szellemek veszik körül?*

FGY: – Nem, ezt nem érzem. Ennek az országnak a lakói közül közel negyven százalék liberális. Ezelőtt sose volt ennyi. Abody Pista barátommal beszélve – aki bicskei plébános és legkedvesebb börtöntársaim egyike – érzem, hogy nincs közöttünk semmi különbség. Ugyanazt gondoljuk, ugyanazt mondjuk és ugyanarról álmodunk. És ez nem volt még Magyarországon. Hogy ennyi emberrel van közös gondolatom, közös vágyam és közös célom. Nem érezhetem magányosnak magamat. Olyan írókollégáim vannak, mint Mészöly vagy Kányádi, Konrád György és sokan mások is. Nagyon sok jeles írónk nincsen. Kevés van. 1930-ban Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsiga bácsi, Tersánszky Józsi Jenő, Karinthy Frigyes, Babits Mihály – szóval, akkor, ennek nagy sora volt. Ilyen sokat, ilyen jelesekét most nem tudok említeni.

És aztán van a nagy bajunk – és ez egy százados baj –, hogy az írók kellene ide, hogy a nem létező politikusainkat helyettesítsék. 56-ban az volt a boldogságom – amikor kitért a forradalom –, hogy nézzétek: ha győzünk, itt van Barankovits István, Kéthly Anna, Pfeiffer Zoltán, Wesselényi Miklós, Nagy Ferenc – egész gárdája a politikusoknak. Most ez úgy jött ránk – negyvenéves szünet után, amelyik a volt politikusoknak befogta a száját, megölte őket, tönkretette őket –, hogy nem várhatom azt, hogy akár egy olyan generáció, mint a reformkoré – olyan óriásokkal, mint Széchenyi és Kossuth, Deák és Eötvös József, Kemény Zsigmond és Szalay László – legyen. Ez nincsen. Ez nagy hiány. Pótolhatatlan hiány. Mert azt a termőtalajt, amelyik az előzőeket is kitermelte, azt a Horthyék, a Szálasiék, a Rákosiék és a Kádárék egyformán megmérgezték. De én remélem, hogy ez rendbejön. Mert ha nem, akkor nem lesz Magyarország. Ez – nézetem szerint – a nagy és utolsó lehetősége annak, hogy Magyarország lábra kapjon!

BJ: – *Börtöntársát említette, egy katolikus papot, és azt mondta, hogy megegyeznek az álmaik. Miről álmodik Faludy György az Isten-hegyen?*

FGY: – Sok mindent álmodok. Ebben a században az európai ember – bizonyos mértékig – ketté vált. Északon azt mondták: a fene megette az ideológiákat! Az ideológiákat nem lehet megenni, az ideológiák jórészt hamisak, filozófiailag hamisak, logikailag hamisak, nem adnak semmit abból, amit elképzelnék. Az embereket megnyúzzák, lenyúzzák a bőrt róluk, és aztán, mint a kicsavart citromot, eldobják. Mint ahogy itt csinálták nemzedékekkel.

Északon azt mondták: próbáljuk reálistan, praktikusán a legrémesebb bajokat, a nyomor és az éhség problémáját megoldani. Ez természetesen csak egy demokrácia keretein belül történhet, próbáljuk ezt megcsinálni. Ezt nem csupán Norvégia és Svédország, Dánia és Hollandia és némileg Anglia és Kanada való-

sította meg, de egy olyan frissen felszabadult ország is, mint Finnország. Ezalatt mi ideológiák rémképeit üldöztük.

Tehát remélem azt, hogy áttérünk erre a vonalra. S nem azt mondjuk, hogy milyen elképzelt jövőt építünk s milyen ideológiával – ágyút csinálunk kenyér helyett –, hanem vajat és kenyeret csinálunk ágyú helyett. Hogy erre a szimpla dologra rájönnek itt is! Ahogy ebben a pillanatban Nyugaton többé szó sem lehet arról – kétezer év után – hogy Anglia megtámadja Franciaországot vagy Franciaország megtámadja Németországot, Németország Svájcot vagy Olaszország Spanyolországot. Ahol rájöttek arra, hogy a háború semmit meg nem old. S itt? Ahol egymást eszik a Duna-völgyében a különböző nemzetiségek, ahol horvátok és szlovének gyűlölik egymást, noha mindkettő katolikus, noha semmi bajuk egymással soha életükben nem volt, és jó nemzetiségi határvonal van vonva közöttük. Akkor mit szóljak a többihez: a szerb nacionalizmushoz és imperializmushoz, a román nacionalizmushoz és imperializmushoz, és a szlovák nacionalizmushoz? Ez itt dúl köztük és nemcsak dúl – ez olyan, mint szalmában a láng. Ez terjed és az egyik nacionalizmus a másik nacionalizmust hívja ki és a nacionalisták – mint ezt Csurkán és a románokon látni – nem tudják megérteni egymást. A nacionalisták jobban gyűlölik egymást – noha ideológiailag azonosak –, mintha nem azok. Szóval, hogy ez elmúlik. Hogy ebből kigyógyulunk.

Ahogy Gyóni Géza mondta a *csahos nyelvvvel hazaszeretőket*. Hogy ennek vége lesz, hogy a hazaszeretet nevében nem azt játsszuk, hogy mindenkit gyűlölünk, aki köröttünk van. És önmagunkat meg fölmagasztaljuk. Hanem, hogy józan szemmel nézzük magunkat. A pap barátom mondta nekem: mit szólnál te ahhoz, ha a bécsi kardinális az *osztrákok Istene* nevében kérne adakozást a hívőktől? Hát mi az, hogy a magyarok Istene? Ilyen nincsen! Nincs törzsi Isten! Hogy Petőfi lelkesedésében ezt mondta százötven évvel ezelőtt? Ezt nem kell neki a szemére hányni! De utánozni még kevésbé kéne!

S még egy dolog. A légszennyezés, a Föld elszennyezése. Láttad volna azt, amikor helikopterrel Kaposvárra utaztunk! A köztársasági elnök kíséretében voltam néhány barátommal. Egyikőjük – Jónás Pali barátom, aki most az Albuquerque-i egyetem közgazdasági tanára, s akivel két évet ültem Recsken, ő ifjúsági vezér volt – rámnézett és akkor összenéztünk. Mert mi tudjuk, hogy Pittsburgh fölött sincs ilyen köd és ilyen bűz, mint minálunk. S ha ez tovább tart, akkor az országban fa nem lesz és búza nem fog nőni és répa sem terem...

(1990)

Balatoni szvit

*Mint Egry képein a Balaton – olyan az ország.
Vágja a hajnali ködöt a dereglye, elválnak a naptól a felhő,
tükrözni kezd a felület, compók és horgászok
délibábos mennybemenetele várható mielőtt
a júliusi vihar tűzoltófecskenedői
móló mögé kergetik a bőrig ázott, idillikus vitorlást.
Szántóá felé bukdácsol a dieselszagú komp is.*

és a halászhajók (akkor még voltak halászhajók)
Boglár felé húzták a hálót
de az égen az alumínium darazsak
Pest felé húzták a csíkot
s Ajkától (H asszony ajkától) Pétig Szőnyig Füzitőig
dörgött a délelőtt és sztanioleső szemergélt
a frissen vágott gőzölgő rendre
melyből a káosz mint fordított fénix fölszegte fejét
a pannon egekbe
s maga is szárnyrakelt
mint a legendák/filmek Roch madara.

*Csak itt az elrongyolt testű statiszták
nem álltak vissza a helyükre, térdükről a port veregetve
mikor a felvevőgép elsöpört.*

ott rekedtek Böhönyén
az üvegaknák tűzvarázsa mögött (Loge hör'!) –
kifordulnak a földből mélyszántáskor
több rétegben a határban hol a helységnev szabad
Balatonszabadi Szabadbattyán Szentkirályszabadja
de a legfrissebb rétegnek csak nyolcvanegyben
adott amnesztiát
tájköltők nagy barátja pártfogója
János a Második (*Zápolya volt az első.*) –
Sokaknak még akkor sem.

*Olyan az ország, mint a Balaton.
Szélén sekély, dagadt turisták gázolnak bele,*

*minikikötőben iszapkávét kavar
a nagy motorosok bronz hajócsavarja.*

*A horgászsinór elakad a hínárban;
zavaros halász zavarosban halászik.*

*De legalább az élőknek megkegyelmeztek,
a napfölkelte csöndes és harmatos,
s minden a régiben...*

és ha a festő Párizsban reked
s csupán vendégként tér vissza a tóhoz
hébe – s ebbe a kecskekörmös korba?

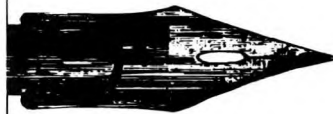
Borbély Szilárd

Hosszú
nap
el

JK

CSEND UTCA

Méhes Károly

Előjáték

2.

a hangot hallotta. Ebben bizonyos volt, abban is, hogy valahonnan hallja. De honnan? Volt a hangnak iránya. De milyen? Nem tudta megállapítani. Az irány és a hang szétvált, holott egymáshoz tartoztak, attól lett a hang, hogy volt távja, és attól lett az irány, hogy valaminek valahová tartania kellett. Mégsem együtt.

A saját zuhanásának a hangját hallotta. Észlelnie kellett volna tehát a zuhanást is, a gyorsulást vagy a lassulást, egyáltalán: a lejtőt. Az omlást. Lehet, hogy azért nem tudja pontosítani a helyét (így a hangot sem, az irányt sem), mert belül van az omláson. Mint egy hólavínában. Hóról szó sincs. Meleget érez, főképpen a hátán, a vállán.

Az időt is érezte. Nem azt, hogy múlik, mert semmi változás, hanem azt, hogy lennie kell a múlásnak, különben nem történne meg a zuhanás. Abban bizonyos volt, hogy a zuhanás hangját hallja, s már olyan régóta, hogy a helyzet nem kivételes. Be kell rendezkednie ebben a folyamatosságban. Belülről jön a zaj, talán a lélegzetvételének, a lihegésének a hangja. Próbálta kinyitni a száját. Nyel homokot, sarat, kavicsot, akármit? Nem nyelt. A torkára zúdult a levegő, elnyomta a lihegését egy pillanatra. Ez az intervallum lesz az egység, gondolta. Ahány lélegzetvétel, annyi elnyújtott másodperc. Amíg ezt végiggondolta, elvesztette a gyűjteni kezdett számokat. Újrakezdte. Újra elveszítette.

Talán a hely, gondolta. Csukva volt a szeme. Nem is kísérletezett azzal, hogy lásson. Attól tartott, hogy az omlásban azonnal, a homok, a kő, a zúzalék... vagy egyszerűen a zuhanás sebességétől valami légörvény... Lassan emelte a szemhéjakat. Nem látott napfényt, csillagfényt. Talán a zuhanás sebességében mosódik össze minden, gondolta. A sötétséget sem látta.

Az nem lehetséges, hogy megvakultam, gondolta. Az ilyesmi nem jön csak úgy... Szúrás, fájdalom, legalább sejtelen, vagy egy vércsepp. A vakok szivárványszín-érzékelése. De: semmi. És mintha a hang is... Nem elhalkulás. A hang is: semmi. Azt, hogy zuhan, nem lehetett kiiktatni a lehetőségek közül. A teste határozottan függőleges irányba... Valami sűrűségen hatolt át, holott semmin nem jutott túl. Az volt az érzése, hogy habár az alászállás már tart, de mégsem vette kezdetét. Mintha benne történne. Bizonyos volt, hogy haladt, legalább az egyik szirtfoktól a másikig. Az egyik homokpadkától a következőig. Mint a kötélen lefelé ereszkedő hegymászók.

Valami felderengett belül, ugyanúgy belül, ahogyan ő maga is valamiben benne érezte magát. Gyerekkori kirándulások emléke? Mészköhegyek? Homokkőpadkák? Fejtések? Bazaltorgonák? Sziklák mint elefánthátak, mint bölényhátak, mint hullámok, mint lépcsősorok, mint teraszok, mint falak, sziklák mint lombkoronák, mint agyagdombok, mint sasszárnyak, barnák, szürkék, ezüstö-

sek, okker színűek, vörösek, kékek? Zúgott a hang. Ebből tudta, hogy nem ő zuhan. Az ő zuhanását nem hallaná ilyen erősen. Talán az idő zuhan, eddig ismeretlen felgyorsulással és minden(ki) számára elterjed. Be kell rendezkedni rá. Hozzálátott, hogy kitapintsa önmagát. Nem az ujjával. Az érzéseivel. A karját is, a lábát is, a hátát is. Teljesebben találkozott így a testével, mintha a tenyerével simította volna végig a bőrét. Belülről tapintotta a végtagjait, a nyakát, a combját, a mellét azonképpen, ahogyan a zuhanást is belül tudta önmagán. Nem ő veszett így el a zuhanásban, hanem a zuhanás került belülré. Elnyeltem, gondolta, magamba olvasztottam, egy vagyok vele, nem tüntetett el, én sem a testemet. Ettől, hogy együtt érezte a teste részeit a zuhanással, már látott is valamit.

Kinyújtotta, megfeszítette a lábát. Először a combizmokat, aztán a lábfejét. Következtek a hátizmok. Akkor érezte meg a tapadást. Talán egy hátizsák. Egy tömött kis hátizsák. Mintha jól felkészült volna az útra. A zuhanásra. Ejtőernyő helyett egy hátizsák. Nem is hátizsák, csak az ismerős hátizsákézés. Ettől, hogy valami, amit ismer, jött az új érzés. Otthonosságézés. Bár a zuhanás közben azért a teljes kivetettség. Megjelent emlékként a múlt, kell lennie múltnak, ha az érzés valahonnan ismerős. A melegség a hátán. Biztos volt benne, hogy van hátizsák. Arról mégiscsak tudnia kellene. Azt neki meg kellett volna pakolni. Pulóverrel, konzervvel, műanyag poharakkal, jegyzettömbbel, persze fogkefével, borotvával, zoknival és gatyákkal. De nem pakolt. Arra sem emlékezett, hogy bárki más pakolt volna a számára.

Mintha valami derengés... Megmozdította a balkezét. Elindította a jobbkarja felé. Megfogta a jobbkarját. Érti csak, hogy fogja, vagy valóban...? Együtt a kettő, vagy elválik egymástól, mint a zúgás hangja és iránya? A derengés csak belül, vagy kívül is? Lefelé. Ez bizonyos. A talpa most érintette... valami szikla, vagy földdarab, talán párkány, amolyan kiszögellés. Átölelte, amiben benne volt. Része lett, mint egy másik testnek ölekezés közben, ez, ez, ez, csak ez van, a találkozás, ölekezés tehát, meghatározott helyen érzi, amint kagylószerűen kimélyül, és a másik, amit érez, beledomborodik, vagy éppen fordítva, az, amivel érez, az domborodik, és abba, ami kimélyül (magába olvasztva, megjelenítve és lebegtetve, mint önmaga kifejezését és a kifejeződés kórusát is, a hangot tehát), s ez megegyezik az összetalálkozás odaadásával.

Erre a teljességre nem talált szavakat, habár szokatlan volt, hogy érez valamit, amit nem tud ismert szavakkal kifejezni. Talán a zuhanásnak köszönheti. Annak, amit közben megismer (gyerekkorában álmolta sokszor, hogy elindul, nem tudja, merre, lovon, olyannyira az állat nyakához simulva, mintha nem is ülne a hátán, hanem ő maga volna a ló is, gyengéd ügetés hullámozásában, lefelé egy domboldalon, árkok, kagylószerű bemélyedések felett, mindent, amit lát, először látja, amit érez, sohasem érezte, nincs látnivaló, mert minden az, nincs érezhető, mert minden az); a balkezét továbbcsúsztatta a jobb felső karján, még tovább a válla irányába. Nem ment könnyen, az ujjával próbált kinyitni, a középső ujj utolsó ízének belső részét rátapasztotta a felső karja külső részére, ráhelyezte keze egész súlyát, megemelte a tenyér kagylóját, közelítette az ujjvégzödésekhez, újra ráhelyezte a bicepszre, araszolt tovább az ujjakkal (közben a forróság a hátán, de nem tudott különbséget tenni, hogy kívül vagy belül); a jobb keze átfogta a felső kart, és most már nem volt semmi kétség: a kar nem az övé.

Később, zuhanás közben (megállapíthatatlanul, hogy ez a később mikor következett el, mert az idő tehát tettenérhetetlen volt) pontosította a helyszínt, kié a másik kar, mi tartozik még hozzá, majd ugyanazt az utat járva be a jobb kezével – a saját bal felső karja felé indítva el és araszoltatva tovább – rátalált a másik karra is; miközben mintha keresztbe vezetve két karját a mellén, átölelte volna saját magát, egy másik testet szorított magához, annak két, őbelé kapaszkodó karját átfogva. Kétség nem fért hozzá, hogy *azokhoz* a karokhoz mi tartozik hozzá, hiszen a hátán – a verejtékes, bőréhez tapadó nagykockás flaneling és a pulóver ebben nem akadályozta – érezte a nyakába csimpaszkodó test nyomását. Arra gondolt, hogy a hang, amit folyamatosan hall, mégsem a zuhanás nyomán kiszorított levegő hangja, nem is a saját lihegése, hanem ennek a másik hozzásimuló testnek az életjele. Útnak indítva két karját, hogy alul a dereka felől megközelítve (azt, ami teljesen összefonódott vele, elszakíthatatlanul hozzá tartozott) kitapogassa.

Egy három-négyesztendős gyerek lehet. Az ő felsőkarjába kapaszkodott, miközben a hátához tapadt, lábait próbálta a dereka köré kulcsolni. Egyenletes, mondhatni otthonos volt a gyerek kezének szorítása, mintha az apját vagy az anyját ölelné; ismerős volt a számára az ilyen érintés, átjárta, mint emlék, úgy is, hogy ő kapaszkodik valakibe, úgy is, hogy őbelé kapaszkodik valaki. Hol lehetnek a szülei, akik helyett... Ilyesmivel nem kell foglalkozni. Most elég annyi, hogy együtt kell berendezkedni az útonlétben, ezt kétségtelenné tette a karok szorítása, a hátára tapadó test melege, a fülét érő párahullámok, amelyeknek érzésével egyidőben megérezte a tarkójához simuló áll és orr nyomását is.

Nem tudta, azért csúszik-e tovább, mert a talaj agyagos, vagy azért, mert a tarackcsomók átnedvesedtek. Az eső még mindig esett. Vékony permetezés volt, mintha az éjszaka, amely körülvette, nedves és sötét pontokból állt volna (mint egy pointillista képen az ecsetheggyel fölrakott fekete, néhol sötétkék festékszempcek; volt valami az éjszaka látványában a nyugalmas és rendezett kompozíciókból, a csend méltóságából, amelynek a mélyen felfénylik a fekete szín, de gomolygó sűrítettségben, mint egy központból kiinduló kérlelhetetlen sugárzásban, mint a melankolikus zeneművek szünetjeleinek némaságában készlődő vihar), átjárta a nedvesség, körülfolyta. Elérkezett az idő, gondolta, hogy meggyőződjön a helyről és a körülményekről. Kissé előregönyedt, a gyerekek így kényelmesebb helyet biztosítva a hátán, érezte máris, hogy lazít karjai szorításán; még jobban előredőlt, már-már vízszintes helyzetbe segítve őt, s ebben a szokatlan testtartásban, ami mégsem okozott a számára nehézséget, próbált körülpillantani.

A táj ismerős volt. A fekete árnyalatai mintha kirajzolták volna a távolságokat, a kiszögelléseket és szirtfalakat, egy lefelé vezető lépcsőrendszer messzi csigavonalához hasonló inkább gomolygást, mint szilárd halmazt, az elképzelhető hegyvonulat rétegezett hullámvonalai helyén pedig szürkébb és puha hullámcsíkot, (mint amikor a nap a horizont szélén már lebukott, fényének csíkká vékonyult üzenete érkezik, ám) ez az üzenet csak annyira különbözött a táj feketétől, hogy érzékelhetővé tette az addig láthatatlan mélységet, amely alattuk húzódott. Vissza, a felettük magasodó sziklafalak, a párkányok felé nem volt út.

A lejtős földdarab, amin a gyerekekkel a hátán próbálta megvetni a lábát, há-

rom-négy méter széles volt, és ugyanennyire nyúlt ki a meredélyből. Satnya bokor nőtt rajta. Megragadta egyik ágát, rögtön el is engedte, mert pusztán az érintéstől mintha azonnal kilazult volna a gyökere. Egészen közel a falhoz, gondolta, miközben vigyázott azért, hogy ne a gyereket szorítsa oda; lassan egyenesedett ki, a vállával, az oldalával támasztotta meg magát. Fölnyúlt, áttemelte a fején a gyereket, maga mellé állította. Esőkabát anyagát érezte, bélelt holmi volt. Kitapogatta a gyerek fejét, amikor jobbkeze ujjával elérte a posztósapkáját, kissé hátranyomta a fejet, éppen csak annyira, hogy az arcot maga felé fordíthassa. Habár alig láthatta, a mozdulat nem volt hiábavaló, mert a szempár csillogása azért áttört a feketeségen, mintha a gyerekek is ugyanaz lett volna a célja, mint neki, hogy ő is egy pillantást keressen meg. Találkoztak tehát (de mi találkoztak?, hiszen egymást azonosítani sem tudták), átölelték egymást, a fiú önkéntelenül keresve a védelmet, ő óvatosan nyújtva a karját, egészen közelről érezve a nyüsztő lihegést. Mint egy kis állat, gondolta. Nézte a szemét, amihez lassan leterdelve olyan közel került, hogy inkább érezte azt is, semmint látta. Mint egy kis állat, gondolta, és elemeire bomlott benne minden, külön-külön a teste részei, és külön – mint egy halálon túli lélekvándorlásban – az érzései, a gondolatai, a szíve, az agya, akár a sáros rögök. Ám ez a szétbomlás mintha azért történt volna meg, hogy ő alkalmassá váljék – az ölelés mozdulatában – arra, hogy megtalálja azt, ami a részeire hullottat – őt magát – önmagával azonossá téve a gyerek riadtságát az öleléssel enyhítette.

Mint egy kis állat. Meglehet rá az oka, nemcsak a sötétség, a zuhanás, az éjszaka, a szélvihar, az eső, a mélység, ez az (immár) közös alászállás (egy idegen-nel), de minden bizonnyal az is, hogy mindez már csak a folytatása annak, ami korábban történhetett vele. Az ölelés mozdulatába záródva látta maga előtt, amint mondjuk egy asszony karjában integet a gyerek egy férfi után. Az asszony a Közép- és Kelet-Európában, de a Balkán övezeteiben is jól ismert lakótelepi ház kapujában áll. Lassan csukódik be mögöttük az otromba vaskeretbe illesztett üvegezett vasajtó. Látható a lépcsőház fehérre meszelt előre gyártott elemekből készült fala, a vaskorlát, a szürke betonlépcsők, még az elektromos szerelvényeket takaró fehér műanyaglapokkal burkolt szekrény is az emeleti fordulóban. Az asszony lesiet a lépcsőkön, ami a panelelemekből épült öteemeletes házat körülkerítő járdához vezet. A férfi már egyenruhában várja. Nem tudja, hová viszik, nem tudja, ki ellen, nem tudja, miért kell fegyvert fognia (ha tudná, talán akkor sem tartozna azok közé, akik ugyanúgy természetesnek találják a géppisztolyok működésbe hozását, a kézigránátok elhajítását, a lövegek elsütését, a testek golyókkal való átlukasztását, repeszekkel való széttrancsírozását, élőlények labombázott házak roncséglái alatti elpusztulását – miközben belső részeik ráfolynak a hasukra, a combjukra, a nemiszervükre, alvadó vérük rátapasztja ingüket leszakított végtagjaik roncsaira –, nem tartozik azok közé, akik ugyanolyan természetesnek találják mindezt, miként apjuk, nagyapjuk, dédapjuk, akik hozzászoktak a vidéken szokásos háborúkhöz, amelyekben a vérontás, a pusztítás, a gázkamrák működtetésével, a karóbahúzásokkal, a fej, a herék, a nemiszervek le- és kimetszésével, a krematóriumok füstjével járt együtt), nem tartozott ezek közé a férfi, aki menni sem akart, azonban maradnia tilos volt. Tekintetéből, miközben az asszonytól és a karjában tartott kisgyerek-

től búcsúzott, arra lehetett következtetni, hogy azok között van a helye, akik parancsra húztak katonaruhát, fogtak fegyvert (miközben az járt az eszükben, hogy az apjuk, a nagyapjuk, a dédapjuk ugyanígy parancsra és fenyegetésre; habár a különbözőség a sorsokban elmondható, mert azok is, akik megszokottnak tartották, és azok is, akik nem törődtek bele ebbe a megszokásba, sőt rettegve kibúvót kerestek, végül mégis ugyanazon a mezőn, ugyanazok között a sziklák között, ugyanolyan halálnemekkel búcsúztak az élettől; mit búcsúztak? búcsú nélkül, kínok között rothadtak haláltusájukban, amely a folytatása volt a korábbi, és előjátéka az újabb évszázadok pusztulásainak, vagyis magát a történelmet jelentették, miközben a népeknek, nemzeteknek, fajtáknak nevezettek – holott mindössze *emberek* voltak – vándorlásában nomádok és letelepültek, földönfutók és városépítők összekavarodtak, a szülőszobákban – persze inkább bokrok alattiakban, a mosókonyhák és ólak szomszédságában, vagy a mezőkön futó szekereken, repülőgépek kabinjában – és a sírokban, amelyek lehettek jelképek, mert ugyan ki találja meg és ki temeti el azt, aki egy tízemeletes ház romjai alatt fejezi be az életét, akinek testét egy becsapódó bomba százfelé fröccsenti). Azok közé tartozott tehát, akiknek az ősei már évszázadok óta olyannyira együtt, miközben egymás ellen, hogy bár a magyar, a szlovák, a zsidó, a német, a szerb, a horvát, a lengyel, a rutén, a cigány, az orosz, a román, a szlovén, az osztrák, úgyszintén a bolgár, a görög, a török, a bosnyák mind-mind arra volt büszke, hogy ő magyar, szlovák, zsidó, német, szerb, horvát, lengyel, rutén, cigány, orosz, román, szlovén, osztrák, illetőleg bolgár, görög, török, bosnyák, holott a népvándorlás, amelyben egymásba keveredtek, az népvándorlás, a háború pedig, amelyben együtt pusztultak el, az háború volt, hajdan ugyanúgy, mint közvetlenül annak előtte, hogy az asszony karjában a kisgyerekekkel a férfinak integetett. Nem sokkal később az utcán (mondjuk tejet vagy kenyeret próbálva szerezni a kisfiának) egy géppisztoly sorozata úgy lőtte szitává az asszonyt, hogy a földredőlése előtt már nem volt benne élet. A városnak azon a részén pedig, ahol mindez történt, a szülők nélkül maradt gyermekeket (köztük a kisfiút is) a nyakukban kenyérral teli kis zsákkal egy teherautóba szuppolták, hogy legalább őket kimenekítsék a tűzvonallá lett házak közül.

És – miközben a keskeny padkán a mélység fölött, az agyagos földdarabon térdelve magához ölelte – elképzelte, amint a gyerekeket csak úgy hajigálják a teherautóra, mert fölmászni csak a nagyobbak tudtak, az (ilyen) kicsiket lökték, taszították, dobálták, így azok, akik legalulra kerültek, rövid idő után megfuladtak, de ezt senki sem vette észre, az életben maradtak holttesteken kezdték meg az utazást. Minden gépkocsira kétszázán kerültek fel. A sötétben számolták őket. Kettes sorokban álltak a sárban a gépkocsik előtt. Az öregeket nem lehetett számolni, azok megrohanták az autót, már a kerekeknél is heverték agyontaposott gyerektestek. Rázkódva, bögve indultak a kocsik, mintha valamilyen téli hadjárat kezdődne, pedig csak néhány száz öreget, beteget és gyereket vittek a valószínű halálból a valószínű halálba. Lőtték is őket a külvárosi házak emeleti ablakaiból azok a mesterlövészek, akik nem lehettek bizonyosak abban, hogy egy másik városban az ő gyerekeiket, apjukat, anyjukat nem lövik-e hasonló házak ablakaiból kalasnyikovokkal, netán távcsöves puskával felszerelt ugyancsak mesterlövészek.

Éjszaka volt, de jól lehetett látni az ágyuk torkolattüzében a sebesült állatként vonszolódó teherkocsikat, megállapíthatatlanul, hogy életben van-e, vagy már halott rajtuk az, aki az imént még menekülő volt; a történés puszta kellékei voltak a gyerekek, az öregek, élve is, holtukban is. Hegyek következtek, emelkedők és lejtők, mintha egy dobozban, úgy rázódtak össze az utasok, élők és holtak, sziklás hegyek között kanyarogtak a kocsik, az eső mindent szétáztatott, megtorpantak, kerekük az ingoványba süppedt, bombák is hullottak nem messzire attól a helytől, ahol végül is, aki élt, az lemászott a sárba – ha lemászott, és nem lökték, taposták –, kiáltozva futottak, úgy, ahogyan a kocsit is megrohamozták.

Le lehetne rajzolni, gondolta, ahogy az absztrakt időben minden darabokra fröccsent szét, miközben a lövések, a szélzúgás, a villámcsapások utáni dörgések hangja elkülönülve ugyan egymástól, mégis minden fülben, a hallójáratokban, abban a kis koponyában is, mint mindent betöltő rémület, ami az oválisra nyílt szájon át süvöltő ordításban távolodik; nem marad vissza utána csend, hanem ez a folyamatos nyüszítés – mint egy kis állat hangja –, miközben a gyerek eltávolodva a többiektől, bár hozzájuk hasonlóan a sötétben és az esőben előre nyújtott kézzel, nem tudva, hogy omlásban kapaszkodik alá, nem tudva, mit érint, végül is talál valamit, ami emberi testre emlékezteti; legalábbis átöllelhető, hasonlóan azokhoz a vállakhoz és hátakhoz, amelyekbe megtanult belekapaszkodni; csuklásszerű hangokat hallatva rásimul, lábával átfogja, hagyja, hogy cipelje.

Milyennek láthatja a gyerek az ő tekintetét, ez csak néhány másodpercig foglalkoztatta, nem volt ideje törődni vele, azzal sem, hogy került ő ide (elindult megkeresni őket, az újságpapírhalomhoz érkezve, felemelve azt és az ürességet találva; elindult megkeresni valamit a történéseken túli történésekből, aminek maga is részese lett, miközben a feltárója próbált lenni, ezért a sötétben megtalált pillantásért indult el, amellyel az ő pillantása most egybekapcsolódva folyosót képez).

Az eső egyre sűrűbb cseppekben áztatta őket. Valami menedéket kell találni, ez jutott eszébe, nemcsak a gyerekeknek, a maga számára is. Féltérdre emelkedett, egyik kezével a sárban tapogatózott. Talált elég éles, elég hegyes kődarabot. Ha legalább egy akkora üreget tudnék a falban kimélyíteni, ahová az eső elől behúzódhatunk! Megmarkolta a követ, belevágta a falba, mint egy lapáttal, ásni kezdett. Termelte ki a földet, de hová, villant át rajta, betemeti mindkettőjüket. Egyik kezével a kődarabot tartva ásott, a másikkal próbálta lesodorni a földet a mélységbe, de így el kellett engednie a gyereket. A lába közé húzta őt, térdével átfogta, hogy biztonságban legyen a keskeny párkányon; hangokkal próbált nem is magyarázattal szolgálni neki, hiszen a szavakat úgysem értheti meg, nyugtatni próbálta, a lihegését nyögésekké, a nyögését suttozássá csillapítva. Az ásás ritmusában lélegzett, a lélegzés ritmusában bocsátotta ki a nyugtatásra talált hangokat, és mintha ugyanilyen, de vékony hangokon válasz is érkezett volna. Mint két állat, gondolta. Nem tudta, mennyi ideje dolgozott, nem tudta, mennyi ideig kell még ezt a munkát folytatnia. Az üreg mélyült. Később a gyerek lihegése morzsalékos lett. Mocorgást érzett a térdei között, mintha a gyerek egyik kezével elengedte volna. Dolgozott tovább. Lenézett. Nem fordította te-

kintetét hosszabb időre a gyerek felé, mert a keze munkáját kellett figyelnie. Minden harmadik karmozdulat után, amellyel a követ a falba mélyesztem, lenézek, gondolta, így az idővel is valami felé kapcsolatot létesítek. Mint egy szaggatott filmjelenetben, amelyben a töredékek villanásokban alakulnak képpé, látta, hogy a gyerek valamit rág (mintha kenyérdarab lett volna). Egyik kezében tartva, szájába nyomva majszolja (a másik kéz szorításában átpulzált a fogak rágó munkálkodása). Folyamatosan, semmitől nem zavartatva magát evett, mint aki olyannyira megtanulta a táplálkozásnak ezt a formáját, hogy számára már más körülmények nem is képzelhetők el. Olyannyira közössé váltak így, hogy már azon sem lepődött meg: amikor befejezte az evést, és a maradékot visszagyömöszölte a zsebébe, egy ideig figyelve azt, hogy ő miképpen próbálja szabadon maradt kezének evezőmozdulatával a kitermelt földet maga mögé söpörni, a gyerek is kezdte a földkupacot kezével a párkány széle felé tolni. A nyögéscselő, sivítő hang egyikük részéről sem szünetelt, sőt most már folyamatos párbeszédé alakult, mintha valamiféle futószalag mellett végezték volna összehangolt munkájukat.

Az idő múlása nem volt mérhető, az eső hol záporozott, hol szemerkélt, a sötétség derengésbe ment át, ám nem sokkal később újra láthatatlan lett minden. Az üreg mélyült. Először csak térdelni tudtak benne, aztán felálltak, végül már elegendő helyük volt ahhoz, hogy egymás mellé feküdjenek. Levette vattakabátját, kifordította, maga alá helyezte. Elkezdte a gyereket kihámozni agyonázott ruháiból. Meztelenre vetkőztette. Lehúzta magáról a pulóvert, szárazra dörgölte vele a gyerek bőrét, az alsóneműit kiakasztotta a bokorra, hadd mossa le a beleszáradt székletet és vizeletet az eső. Volt nála egy tiszta zsebkendő, azt terítette az alteste köré. Most már tudta, hogy kisfiú. A nemiszerve körüli hajlatokat is áttörülgette a zsebkendővel, a fenekét is. Semmit sem látott, ujjheggyel tapogatta végig a bőrét. Forrónak érezte, de nem lázasnak. A fiú szótlanul ségédkezett. Fölemelte a lábát, fordult, megtanították rá, gondolta, nem szólt egyetlen szót sem, csak később mondta háromszor: jó, jó, jó. A kisfiú lihegésekkel ismételte meg, mintha kölcsönösen dicsérték volna egymást, ő a gyereket a segítségéért, a gyerek őt ugyanezért.

Mikor már úgy gondolta, hogy megszáradt, és érezte, hogy a pulóver, a vattakabát melegében mozdulatlan, kinyúlt az alsóruháiért. Átmosta az esőben, kicsavarta. Levette az atlétatrikóját, belehajtogatta a kisinget, a kisanadrágot, a zoknit, az egészét abba a kendőbe helyezte, amelybe indulásakor némi élelmet csomagolt. Vállraakasztós, zippzáros táskáját mindig magával vitte, hol iratoknak, leveleknek, tisztálkodószereknek, hol, mint ezúttal is, élelemnek. A földre helyezett vattakabáton szorosan egymáshoz kellett simulniuk, hogy elférjenek. A kisfiú egy pillanatra felsírt, de rögtön, mint aki bocsánatot kér, csuklással fojtotta el a hangját. Bal karjával átölelte a hátával a melléhez simuló kis testet. Újra többször kimondta azt az egyetlen szót, amelybe akusztikai kommunikációjuk sűrűsödött, a gyerek megint ugyanolyan hangsúllyal visszalihegett. Mikor felriadt, a fiú már ébren volt. Nem szólt, nem mocorgott, de biztosan tudta, hogy már nem alszik, és megérzi az ő ébredését. Rátette ugyanis kezét arra a karjára, amivel átölelte.

(A regény folytatását januári számunktól közöljük)

HOGYAN OLVASSUK A BÁNK BÁNT? ÉS HOGYAN BESZÉLJÜNK RÓLA?

Sándor Iván: Vég semmiség. A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán

Irodalomtörténet. Írói biográfia fragmentumokban. Műközpontú pályakép. Vázlatok egy regényhez. Műelemzés. Műértelmezés. Kritika. Színibírálat. Dramaturgiai töredék. Instrukciók színészeknek. Segédlet rendezőknek. Olvasónapló. Irodalmi-történeti meditáció. Igényes publicisztika. Színháztörténet. Adalékok a drámatörténethez. Drámaelméleti kísérlet. Hatástörténeti leírás. Művelődéstörténeti tanulmány. Bevezetés egy nagyszébe.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a recenzió adta keretek között megmutassam, hogy amennyire remek olvasmány Sándor Iván legújabb könyve, legalább annyira meg is nehezíti annak a hangnak a megtalálását, amely kritikaként, vagy minden előjel nélküli egyszerű értelmezésként érvényesen szólalhat meg vele kapcsolatban. Hangsúlyozom, állításom mögött semmi esetre sem a kötet elutasítása lappang, hiszen egyértelműen jó érzés volt kézbe vennem és végigolvasnom. Tényleg nem mindennap találkozunk olyan szöveggel, amely nem doktriner módon, de mindenképpen teoretikus igényvel, imponáló fogalmi-elméleti tudatossággal és nagy körültekintéssel megfogalmazott gondolatait áttekinthetően, visszafogottan, azaz minden szakmabéli fennsőbbiségtől mentesen adja elő, bárkinek lehetővé téve ezáltal, hogy kívülálló, néma, ám folytonosan jelenlévő részese legyen az irodalomról való elmélkedésnek, s talán hogy újra föl is fedezze egy ilyesfajta elmélkedés örömét.

Ha Sándor Iván minden tekintetben hagyományos irodalomtörténeti munkát írt volna, akkor most tökéletesen elég volna fölmutatni egyrészt az elméleti alapot, amelyből a szerző a saját fogalmi apparátusát létrehozta, másrészt pedig a módszert, amelyet eszközként használva a fogalmakat működteti, s persze nem tekinthetnénk el azoknak a konkrét eredményeknek a fölvezetésétől sem, amelyek a történeti-poétikai vizsgálódásokból fakadóan az adott műre vonatkozó tudásunkat gyarapítják. Ezenközben pedig aligha lehetne figyelmen kívül hagyni az előzetes elméleti teljesítményeket – és magától értetődően: a vitás kérdéseket, amelyek részint a szerző saját, korábbi dolgozataihoz, részint más, történeti korpuszokhoz viszonyulva kijelölik az írás szellemi álláspontját. És hozzáteszem: ekkor vélhetően ez a recenzió sem állna ennyire képtelenül magárahagyva a *Vég semmiség*ben föllelhető számos (de legalább két) műfaj, vagy (Barthes-ot idézve) alakzat közötti határvidéken. Határhelyzetben, s voltaképpen emiatt éreztem szükségét annak, hogy az iménti mondatokat előrebocsássam; mindenképpen tudatosítani szeretném ugyanis, hogy hibás, de legalábbis félrevezető volna az a kritikai megközelítés, amely a *Vég semmiséget* csak irodalomtörténetként, vagy éppenséggel *csak* esszéként értékelné. A szöveggel kialakítandó viszonyunk kockázata tehát elsősorban nem ott jelentkezik, hogy a szöveget magát félreinterpretertálják, hanem abban, hogy a könnyelműen kategorizáló elemző, esetleg abból eredően, hogy Sándor Iván korábban irodalomtörténeti tanulmányt is írt (Németh Laszlóról), esszét is írt, igyekezni fog a *Vég semmiséget* is valamelyik itt említett szövegtípus fogalma alá rendelni. Pedig ebben a könyvben Sándor Iván egyszerre írt irodalomtörténetet *is*, esszét *is*, sőt egy kevésbé (vázlatosan és virtuálisan) regényt *is*.

Amennyiben tehát a *Vég semmiség* recepciójának kulcsára vagyunk kíváncsiak, akkor

mindenekelőtt a szöveghez közelítő értelmezőnek azt a meghatározó döntését kell szemügyre vennünk, amelyből kiderül, hogy milyen „előzetes tudással”, elvárással fordul az írás felé, azaz milyen módszert választ, hiszen a fentebb mondottak alapján számolnunk kell azzal, hogy a kiindulópont megváltoztatásával a vizsgált tárgy státusza, vagyis – kissé leegyszerűsítve – maga a szöveg is megváltozik. Összefoglalva: mindezzel azt akarom mondani, hogy igenis termékeny, de szükségyszerű is először azon eltűnődni Sándor Iván *Bánk bán*-interpretációjával kapcsolatban, hogy a kritikai judícium tárgya egy hosszabb esszé kompozíciója, gondolati merészsége vagy stílári értéke, avagy egy irodalomtörténeti stúdium logikai koherenciája, a benne foglalt elemzések szavahihetősége vagy a választott beszédmód helyénvalósága legyen; ezt követően pedig óhatatlanul a kétféle diszkurzus összeférhetőségének a kérdése kell(ene), hogy szóba kerüljön, vagyis az Egészre koncentrálni azt kell(ene) szemügyre venni, hogy a szöveg ily módon tapasztalt belső feszültségét, netán ellentmondását a szerzőnek hogyan sikerül föloldania és „esztétikailag zárt formát” (Sándor Iván) létrehozni.

Csak közbevetőleg említtem meg, hogy ha teljesen hűek akarnánk maradni a szerzői intencióhoz (egészen pontosan a cím nélküli bevezetőben a korábbi regények „alapozásáról”, és egy új, még megírandó regény előtti „kalandozásról” mondottakra gondolok), akkor ezek fényében akár egy új szempont is fölmerülhet: úgy vélem, érdekes gondolkísérlet volna egy, a műhöz képest korábbi értelmezésből a később létrehozandó szépirodalmi szöveg pusztán imagináriusan jelenlévő „üres helyeire” következtetni.

Ha Sándor Iván könyvét mint irodalomtörténeti munkát akarnánk méltani, elsőként annak a törekvésének kellene elismeréssel adóznunk, amellyel tudatosan, nagyon elszántan, tulajdonképpen programszerűen egy adott kánon újrendezésének irányába tesz mozdulatot. Ezt a szándékot igazából nem is lehetne túlértékelni, különösen a magyar irodalom kontextusát illetően nem, hiszen nálunk sajnálatosan ritka dolog (természetesen nem az erős szakos, bornírt, politikailag támogatott és igazolt hatalmi paradigma-cserékre gondolok) az ilyesmi, ami már csak azért is katasztrofális következményekkel járhat, mert a rendíthetetlen kánonok természetesen éppen a *klasszikusként* aposztrofált, tehát elvben mindenkor mindenki által megszólíthatóan teljes, érett szövegeket némitják el a legkönnyebben. Ám csalódnia kell annak, aki az újrendezésről írtakból arra következtet, hogy Sándor Iván egy eddigi „rossz *Bánk bán*ból” egy modern, „jó *Bánk bán*t” kreál (értelmezésekről van szó, persze). Nem, szándékosan nem átértékelésről beszéltem az imént, a kánon ugyanis csak valamilyen tradíció tudatos fölvétele esetén az, ami, ugyanakkor a kánonra való rákérdezés nemcsak annak helyességére, hanem egyszersmind annak meglétére is vonatkozik: Sándor Iván kísérletének jelentősége nem a *Bánk bán* egyszerű „újrafelfedezésében”, netán reaktualizálásában van. Hanem abban, hogy szövegének alappozíciói közé tartozik a befogadó közeg keresése is, vagyis annak a közös tapasztalatnak a kutatása, amely – a szerzőt magát idézve – a „mű és befogadás közös köreit átjárva” egyedül jogosult arra, hogy az írás által javasolt értelmezést konszenzuális élménynek ismerje el. Sándor Iván sok más mellett azt is kérdezi, s ebben a kérdésben ismerhető fel könyvének igazi tétje, hogy ti. létezik-e az a közös tudás, amelyhez szólva ez az értelmezés értelmes és fönnttartható. Ha a válasz nemleges, akkor nem tehet mást, mint amit Illyés írt a *Bánk bán* emlékezetes 1976-os átigazításakor: „Amit én végeztem: ajánlat. Elutasítható és folytatható. (...) Ha nem sikerült, magam tépem el.”

Ha módunkban állna feltételezni, hogy a *Vég semmiség* irodalomtörténet és csak irodalomtörténet volna, úgy nem lehetne eléggé dicsérni, hogy a szerző a legjobb értelemben vett tudományos diszkurzus kritériumainak megfelelően mennyire plasztikus, egyenletes feszültségű, helyenként műalkotáshoz illő erős atmoszférát teremtő, biztos kezű kompozíciót tudott létrehozni, amely nemcsak határozott gondolkodói karakterre, hanem bizonyos *frói* kvalitásokra is következtetni enged.

De mindezek mellett talán mégiscsak azt a teljesítményt kellene a leginkább méltá-

nyolnunk, amely – hangsúlyozom: bármilyen irodalomtudomány számára mértékadó módon! – a műértelmezést összekapcsolja a mindenkori recepció földerítésének gesztusával, ám nem egyszerűen csak összevonja a kettőt, hanem gyakorlatilag egylényegűvé is teszi a két különálló szempontot. A szerző megkísérli megszüntetni, és egyetlen, a szöveg megértésével nyerhető horizontban összefogni azt az eredendő elválasztottságot, amely a szöveg befogadásának időbeli közvetítettsége és az olvasó aktuális tapasztalatai között létezik. Sándor Iván módszere tehát minden kétséget kizáróan történeti, de lényeges, hogy ez a historikum nem csupán az *anyag*, hanem az *anyagvizsgálat* történeti volta felől (is) exponálódik. Az imént mondottakat mi sem bizonyítja hatásosabban, mint a *Vég semmiség* szerkezete. A „százhetven éve fel nem fedezett *Bánk bán*” (Sándor Iván) reprezentációját adó *első* részt a megközelítően azonos terjedelmű *második* rész követi, amelyben harmonikusan, körülbelül fele-fele arányban az 1810-es évekbeli cenzúra kiemelt figyelmét tanúsító betiltással, majd pedig Vörösmarty, Gyulai és Arany reflexióival meginduló irodalmi recepció, illetve a színház történeti, dramaturgiai, sőt színészmesterségbeli problémák kaptak helyet. A színházzal kapcsolatos kérdéscsoportok egyébként korántsem előzmény nélküliek: köztudott, hogy Sándor Iván esszéivel (*Quo vadis, Thalia?*) jórészt már bejárta ezt a területet. Ezt azért emelem ki, mert úgy tűnik, hogy az akkor általános igénnyel megfogalmazott, jobbra elmarasztaló ítéletek a *Bánk bán* konkrét példájával alátámasztva továbbra is fönnttarthatók. A korábbi fölismerések (itt éppen csak megemlítésükre nyílik lehetőségünk) a *Vég semmiség* kontextusába helyezve ma is érvényesek: a magyar színjátszásra története során mindvégig politikai nyomás nehezedik; az itteni rendezők és dramaturgok teoretikus fölkészültsége rendre elmarad az adaptálandó nyugati vagy éppen keleti iskolákétól; és részint a fentiekből következően, részint más okokból, de nálunk a színházi produkció és a „korvalóság” igényei rendszerint nem találkoznak – ezek az érvek jelentik a *Bánk bán* színreviteleihez fűzött erősen kritikus kommentárok főbb szempontjait is. S e gondolatmenetet nemhogy gyengíténé, hanem éppen színesebbé, sokrétűbbé és szerteágazóbbá teszi a korabeli színikritikák földidézése vagy akár egynémely vezető színész véleményének a rögzítése, ami viszont – egy más szempontot kitüntetve – nem elhanyagolható dologra hívja föl a figyelmünket. Arra gondolok, hogy Sándor Iván tud arról, hogy egy „igazi” hatástörténeti rajz: demokrata; tehát nincs okunk csodálkozni azon, hogy a legeldugottabb folyóiratban megjelent színbírálat ugyanolyan intenzitással és mélységgel analizáltatik, mint mondjuk Waldapfel József nagymonográfiája.

S hogy egy konkrét példát is mondjak, az sem meglepő, hogy a tragikus esztétikai minőségének tárgyalását Sándor Iván a szöveg *második részébe* utalja, hiszen nézőpontjából nem az a kérdés következik, hogy „Mi a tragikum?”, hanem sokkal inkább az, hogy az Arany és Gyulai invenciói alapján a múlt század második felében lefolytatott nagy „tragikum-vita” s ennek további hatásai és interpretációi hogyan tematizálódtak az egyes *Bánk bán*-elemzésekben, illetve hogy – a reflexió reflexiójaként – hogyan csapódtak le a színházi teljesítményekben. Más kérdés, hogy a szerző saját (újra)értelmezésében támogat egy bizonyos tragikum-koncepciót, amely a korábbi értelmezők által elfogadott, absztrakt-morális tragikum-fölfogást elutasítja, és a tragikus esemény ontológiai tételezettségét állítja. Ez konkrétan annyit jelent, hogy a Sándor Iván által alkalmazott tragikus középpontjában nem erkölcsi parancsolatok megszegése, hanem az egyén (és közösség) különféle lét-determinációkkal – sors, történelem – szembesülő önismereti krízise áll; de előreszaladtunk kissé, ez a kérdés ugyanis a *Vég semmiség* leglényegéhez tartozik, így később még alkalmunk lesz visszatérni rá.

Másrészt viszont, abból kiindulva, hogy nem alkalmazunk tudatosan idegen mértékeltet a *Vég semmiséggel* szemben, ha tisztán irodalomtörténeti kvalitásait firtatjuk, azt hiszem, joggal merülhet föl annak a kérdése, hogy a szöveg miért nincsen tekintettel az

újabb irodalomelméleti teljesítményekre; ha Sándor Iván – mint írja is – szándékosan elkerüli a strukturális-formális irányzatok szövegimmanens „mikrovizsgálatait”, s ugyanúgy a szövegben csupán poétikai funkciókat kereső módszereket, még akkor is volnának szép számmal lehetőségek. Hogy mást ne is említsek, a *Bánk bán* nyelvi stilizáltságának (természetesen Sándor Iván által is elemzett) szinte egyedülálló volta, az egyes szereplők dikciója, a beszéd tényei talán még megnyugtatóbb értelmezést nyerhetnének a beszédaktus-elmélet alkalmazása révén. Ugyanennél a kiindulópontnál maradva valószínűleg azt is számon lehetne kérni, ha egyszer a műelemzés integráns, sőt kiemelten fontos részét képezi a filológiai kapcsolódások, hatások stb. tisztázása is, akkor vajon miért nem esik szó a Bánk bán-téma Katona előtti földolgozásairól? S ezzel összefüggésben miért nem történik meg ezen szövegek és a vizsgált darab minden bizonnyal megvilágosító erejű hasonlóságainak és különbségeinek a fölmutatása?

És végül az sem elképzelhetetlen, hogy valaki, felfigyelvén a *Bánk bán* „fel-nem-fedeztségének” folyamatos hangsúlyozására, és arra is, hogy Sándor Iván a dráma értelmezéstörténetét következetesen *félreértelmezés-történetként* leplezi le, azt találná kérdezni, hogy nem igazságtalan-e Sándor Iván a korábbi értelmezők teljesítményével szemben – különösen akkor, ha azt is emlékeztünkbe idézzük, hogy az erősen kritikus élű *első rész* után a *második részt* olvasva lehetetlen nem észrevennünk, hogy szinte nincs olyan következtetése az értelmezésnek, amelyet ilyen vagy olyan elméleti alapon, de már korábban is figyelembe ne vettek volna. S ha már egyszer itt tartunk, az is megkérdendő volna, hogy ez a feltételezett „félreértéstörténet” nem a szerző *akaratóból* fakad-e egész egyszerűen, abból a pusztán offenzív célból, hogy minden eddigi munkát diszkreditálva a saját, monologikus gondolatait tolja előtérbe?

Ha valaki ilyen és ezekhez hasonló kifogásokkal hozakodna elő, nos, aligha lehetne a választ azzal elintézni, hogy ezeknek a kérdéseknek a föltevését egyszerűen elutasítjuk, mégis, nyugodt lelkiismerettel érvelhetnénk úgy, hogy nem ezek a könyv megítélésének leglényesebb momentumai. Igazán lényegesnek az az éthosz tűnik, amely a szöveg egészében jól nyomon követhető, és amelyet főntebb a *Vég semmiség* tétjének neveztem. Ismétlem: ami első látásra akár szövegen kívüli tényezőnek tűnhet, hogy tudniillik ebben az ezredvégien válságos és válságosan ezredvégi szituációban megteremthető-e egy közös, közösségi tudás irodalmunk egyik „alaplátványának” (Sándor Iván) megszólaltatásával; ez Sándor Iván könyvének elsődleges célja, programja, tartalma és közege, ha úgy tetszik: mondandója. Garancia van? A vállalkozás sikerére természetesen nincsen. De legalább az értelmezés érvényességére? Ha másutt nem, talán abban a dialógusban, amely a *Bánk bán kérdésségéből* indul el, és az adható és valóban megadott válaszok *kérdésségéhez* érkezik meg.

A *Bánk bán*nak a köztudatban élő képét mind a mai napig két nagyhatású tanulmány, a Gyulaié és az Aranyé határozza meg. A jelentősebb századunkbéli értelmezők sokban árnyalták a 19. századi irodalomtudományi diszkurzusban kialakított szempontokat, de döntően új felismerésekre egyikük sem jutott, sőt, talán még annak a gyanúnknak is hangot adhatunk, hogy a két múlt századi szerző a maga módján, tehát sokszor jellemrajzszerű, biografikus megközelítést (a korabeli tudományos paradigmához képest persze világszínvonalon) alkalmazva „közelebb” maradt a szöveghez, mint a döntően esszéiben gondolkodó Szerb Antal, Németh László vagy Karácsony Sándor. A korban hozzánk közelebb álló írók munkáiban sokkal több az irodalomelmzéssé alakított önelemzés, a tudománnyal leplezett líra; egy-egy karakterisztikusnak ítélt jegyet kiragadva (nemzetjellem: Németh, Karácsony; univerzális magány: Szerb, Karácsony; rend és káosz oppozíciója: Szerb) legalább annyira mítoszt képeztek, mint amennyire valóban korszerű válaszokat adtak a dráma mindenkori problematikussága által fölvetett kérdésekre. A harmincas évek mikroklimáját földérvé egyébként a mítosz tisztántartása legalább olyan szellemi tekintélyt parancsoló *tett*, mint bármilyen precíz, formális tudomány művelése.

(Az esszéről mondottak természetszerűleg kevésbé jellemzik Horváth János és Waldapfel József munkásságát.)

Erős leegyszerűsítéssel, de körülbelül ezek a nevek jelölik azt az irodalmi hagyományt, amellyel kapcsolatot keresve Sándor Iván megírta a saját könyvét. Mielőtt azonban a leglényegesebb megállapítások elemzésére térnék, előre kell bocsátanom, hogy mivel az írás legszembezőkőbb adottsága éppen az intenzív hatástörténeti gondolkodás, amelynek legelemibb következménye a folytonos reflexió a korábbi szövegekre, a recenzió feladatának nem az összehasonlító elemzést tartom, mert ez sok esetben szinte kizárólag a *Vég semmiség*ben írottak ismétléséhez vezetne. (Ez egyébként egyike azoknak a nehézségeknek, amelyekre az első mondatokban céloztam: Sándor Iván könyvének legjellegzetesebb ismérve az, hogy igen tudatosan elébe megy tulajdon recepciójának.)

A legkézenfekvőbb abból kiindulni, amit a szerző könyve axiomatikus pontjának választott: a *Bánk bán* a nem-megértés drámája, amelynek drámaiságát – és ez nem üres játék a szavakkal – az adja, hogy még a félreértések számára sincs benne hely. A *Vég semmiség* fejezetei a megszólalás sikerületlenségének, a meg-nem-valóulásnak, az (át)láthatatlan derengésnek, szélesebb értelemben: a feltár(hat)atlan *romlás* tematikájának a fokozatai. Ezek a „grádicso” egy képzeletbeli körön helyezhetők el, amelynek (értelmezhetetlen) kezdő- és végpontján két „fantomlovas” (Sándor Iván kifejezése) áll: a Semmiből elővágtató Bánk és a Semmibe visszavágtató II. Endre király. Érkezés és indulás antiterében: a dráma.

Pusztulástörténetről beszéltem, nézzük most ennek stációit:

Sándor Iván olvasatában Bánk az „integritásért küzdő”, de nem pusztán individualításra törő, hanem belső autonómiát követelő embernek (tehát: személynek) az egyik prototípusa – legalábbis a magyar irodalom hagyományában. Önmaga emancipálását többszörösen „ellenzéki” pozícióban kénytelen végrehajtani: szemben áll egyrészt a Werbőczy-féle *pars primae nonus* „sarkalatos jogaihoz” ragaszkodó nemesség morális és politikai érdekeivel (történeti kontextus). Miközben mégiscsak kötik azok a nevezetes „tündéri láncok” a tradicionális értékképzőkhöz (család, hűség a királlyal, a renddel szemben), s ami a legfőbb, akarata ellenére, de mégiscsak feje egy olyan hierarchiának, amelynek a belső mozgatója, értelme (a király) – a cselekmény lefolyása alatt végig – tüntetően távol van. Adott tehát egy kör, amelynek nincs többé középpontja.

Hogy saját szabadságából valóban részesüljön, hogy a lehetőségei ne csak a hierarchia önelvű működésének pusztá következményei legyenek, Bánknak – vállalva még az „univerzális magány” fenyegetését is – tennie, cselekednie kell, csak hogy éppen ez az, amit nem lehet. Az önmaga felszámolását kimondó (középpont nélküli) rendszerben a mozgás felfüggesztődik: csak a dezintegráció halad előre. A szereplők, így Bánk is, légüres térben járnak, vagy talán még érzékletesebb azt mondani, hogy tulajdonképpen még tér sincsen, ahol valóban, valóságosan jelen lehetnének. Ebben a helyzetben viszont, „ha (...) jelen akar lenni (ti. Bánk – N.M.) – márpedig jelen akar, hiszen jelen kell lennie – nem lehet esélye sem saját élettervének megvalósítására, sem a kudarc árán elnyert katarziszra. A »kötelezően« végrehajtandó önlefokozás: a szabadság kalandjának zsákutcája” – írja Sándor Iván. Sőt, nemcsak a tetthez szükséges tér, hanem a látás adománya általánosít Bánktól (és a dráma többi szereplőjétől). A darab autentikus közege a „homály órája”, amely „nem az éjszaka tisztázó csendje” (az idézett kifejezések Sándor Ivántól valók), és hadd tegyük hozzá: nem is Vörösmarty *Éjének* Teljessége (erre az összevetésre még visszatérünk); hanem annak a testi-lelki eltompulásnak a jele, amely tulajdonképpen „kódolja” a titok, a gyanakvás, a félelem, a kiszámíthatatlanság jelenlétét, és amely tágabb értelemben a kontinuum nem-igazság állapotának felel meg. Ezért mondhatja Sándor Iván, hogy ebben a történetben és erről a történetről nincsen érvényes tudás – nem alap többé a megismerhetetlenül távol, magasban átvélő történelem, nem alap többé a széttört, fragmentált, indulatoktól tépett nyelv, és nem alap többé az emberi kapcsolatok hálója sem.

Most jutottunk el arra a pontra, ahol Sándor Iván a legerőteljesebben vitatkozik a korábbi interpretátorokkal, s éppen ezért itt derül fény a kötet legfontosabb konklúzióinak egyikére (s itt ragadható meg leginkább az az új szemlélet, amely *általában* értelmezi Sándor Iván álláspontját, s ami miatt a vita egyáltalán fölmerülhetett). Az ímént tárgyalt „alaptalanságban”, amely esztétikailag szinte szükségszerűen a „megszokott” drámai konfliktus kialakulása, a „megszokott” tragikus szituáció kibontása és egyáltalán: a „valódi” drámai dialogicitás *ellenében* hat, Sándor Iván nem a kompozíció, a műalkotás „írói hibáit” szemléli. A lét „hibáit” látja abban föltárulni. Nem műalkotásként, hanem a műalkotásban lévő valóságként. De ezek a meghatározások egyáltalán nem is fontosak, a lényeg az, hogy ezek a néven aligha nevezhető „hibák” a szerző szerint nem „megtörik”, azaz morális csődbe hajszolják Bánkot, hanem „megsemmisítik”, éppen nem elpusztítják, hanem a pusztulás előtt magára hagyják: az ő sorsa a nem-politikai, a nem-morális, a nem-történelmi instanciák felé, sőt azokon túl vezet. A Semmi előtt áll, nem bűnhődésképpen, de tehetetlenül; annak a (valószínűtlen) perspektívának a tapasztalatával, amely az egymás mellett konokul elbeszélő szereplők egymás elől kitérő állításainak, kérdéseinek, válaszainak a köztes terében volna kereshető, talán. És a megsemmisülésnek ez a tapasztalata, a meg nem nevezhető hibák előtti közös megrendülés, a közös elnémulás lesz azzá, ami Sándor Iván értelmezésében a dráma „lételemiségéből konstituálódó” tragikumát adja. De, mint tudjuk, a dráma nem Bánk megsemmisülésével ér véget: a király hazatérve „igazságot tesz”, majd újra elvész a halicsi éjszakában. Sándor Iván olvasatából azonban szervesen következik, hogy amit II. Endre maga mögött hagy, az csak az új rend paródiája.

Nem szükséges mindenáron megkeresni azokat a (sokszor túlságosan is általánosító) stílustörténeti kategóriákat, amelyekkel a vizsgált szövegek megfeleltethetők, a *Vég semmiség*-ben olvasható *Bánk bán*-értelmezés kapcsán mégsem érdektelen elgondolkodni azon, hogy mi volna elmondható ebben a tekintetben. Annál is inkább, mert a szerző maga csak azokat a stílus-karaktereket határozza meg közelebről, amelyeknek érvényességét kizárja a darabban kapcsolatban: „... ez a létsáv nem a preromantika...”; „Nincs szentimentalizmus...”; a „romantika-hullám alapja, a mítosz is hiányzik.” Akkor tehát? Habozva és tartva attól, hogy esetleg túllépelem e recenzió „hatáskörét”, a *Vég semmiség* minél pontosabb értelmezése érdekében mégis szeretnék egy kategóriát javasolni. De nem is igazi javaslat vagy ajánlat ez, sokkal inkább egy korábban kanonizált, utóbb rossz szájjázzal elhagyott kategória emlékezetbe idézése. A „biedermeier”-re gondoltam. Sokan bizonyára fölhördülnek, pedig nem áll szándékomban blaszfémiát elkövetni. Nem lévén tér a vitára, ezúttal csak arra hivatkozom, hogy amellet, hogy egyes nyugati irodalomtörténetek (német, osztrák) sokat köszönhetnek neki, a „biedermeier” már magyar kontextusban is tudott termékeny lenni. Elsősorban Zolnai Béláról van szó, aki több átfogó tanulmányt is írt róla, most – helyszűkében – csak néhány szót idézek egy 1935-ös szövegéből: „testi-lelki nyugalmat vágyó”; „az állameszmének magát alávető”; „eszmény és valóság konfliktusában félreálló”; „megismerhetetlen elől visszahúzó-dó”; „ideálokat szemlélni és emberméltóságra-emelkedni törekvő”; „politikától irtózó” és így tovább. A magam részéről a gondolati együttállást a fölidézett hívszavak és Sándor Iván tanulmánya között együgyűen az „posztromantikus” szituáció felvázolásában látom, s véleményem szerint ezért elképzelhető a *Bánk bán*-tanulmány esetleges bevonása egy ilyen értelem-összefüggésbe. Mindkét szöveg jellegzetes invenciójának tartom a „szilaj romantika” (Rákosi Jenő) és a biedermeier megszelídített, lerontott, elfojtott „romantizmusa” közötti oppozíció felvételét. Hiszen mi más a biedermeier, mint a nagyromantikus hagyomány metafizikai erejének visszafogása, lebontása, mint egy önkritikus kor, amely az Egészet reveláló eszmét visszaveszi? Röviden: szekularizált romantika. S ha ez így van, nem lehetséges-e, hogy Bánk légujes tere az az üresség, az a hiány, amit a visszahúzó-dó romantikus-titáni Ego hagyott maga mögött? És nem az a Történelem zajlik magasan fölöt, amit a romantika még a szellem totalitásában az ésszel összemérhetőnek ítél? És végül nem az a semmi jelenik meg

Bánknak, ami az Éj-monológban a lét általánosságával egyenlő teremtő princípium, és ami viszont itt csak egy középpont távollétének a helye? (Természetesen: Romantika és Biedermeier vitája: nem kronológiai kérdés.)

Feltűnt talán, hogy eddig nem esett szó a *Bánk bán* befogadástörténete számára egyedülállóan nagy jelentőségű, a dráma nemzeti jellegét kihangsúlyozó olvasatról. Pedig a *Szabadságeszmény és magyarság-önkép* című fejezet Sándor Iván könyvének egyik legfontosabb eseménye. Fontosságát persze nem az adja, hogy arányaival vagy befolyásával „rátelepedne” a szöveg többi részére, hanem sokkal inkább az, hogy itt rendkívül könnyen kiüresíthető fogalmak vezetnek az értelmezést, amelyeknek a tisztázása nélkül viszont meggyöngyülne és meghamisítódna a könyv éthosza.

Térjünk vissza a *Vég semmiség* szövegéhez: „... a magyarság mint eszme a dráma egész apparátusának mozgatója, mégis különbözik a nemzet-eszmét reprezentáló más magyar (és sok nem magyar) drámától. Itt a létet meghatározó, ám a lét egészével mégsem teljesen megegyező jelleg *nem* mosódik össze, *nem* ugyanaz.” Miközben az idegen elnyomás áll a darab középpontjában, Sándor Iván értelmezésében a *Bánk bán* mégis ellenáll a magyarság-idegenség oppozíciójának, röviden: mindenféle kirekesztésnek, és bárki felé részvéttel fordul, aki nincs, mert nem lehet *otthon* (esetleg a saját országában). Így lehet például a két bojóthi „idegen”, Simon és Mihál minta a darab morális konzisztenciájára. De ennél lényegesen többről is szó van. Hiszen az ímént emlegetett részvét a leginkább mégiscsak Bánk (belső) hazátlansága iránt nyilvánítódik ki. Ám e hazátlanság Sándor Ivánnál szintén nem morális vagy politikai veszteségként exponálódik, hanem – a korábban elemzett tragikus „léthibákkal” analóg módon – egy eredendő, egzisztenciális veszteséggel és vereséggel szembesít, ezért lesz Bánk (ekként értelmezett) megsérült magyarsága olyan közös elsajátítást követelő esemény, amely alkalmas arra, hogy a dráma befogadása során közösségi, nemzeti *önismereti* próba, feladat legyen, és (a többi „léthibák keltette tragikus megrendüléshez hasonlóan) ezért tételeződik itt is teljes intenzitással a dráma egészének tragikus minősége, „példája” (Gadamer).

Talán nem kell külön kitérnem arra, hogy annak a nagyszabású, közösséget konstituáló akaratnak, amely a *Bánk bán* (Sándor Iván szerinti) tragikumát által szólítja meg az olvasót, a *Vég semmiség* halkabb, de azért jól hallható melléktémája. A könyv már sokszor emlegetett éthoszából nyilvánvalóan egy nagyon határozott politikai állásfoglalás is következik; miért ne mondhatnánk ezt ki? Ahogy ez a könyv folytonosan egymásba játssza a tudományos és az írói, vagy egyszerűen csak „gondolkodói” beszédmódot, ugyanúgy megoldja azoknak a határoknak a feszességét és merevségét, amelyek írás és politika közt (véleményem szerint sem szükségszerűen) állnak. A *Vég semmiség* jelzés lehet egy olyan, írók, írástudók által művelt (gyakorlati) politikára, amely eltekint minden pragmatizmustól, és kizárólag a felelősség – írói és politikusi egyaránt – alakzatát ölti. Az efféle politika persze legalább annyira emberismeret, megismerés, „közhasznú” meditáció, mint amennyire tett. Mert tett is. Sándor Iván például komolyan vette Lepsius lakonikusan megfogalmazott figyelmeztetését, hogy európai közvélemény nincs. Bármilyen történjék is egyébként. Ezért kérde, hogy magyar van-e. Úgy magyar, ahogy a könyvében beszélt róla. Mert az is komolyan veendő, amit Hannah Arendt mondott az üldözöttek, menekültek, kivándorlók és kitántorgók 20. századáról.

Utolsó megjegyzésem: nem tudhatom, hogy e recenzió mennyire vág egybe ama legvégű szándékokkal, amelyek a *Vég semmiség* megírása mögött álltak. Azt mégis tudni vélem, hogy nem tévedek, ha azt mondom, hogy Sándor Iván, az esszé legjobb hagyományát (is) művelve, didaxis nélkül ismertet, nagyképűség nélkül társalog, s ezzel egy egészen egyedülállóan izgalmas kalandba bonyolódik: a könyv és az élet összekapcsolásába. És ez nem kevés: ez ugyanis az a határ, ameddig a megértésünk kiterjed. (*Jelenkor*, 1993)

BÁNK BÁN – AZ ÁLLANDÓ KIHÍVÁS

Sándor Iván: Vég semmiség. A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán

1. Az önmegértés igényét jelezve egy kultúra önszemléletét minősíti az a mód és gyakoriság, amellyel s amiképpen alapműveit, meghatározónak tételezett problémahalmazát (újra)értelmezi – vagy, ellenkezőleg, szűkebb szakmai körbe „utalja vissza” azzal, hogy, mégoly erudícióval bár, részletkérdésekre koncentrálnak. Korszakváltónak érzékelt időszakokban szinte kényszeressé válik az ismételt, az egészt megérteni vágyó odafordulás, a jelentéssugallatok olykor radikális aktualizálása, miközben folyamatos újrameghatározást igényel a strukturálisan kötött és a „szóródó” mozzanatok interpretációbeli hálózatának elvi alapja – nem egy új nézőpont legitimitásának, hanem elméleti és érveléstan érvényességének szemszögéből. Ez az előzetességstruktúra érvényesül Sándor Iván új esszéjének jelen olvasatában, kiegészülve azokkal az elvárásokkal, amelyeket az alcím (*A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán*) kelthet, a cím pedig sajátosan kielez: a „*Vég semmiség*”, e 20. századi konnotációkat (is) kiváltó banki helyzetmetafora és létminősítő végszó e sorok írója számára is döntő fontosságúnak tűnt egy két évtizeddel korábbi dolgozatában... A (nemzeti) archedrámanak tartott nagy mű e bevallottan nem ún. irodalomtörténeti interpretációját tehát akár a közös felismerések intimitása felől is megközelíthetnők, ha ez nem volna egyoldalú, ráadásul pedig méltánytalan is, éppen a nézőpont radikális jelenérvényűsége s az ezzel együttjáró horizont-összeolvastási gyakorlat okán.

A cím és alcím ezek szerint metaforikusan és tematikusan előrejelez és minősít: Heideggerre asszociáltat (amit később igazából nem vált be), a százhetven éves recepció folyamatot eltorzítónak állítja (ám az nem vitás, hogy egykor, akkor éppúgy – bár többnyire be nem vallott – jelenérvényű elvárások munkáltak az értelmezések háttérében!), az elénk tárt olvasatot pedig megoldásként kínálja föl. Mindezt előre is bocsájítja; a szöveg problémavilágát interpretáló első s a recepciófolyamatot kibontó második rész előtt olvasható ugyanis a hipotézis foglalatja, melyből kiemelhetők tételei: a *Bánk bán* „többet jelent önmagánál”, ezért „még figyelemreméltóbb, hogy mint újítás is, mint tradíció is *valójában* hatástalan”, csak az hat belőle, ami rárétegződött /1/; a *föl van-e fedezve* kérdésből következik a recepció problémává fejlődő, lappangó mű mentalitástünetként való szemlélése /2/; a megfejtelenség nem más mint önismerethiány, s ez „egy egész kultúra jellegéhez hozzátartozik” /3/. Az alapkérdés tehát az, hogy „milyen az a mű, amelynek kapcsán egy irodalom, egy közgondolkodás, egy tágabban értelmezett mentalitás megfejtellenül hagyja a nem megfejthetlent?; hibákkal telinek (...), sokszor előadhatatlannak tekinti önmaga archedrááját?; miért és hogyan történik meg ez?” (7)

Ilyen – rendszerré sűrűsödő – előzetes kérdések, implikált előítéletek nyilvánvalóvá teszik, hogy Sándor Iván esszéjére nem lehet kizárólagos módon rákérdezni. Irányzott kérdéseinkre sem szigorúan irodalomtörténeti, sem tisztán eszmetörténeti, sem esztétikai-poétikai szempontból nem kaphatunk releváns választ, ugyanis az írásnak folyamatosan át kell lépnie e körök határait; a horizontok folyamatosan tágulnak, nyílnak, egymásba olvadnak annak az Adyn, Németh Lászlón, Szerb Antalón és Bibó Istvánon edződött és érlelődött önszemléletnek az érvényesüléseként, amely nem „leporol” egy remekművet, hanem transzcendálja jelentéstartományát, nem számolja fel poétikai közegét,

ám hajlik a műfajilag, műbeni funkcionalitástól meghatározott beszédelemek probléma-centrikus kinagyítására, s ezzel ama mentalitás és karakterjegyek dokumentálását célozza.

E prizmarendszer elvileg/elméletileg kétségkívül jogosult, az esszé szuverén műfajában különösen az (s bizonyos vonásaiban, egy-egy felismerésfutamban – ld. a *sötétség/éjszaka mint világérzékelés*, nyelvileg is létrejövő létkeret-metafora – a francia tematikus kritika eljárásaira emlékeztet), másrészt az archedráma és konkretizációinak egybemosódása, egymásba csúszása olyan rétegzett jelentésfolyamatként képződik meg, amelyben a szétszalazás, egykori összeolvadások mintegy „törlésjel alatti” kiiktatására kell összpontosítani. Eközben teremődik az új olvasat, a maga három jelentés- és történetiségsíkjával (a történet, a megírás ideje, az azóta elteltre reflektáló jelen) – s így döntő hermeneutikai problémává lép elő a minősítő-értelmező ítéletek és javaslatok *dimenzionálása*, azt a kényszert értve ezen, hogy a problémahalmazra való mai reflexió mozgása ne sodorhasson a többszörösen predeterminált drámai beszédetől teljesen elrugaszkodó érvelésbe. Egy veszteségtudatos kultúraélmény és mentalitásmintáink kóros szerkezetének szorongató tudata könnyen vihet sors- és alkatkarakterológiába – miközben az esszé azt is alaptételként kezeli, hogy a *Bánk bán társtalán remekmű*, úgy, ahogy Katona József megalkotta (ám ezzel nem jutottunk el „a dologhoz, magához”, hiszen az, mint Peirce is megállapította, már maga is „reprezentámen”), éppen csak „jótékony hibernációban” vészelte át a több mint másfél századot... Sándor Iván ezért mai jelentést gerjesztő gazdagságában ragadja meg a remekmű mivoltot, tudva a dramaturgiai hibákról (de nem elemezve azokat; sőt bizonyos halmazukat a mű nyelvileg alkotott világegységének kifejezőjévé minősíti át), zárójelbe téve a lineáris elemzés hagyományát s vele számos, a tradícióban kulcsfontosságú kérdést (a tragikum alapja, jellege, Gertrudis bűnössége, a cselekményépítés belső logikája, a színszerűség, stb.) – a helyükbe állítva viszont az általa műimmanensnek és mai érvényűnek érzékelt probléma-sorozatot. A könyv első részének fejezetcímei aligha kívánnak kommentárt: „Az integritáskeresés kalandja a hierarchiában”, „Szabadságeszmény és magyarság-önkép”, „A tájékozatlanság kitágított órája”, „Világkép és forma – nyelv és mentalitás”, „Az integritás kalandjának utolsó felvonása”.

Mindez magában rejt egy általános és egy sajátos célzatosságot: ez az esszé a kultúra szerves/élő és ható részévé kívánja integrálni a drámát a maga fragmentalitást, kommunikáció-képtelenségét, létsemmiséget kíváltó betagoltságot, vesztetést, vereségeket kifejező „redukciós” nyelviségével, ám ugyanakkor bevallottan (elő)interpretációt kínál a lineáris megoldást vállaló rendezőknek. Az irodalomtörténész olvasónak ezt tudomásul véve, s az eredményt nagyra becsülve, az interpretációs játékszabályok fentebb jelzett „dimenzionálási logikájára” s az előrejelzett és a kifejtett viszonyára kell rákérdéznie.

2. Az esszé érvelésrendjének – a mű modernitását bizonyítandó – alapvető strukturáló elve a jelzett problémák kiemelése és pertinens alfejezet-címekben tematizált szétnyitása. Csak a legbeszédeesebbek közül jegyezzünk fel néhányat: „A teljességigény és a leszűkített mozgás-tér ütközése” (1/1), „Korérzés – az önkép és idegenkép rétegei”, „A magyarságkép három sűrűsödési helyszíne” (1/2), „A »sötét« mint létszintér”, „Fel nem ismerése annak, ami történik velünk”, „A tapasztalatok értékesítésének hiánya: karakterrajz és mentalitásjegy” (1/3), „A kommunikáció-képtelenség nyelv alakzatai”, „Fragmentális beszéd, mint a fragmentális lét kifejeződése” (1/4), „Szakítás a hierarchiával”, „A semmi mint személyes- és világállapot”, „A hamis helyzet átstilizálása látszatrenddé” (1/5). E meggyőző, ráismeréseket keltő *előrejelzések* itt még világosan a műből fakadnak s a műhöz jutnak vissza – a mondatláncok viszont (de ez már a stílus nézőponttól meghatározott közege) folytonosan horizontok között váltanak. A rétegek felfejtése során pedig megvilágosodik a *Bánk bán* interpretációjára sarkalló *alapélmény*: „Különböző szinteken és karakterjegyekkel általános a megértéshiány, a tapasztalatok feldolgozásának elégtelensége. Ami megtörténik, bármi is az, bármikor újra megtörténhet, s ez fordí-

tott irányt ad az időnek, visszagyermekesít, eltörpít.” (...) „Az átélt (kvázi-birtokolt) élmény, miközben nem válik tudássá, mégis üzen a mélyből. (...) A kapcsolattöredékek, értelmezés-elmaradások, kommunikációs hiátusok következtében kialakult úrt a hiányokból kiváltódott sűrűsödés tölti ki: válasznélküliség, másramutogatás, önsajnálát, kesergés, döntésképtelenség – mint ismétlődő motívumok, amelyekben a dráma mentalitásrétegei meghatározódnak.” (65-6) „A saját világ dominanciájával együtt jár, hogy a *másik* »biztosan« téved, netán hibás.” (...) „Mindenki úgy érzi: én, csak én vagyok a vesztes.” (67) „Az a tragikus, hogy a megértések, összetalálkozások éppen a közös irányból érkező, és közös irányba futó sorsok között *nem* jönnek létre”. (...) Az így „létrejött feszültségtengerben mint kommunikációs síkban mindenki mindig feldúltan, izzón, sisseregve szólal meg.” (72)

Ki tagadná, hogy a mű szövetfonalai adják itt az alapszíneket, s mégis egy állandósult „sorsélmény” talaján lehetnek oly sokkoló hatásúak? Az elemzés fő vonulatában éppen ez az *egyútszabba játszatás és reliefálás* szét alig választható együttese képes magával ragadni s a modernitást érzékeltetni, a kiemelt problémák és karakterjegyek így válnak mai érvényűvé, éles metszésűvé, még ha nem is egészében új felismerésekről van szó. A látásmódot magát telíti ez az érvelést és stílust teremtő problémaérzékenység, az esszé nagy erényeként – de buktatókat is rejtőn, a leginkább akkor, amikor mintegy maga mögött hagyja a megformált drámai világot, ami viszont a recepcióelemzés egészét befolyásolhatja. Itt egy példával jelezzenk az érvelési stratégia árnyoldalát: a következtetések levonásának képtelensége mint a velünk történő dolgok lényege fel nem ismerésének karakterjegye hozzátartozik a dráma világához (ám dramaturgiai meghatározottsága révén is! – R.Z.) – de hogy a mű végén mindenki ebbe a tudáshiányos látszatrendbe rögzülne? Bánk sorsíve, a korábban hitelesen elemzett önfelismerésben kiteljesedő integritásigénye mi más volna, mint megértése, tudása annak, ami összeomlásához vezetett? S a király – (látszat)rendet helyreállító – „nem mertem”-je is tudás, ha kell, akár csoportlélektani jellegű és manipulatív akcióját belülről megkérdőjelező, ambivalens természetű... A felismerés kinagyításáról, szinte akaratlan torzításról lehetne beszámolni diagnosztikus jegyként, akárcsak a Katona társtalansága köré szőtt gondolatországokban – a jelzésértékű irodalomtörténeti észrevételeket hagyjuk azonban későbbre.

2.1. Megragadni azt, amit a mű és sorsa egyaránt kifejez: láttuk, ezt a jelentés-történet által diktált feladatot vállalja Sándor Iván, s miközben a hagyománytörténet Szerb Antal és Németh László révén irányt váltó közegében mozog, be is tartja a jelzett sorrendet. Olyannyira, hogy – mint maga írja – az esszéfolyamat során találkozik csupán Horváth János értelmezésével (nagyra értékeli egyébként), ami arra utal, hogy a művel szembeesítendő kérdéseket leszűkített hagyományvonulat felől fogalmazza meg. Az első rész lendületes érvelése így rövidre zárja a hivatkozások és utalások körét – megnehezítve az új megállapításokra való ráismerést, illetve a „soha nem hallottam”-típusú értékelő reakciót váltva ki –, s miközben a problémacentrikus megközelítés átütő erejét növeli (és elkerül ismétlődéseket), fogalmaival és megnevezéseivel aktualizál és mai asszociációkat hoz mozgásba. Érvényes felismeréseknek új kontextusban, (részben)új terminológiával történő visszanyerése hozzátartozik az esszéhez, s csak sajnálhatjuk, hogy a lírikus Katona József Waldapfeltől máig többször rejtélyesnek minősített világa (mint a *Bánk bán* végző szövegállapotát jelző s a dráma világérzékelésének ún. társtalanságát mintegy belülről cáfoló jelentés-tartomány) talán éppen az önmagát demonstráló s a hagyományt utólag és szelektíven leíró „esszéiségnek” esett áldozatul. Mindenesetre, aki szerint „Nemde világok-idők / nyúlnak heverészve tömötten / a cél közt s közted? vak here / vágyakodás!”, s aki cezúrát húz az *én* és a *magam* közé, az óhatatlanul a sötétség és a dialógushiány alapélményét, a végsemiséget dramatizálja egy sajátos személyiség-felfogás talaján, ezért az *Andal*, a *Vágy*, a *Képzet* és vers-társaik akár a fragmentaritás filozofikus elő-

zetességéhez is hozzátartozhatnak. Versnyelvi vonatkozásban nem kevésbé, hiszen vég-eredményben máig nem született olyan megalapozott elemzés, amely a prózai dikcióról a jambusversre való áttérés nyelvi váltása felől ragadta volna meg e dráma „elfulladásos”, „redukciós” (Sándor Iván terminusai) beszédnemét!

3. Természetesen semmi jogunk számon kérni mindezt az elemzett könyvtől, csupán jelezni kívántuk a hagyománytörténetben s az életmű szemantikai univerzumában való mozgás bizonyos kényszereit a felkeltett előzetes elvárások értelmében... A megfajtatlan „felnyitása”, egységes szempontú integrálási kísérlete egy ezredvégi gondoktól sújtott kultúrába – a végső célkitűzés – ugyanis sikeresnek tűnik, Sándor Iván esszéje vélhetően képes lesz arra, hogy szempontrendszere révén befolyásolja a kánonalkotó instanciákat, még ha számos recenzensi fenntartást is papírra kellett vetnünk. Az a mód, ahogy könyve első részét felépíti az integritásnak a hierarchiában megvívott, végül ez utóbbtól kudarcba taszított kalandjáról, az intéger személyiség értékközegéről, a hierarchia darabbéli működéséről, mechanizmusáról, a bárki szabadságeszményről s a mű magyarság-önképéről, a másikat, az idegent (bojóthiak, Melinda!) nem csupán befogadó, de kulcsszerephez juttató teljességéről – hogy a sötétség létszinterét együtt, a kitaszítottságban tapasztalják meg –, a tájékozatlanság, homály, konzekvencia-hiány súlyos atmoszférájáról, a világkép és fragmentális nyelv és forma viszonyáról, végül pedig a hierarchiából kilépő Bánk mindezt együtt hordozó, ebből fakadó semmi-élményéről, de az önbeismeréssel együtt – nos ezt csakis a megszokott eljárások radikális kiiktatásával lehetett. Alapmondanivalója – számunkra legalábbis – az akkori s mai hierarchiák személyiségtorzító szörnyűsége, szimbolikus és arctalan hatalma, a jelentéktelenek asszimiláló működése a (magyar) hierarchiákban, egy ki nem élt magyarság-teljesség, s ami Bánkot érintette először: a semmi fenyegetése. Mert nem lehet mindent egybeölelni, amikor betagolni kész a közeg, nem lehet végtelenül szeretni, amikor alig halljuk még a közelállót is...

3.1. Gyulai Pál és Arany János óta jellemnagyságot, -teljességet, -épséget, indulatból, észből, érzelemből szőtt bámulatos jellemet emlegetünk Bánk alakjáról szólva, megformálásában a lélektani igényt, a Sturm und Drangra emlékeztető jegyeket stb. hangsúlyozzuk, másfelől viszont lojalitása és moralitása (zord becsületfogalma: ld. Sőtér István) képezi az értelmezések góciát. Sándor Iván ezt a problémakört az integritást megvalósítani/megőrizni kívánó autonóm személyiség és a hierarchia, ráadásul egy alacsony értéknívójú hierarchia összeütközésének drámájaként fogja fel, s irodalmunk első intéger személyiségének nevezi Bánkot, akihez mérhető csak az érett reformkor produkált Széchenyivel, Kölcseyvel...Az integritás összetevőit elemezve (döntő itt a szabadság kategóriája, a magyarság- és idegenkép), s a hierarchiával való viszonyát a G. Steiner-féle emberi alapkonfliktusok táblájával szembeállítva, joggal húzza alá az egyén-társadalom (egyén-nemzet) típusú reláció mindent maga alá rendelő jellegét, kultúránk e domináns jellemzőjét – számunkra viszont az a kérdés, hogy az integritás mely fogalmi/történeti megközelítése alapján születik ez az értékítélet. Az autonóm személyiség kibontakozásának évszázados folyamatában jogos-e Bánkban látni „úgyszólván” az elsőt? Úgy kell értenünk, hogy az első fiktív alak, irodalmi szereplő, aki teljesíti az integritás-elvárásokat? Ilyen értelemben, mondjuk, az *Önéletírás* Bethlen Miklósa nem? A Berzsenyi-mű, másfelől, vagy az említettek közül a tízes évek Kölcseyje nem formál meg intéger személyiségképet? Vajon nem a társtalanság/magány mitizálásával állunk szemben? – Az egyén-társadalom konfliktus funkciójának hiteles kiemelése ugyanakkor ahhoz a probléma- és műfaj történeti háttérhez vezethet el, amely ismét csak a magányos jelleget cáfolhatná, ugyanis nemzet és egyéniség viszonya, a lojalitás újrafogalmazása, a rendi nacionalizmus mellett egy liberális változatnak a jelentkezése, a hungarus-tudat helyébe lépő nyelvi nemzet-felfogás elismerten alapjellemzője a kései magyar felvilágosodásnak általában...A másság iránti nyitottság korszerű eszményének kiterjesztő beleolvásával is vi-

gyázni kellene, hisz idegengyűlölet volt a 13. század elején is, Peturnál összefonódik a hatalmi szerep gertrudisi (asszonyi!) kisajátításával, de nem terjed ki a „szent” királyra (vagyis fogalmilag keverednek különböző szintek nála), Bánk viszont valóban korszerűen differenciál, önismeretre és reflexióra készlet (ám ezzel már határozottan a tízes évek horizontja érvényesül!), de álláspontjával aligha analóg az idézett Berzsenyié, akinél mintha hungarus-képzet, patrióta területi ismérv érvényesülne... Amennyire megdöbbenő belegondolni abba, hogy Melinda spanyol – igaza van Sándor Ivánnak –, a neki és Mikhálnak tulajdonított, a másság értékelését jelző funkció is talán felülvizsgálatra szorulna. A bojóthiak, a drámai szituációban Bánkhoz kapcsolódva, maguk is a hierarchia foglyai, de befogadottjai is – a történet ideje értelmében oligarchikusan épülnek be, a drámai viszonyok felől nézve viszont szükségszerűen kerülnek beszédhelyzetbe, s kell – Katona szándéka szerint – az eltorzult állapotok ellen kiállniuk. Mint bujdosók, s itt megint kiváló a ráismerés, a belső bujdosásra kényszerültekkel rokon helyzetűek – szövegük, reflektált sorsuk szituációtól függő, érdekek és eszmények azonosságán nyugvó. A Bánkéira gondolunk természetesen. S hogy mit is jelenthet Melinda Bánk számára, hogy kell értenünk az iránta érzett szerelemben való „egybeölelését” mindennek? Úgy kell-e fölfognunk, mint az egyén-társadalom reláció érvényesülését? Lehetséges ez az olvasat is, ám meg kellene fosztani a másság iránti nyitottság értékelő felhangjaitól, e szerelem lényege ugyanis nem ez, hanem a bánki integritás szabadság- és nyíltságcentruma... A hierarchiába zárttság – ezzel szemben – a kapcsolatrendszerek, kötöttségek, csonkulások világa (27-8), s ez el is takarja a hatalom igazi természetét, amely e világban látszatrenddé stilizálja a léttragikumot, s a „kismechnizmus” szabályai szerint mindent eltörpít. „Ebben a szerkezetben – amelyben a hierarchiát nem feltétlenül a jól látható zsarnokság, a brutalitás mozgatja – az ember mint a szabad akarat hordozója, felismerő, értéket alkotó autonóm lény tompul el, őrlődik fel; döntéseinek, választásainak mások nyílt-burkolt manipulációi adnak irányt. Minél kisebb kaliberűek ezek a »mások«, annál posványosabb a terep.” (29) – íme a drámából kinövő problémaértelmezés, hogy pillanat alatt a történelmünket lényegileg jellemző vonássá komorodjék. Igen, ettől a gondolatmozgástól lesz annyira más ez az esszé...

3.2. A felőrlődés és eltompulás éjszakai világa a kapcsolatteremtés lehetetlenségével, a következtetések levonására való képtelenséggel, egyetemes „homállyal” jellemezhető – nyomatékosítja az integritás vs hierarchia problematikára épülő, pompás megfigyelésekben bővelkedő harmadik fejezet, amely (kulcsszavak, utalások, asszociatív viszonyok felfejtésével) megteszi a döntő lépést a drámai világkép és forma viszonyának elemzése felé. A tájékozatlanság és döntésképtelenség cselekvéskényszerrel párosulva – ez is látlet – létrehozza világkép és drámai forma ellentétét, állítja meggyőzően Sándor Iván (cselekvéskudar a hierarchiában vs cselekvéskényszer mint műnemi jegy!), s ezzel hozza összefüggésbe azokat a beszédnemeket, magát a nyelvhasználatot, amelyre monologikuság, párhuzamos szövegmondás, végső fokon fragmentális nyomja rá bélyegét, ahogy erre már korábban is figyelmeztettek, anélkül, hogy rendszerré építették volna a felismerést (vagy pedig más irányból jutottak ide). Indulat és révület atmoszféricus nyelvi formáiról beszéltünk eddig, itt viszont a pszichológiai érvelés vagy a tragikus világlátásra való visszavezetés helyébe, szervesen kibontva, a létkifejező nyelviség tétele lép. „Itt most az köti le figyelmünket, ami a *Bánk bán* hiányaként szerepel másfél évszázada (...), holott éppen a mű eszméjének, mentalitásának a kifejeződése: mint az ellentmondás, a szaggatottság, mint a részek (mondatok-érzések) közötti kapcsolathány, továbbá mint az *egészre* kiterjedő redukció, amely nem írói megoldatlansággként, hanem írói bemutatásként funkcionál; amikor a redukció nem gyöngítés, hanem drámaépítő...” (79) Nagy jelentőségű e tétel – felvezetésével és indoklásával együtt –, hátha a probléma-centrikus esszé műfaja képes lesz arra, hogy el is fogadtassa az archedrámá olvashatóságát

gi szabályaként! Éppen ezért föltétlenül szükséges lett volna a bakinak minősíthető, de látszatra e kategóriát feszegető helyeket leválasztani (mert a recepcióelemzésben – ahová e műveletet utalja – fontosságához mérhetően *nem* található!), s ezzel a bevezetés esélyeit növelni...

3.3. Az egész gondolatmenet logikája egyértelműen azt sugallja, s itt csak egyetértésünket fejezhetjük ki, hogy az integritásért folytatott küzdelem (avagy Sőtér Istvánnal szólva, a pusztá lélek megteremtése) végpontja a szakítás a hierarchiával s ennek a reakciója – nem lehet azonos önmagával egy 5. felvonás nélküli *Bánk bán!* Sándor Iván értelmezésében Bánk ekkor már elválasztja egymástól a hazát és a király (mint a hierarchia csúcsa) személyét és eszméjét, s miközben beszorítják „abba a létsávba, amely csak egyén és hatalom (társadalom) viszonylatát ismeri”, felmorzsolódik, egyedül marad. Ez a „semmi” mint személyes és világalapot, amelyben azért marad valami: az önmagával való szembenézés igénye. Majd minden „átstilizálódik” a király sietősen hatalmi-manipulatív nyelvében/beszédében, abban, amit e sorok írója szándékolt végkicsengésnek nevezett valamikor... Endre egyébként ebben az olvasatban üres létezés, a hierarchiát jelentő, mely sietve/félve rendre törekszik, s amelynek csúcsa „álarcot” ölt (ld. a lezárást, amelyben eszerint az őt körülvevőkkel azonosítatnak a magyarok, miközben Bánk és „köre” számára a bujdosás, a semmi marad...). „A léthelyzetben semmi nem változott meg, ám mégis – egy kisszerű mechanizmusban – minden *mintha* más lenne, holott csak átstilizálódik egy központi érdek akarata szerint. *A manipuláció kizárja a katharizist. Nézzük ebben az értelemben nemzeti archedráának a Bánk bánt. A látszatrend manifesztálódik benne.*” (92)

Szuggesztív levezetés, következetesen végigvitt szempontrendszer, valami mégis elgondolkodtató. Az ugyanis, hogy a hierarchia csúcsán ugyanazon a „nyelven beszélnek”: „magába”, a másik mellett, fölött *el*. Érthető, hiszen a király is „benne” van, része a hierarchiának, hasonult és magához hasonít (gondoljunk az udvar hangulatának oszcillálására). S mert – de ez a szempont nem érvényesülhet a mentalitás- és karakterjegyek hermeneutikájában – szituációja és az ezzel járó pszichikai tünetek Katona korának vonásait viselik, dramaturgiailag és a személyiség-felfogás terén egyaránt. Vitathatatlan mindenesetre az értelmezés erős mágnéses tere, lineáris kibontás a mellőzött szempontok bevonása nélkül viszont nehezen képzelhető el. Az elvi kerettel, a módszerrel és bizonyos eredményekkel kapcsolatos észrevételeink erre is vonatkoztak.

4. Az esszé gondolati íve s a problematika feltárásának tételfunkciójú csomópontjai képesek elfogadtatni az olvasóval a „megfejtetlen”, de nem „megfejtethetlen” remekmű, a nemzeti archedráma hipotézisének bizonyítását. A fragmentaritás, a redukció mint a közlésképtelenség és megértéshiány, általában a *léthibák* nyelvezete azonban olyan „lát-lelet”, amelynek kiolvasását 20. századi, nyelvileg közvetített tapasztalataink teheték lehetővé, színházi alkalmazása pedig tovább várat magára. Innen nézve bizonyos mértékben retorikusnak is tűnhet a recepció folyamatra és szerkezetre való rákérdezés, ugyanis az irodalmi és színházi elváráshorizont (poétikai, nyelvi, szerep- és magatartásminták készletében megnyilatkozó) alkotóelemei hatékony szűrőként működtek...

4.1. Ne feledjük azonban, hogy Bárány Boldizsár még kitűnően olvasta a maga „gothica”, „mahlerisch” igényeivel (de a történeti/lélektani dimenzióra is egyenlően figyelő!) *Rostájában!* S mivel ez az olvasat egy preromantikus ízű, de a klasszikában rögzült drámapoétika normáit érvényesítette, azt kell hinnünk, hogy a cselekményépítés konvencionális pszicho-logikájával nem volt összeférhetetlen a *lélek fennséges gyötrődései*-típusú értékeléseiben bennfoglalt fragmentaritás, így legitimálása sem... Persze alárendelődött fogalmilag, ezért nem emelkedhetett a tematizáltság szintjére, de nem is minősült hibának vagy érthetlenségnek. Abban a kis értelmezői közösségben (vajon a színművész Udvarhelyi Miklós hogyan érthette meg ama kancsó kecskeméti bor mellett, de fő-

leg utána, amikor jutalomjátéku választva kiemelte a *Bánk bánt* az ismeretlenségből?) a mű tehát beszédes volt, ami arra figyelmeztet, hogy rekonstruálható lehet (Bárány – sajnos – pontatlan, gyűjtőnév-szerű fogalmainak interpretálásával, példalázásainak vonatkozás-rendszerbe helyezésével) az időszelvény jelentés, s ez szembeállítható a Katona-életmű szemantikumával... További irodalomtörténeti erőfeszítésekre van tehát szükség, ha közelíteni akarunk a mű egyik jelentésszintjéhez – ahhoz, amely az alapul vett közös fogalmiság előnyével rendelkezik –, hogy mai olvasatainkat ráteríthessük, s a dolog természetéhez tartozó aktualizálást keretek között tarthassuk.

4.2. A mű sorsát vizsgálva Sándor Iván valójában folytatja a mentalitás-analízist, a máig ható értelmezés-struktúrák elemzését a szerzővel kortárs színháztól, cenzúrától és irodalomtól a recepció nagy állomásain és szerkezet-módosulásain át napjainkig. Mint az első részben, itt is figyelem-felkeltő belső tagolás, találó alcímek (pre)orientálják az olvasót, s gazdag, bár nem teljességigényű jelentéstörténetbe merülhetünk, amely egyúttal az elváráshorizontok szerkezetét is láthatóvá teszi. Mivel a szakirodalom bőven, s nem is egynemű perspektívából taglalta már ezt a kérdést (*Bánk bán*-tanulmányok, Katona József-monográfiák, az Orosz László-féle kritikái kiadás, Arany-és Gyulai-tanulmányok, kritikátörténeti monográfiák), arra figyelünk, hogy a saját értelmezés milyen viszonyt hoz létre a hagyománnyal, illetve, hogy ez milyen alakzatokat látat az értelmezővel.

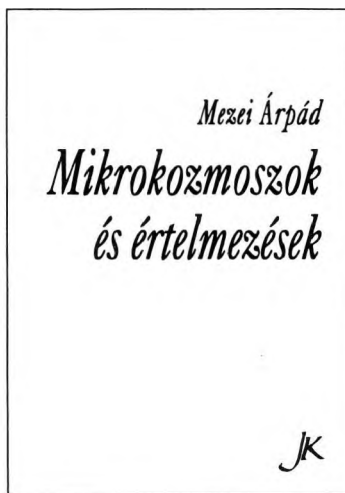
Nos, az alapviszony természetét döntően határozza meg a probléma-központú irányultság, a lineáris elemzés igényének felfüggesztése s a (fentebb jellemzett) lebontási szándék és érvelésszerkezet; ebből az alapállásból elkerülhetetlenül szembenállás és szelektivitás következik egy olyan recepciós folyamattal szemben (érvelésrendileg gyakori ismétlést kényszerítve ki annak, amit egy szakaszban „nem ismertek föl!”), amelyet, a „korszellem” tényén túl, rendszerre rögzült esztétikai-poétikai és dramaturgiai előfeltevésekből kinövő linearitás jellemzett. Mélyen jellemzőnek tartjuk, hogy Szerb Antal és Németh László magaslik ki a tradícióból (egyébként jogosan, ám hermeneutikailag leszűkítő hatással), ugyanis mindketten a műegész mélyszerkezetét, atmoszféráját ragadták meg, de nem vállalták (műfajuk/elemzésük sem engedte) az elemző szétterítést, viszont a Horváth János-olvasat erősen áthasonító (ld. pl. a „palástként” hordozott hazamotivációra vonatkozó értelmezés-kifuttatás mellőzését!), a Waldapfelé alig figyel a drámaegészre kiterjedő elemzésigény következményeire.

Vajon nem arról van szó, hogy a *Bánk bán* – mint ahogy Sötér Istvánnak az esszében idézett tétele jelzi (más összefüggésbe hoztuk természetesen) – valóban sokkal többet tartalmaz, mint amit alkotója kifejezni szándékozott? Hogy a drámai építkezés logikája, a viszony- és a figura-hierarchia értékrendszere, az egészet átható pszichológia kikényszerít egyfajta, állandóan finomodó, de a jelzett keretek között mozgó elemzéstípust – miközben, ha ettől függetlenedünk, láthatóvá válik az a *mögöttség*, amelyet ez a *drámatípus talán eltakar*? A műfaji, még inkább a színházi, a színszerűséget kifogásoló szempont nem ezért kényszerül ambivalens helyzetbe a recepcióelemzés során, például Czifmer József észrevételei jó részének elfogadása (!), ám egyúttal az értelmezés szemszögéből perifériakussá minősítése esetében? A fragmentaritás és a pszichológia viszonyának tisztázása, a megértéshiány, tájékozatlanság, kommunikáció-képtelenség nyelve és a dramaturgiai megoldatlanságok, bakik egyértelmű szétszalazása nélkül, úgy tetszik, a recepcióelemzés sem oldható meg ellentmondások nélkül.

Mindaz nem azt jelenti, hogy ne tartanánk izgalmasnak, tagolásai és a befogadás szerkezetére vonatkozó leírásai révén igen jelentősnek az esszé e második részét, s elhanyagolhatónak az olyan elírást, miszerint Vörösmarty a harmincas évek közepe óta drámaszerző is (hisz Salamon-drámája s *A bujdosók* sok szállal kapcsolódik a Bánk-problematika történeti- és karakterológiai szintjéhez, reminiscenciák szövik át már az utóbbi is). Újra nyilvánvalóvá teszi a reformkori „kiegyenesítés” szükségszerű, ám szinte nap-

jainkig károsan ható jellegét, kimerítően számol be a játékstílus századunkig érvényesülő, inadekvát beidegződéseiről, a Világos utáni, irodalomtörténeti-esztétikai megalapozással szolgáló szakaszcsoportról, majd a Hevesi-jelenségről. Meggyőző az azonosulással és nagy horizont-ismerettel megírt – a harmincas évek recepciók „fénypontját” az önismeret igényének értelmezést megújító funkciójaként felfogó – Németh L.-Szerb A.-Horváth J.-Waldapfel J.-fejezet, az ezt követő (utolsó) viszont arról kénytelen beszélni, ahogy szinte két évtizeden át mélyen az elért szint alá süllyed minden, hogy majd a hatvanas évektől kezdődjenek új szakasz. Ennek eredményeit számon tartva és méltatva Sándor Iván arra a következtetésre jut, hogy „minden ki lett licitálva”, a recepciók recepciója történik immár, telítettség és válság jeleként kommentár születik Pándi Pál műhelyében (mi inkább a monográfia műfajának hitelvesztéséről, a részproblémák maximális filológiai hitelességgel történő leírásának igényéről, a konstrukciótól való idegenkedésről beszél-nénk).

„...a fel nem ismerés, illetőleg az elméletiszövések, a színjátszási stílus és ízlés lemaradásainak kapcsolataiban létrejött az a struktúra, amelyben a Bánk bán oda szorult, ahová, és hogy ez a struktúra ugyan egy évszázad alatt átszíneződött, új elemekkel-hatásokkal egészült ki, ám jellegében nem változott. (...) mindez kialakított egy olyan mentálitást, amely áthatja az egész recepciót, nem mint az abban részt vevő személyek mentalitásának jegye, hanem mint egy egész kultúra mentalitásának egyik rétege.” (175) Végül is, méltányoljuk Sándor Iván óhaját, hogy – a *Bánk bán* mint remekmű és nemzeti archetípus iránti csodálatával azonosulva – a *Vég semmiséget* „termékeny, vitára ösztönző” ajánlatként fogadjuk, s felismeréseit „a filológiai reneszánsz után az *eredeti mű értelmezésének megújítását*” (178) kihívó gondolatokként értékeljük. (*Jelenkor*, 1993)

A TÉBOLY FUVOLAHANGJA

Solymosi Bálint: A műnéger

„A természetelvtű tanulmányaim során szerzett új erőknék köszönhetően ismét saját területemre, a pszichikai improvizációk mezejére léphetek. Itt, ahol a természet csak közvetve kapcsolódik be, megint megkísérelhetem formába önteni mindazt, ami a lelkem nyomja, és feljegyezni azokat a tapasztalatokat, amelyek maguktól vonallá alakulhatnak.”

(Paul Klee)

Solymosi Bálint *A műnéger* című kötetének versei is fölfoghatók sajátos, nyelvi formában jelentkező pszichikai improvizációknak, vázlatos lélekrajzoknak, egy folyamatos és monoton tudatzajlás pillanatképeinek, illetve folyamatábráinak. Mint ilyenek, erősen függenek a szerzőnek, vagyis a pszichikai improvizációkat létrehozó, felszínre hozó szubjektumnak az aktuális élményeitől és tapasztalataitól, és általános jellemzőjük az improvizációból mint módszerből adódó vázlatyszerűség, jelenhez kötöttség s az álmokat idéző szeszélyesség. Minden együtt van tehát ahhoz, hogy a versek ne adják meg magukat könnyen a közönségnek. Ez a bonyolultság, nehezen érthetőség azonban nemcsak a témából és a módszerből adódik, hanem tudatosan vállalt sajátossága is Solymosi Bálint esztétikai programjának. Ahogy *alfafű* című költeményében utal is erre: „a szóvágy szólít tette / csak, s míg lehet hallgatsz...? nem / a ritmusára belső / tudatzajnak, halálnak, az is túl jól érthető / ma már –”. Vagyis Solymosi azokat a nyelvi terepeket és lehetőségeket kutatja, amelyek még nem „túl jól érthetőek”, „rejtett fogalmakra” gondol, amelyeket még hitelessé tehet az értük folytatott intellektuális küzdelem. A fenti Klee-idézetben a számunkra releváns hangsúly tehát nem annyira a pszichikai improvizáció fogalmára esik, ez a terminus inkább kiindulópontként szolgál a fikció keretének meghatározásához. Sokkal fontosabb kérdés, hogy „hogyan alakul vonallá” a pszichikai élmény, azaz felfedezhető-e valamilyen rendezőelv a formában, leírható-e a Solymosi-vers. Más közelítésben a kérdés így hangzik: vajon mi az oka annak, hogy az első, második és harmadik pillantásra is értelmezhetetlennek tűnő szimbólumok, rontott grammatikai szerkezetek, kaotikusan alkalmazott írásjelek, bizonytalan értelmű utalások, önkényesnek ható szóösszetételek ellenére sincs az az érzésünk a versek túlnyomó többségének olvasásakor, hogy valamilyen szempontból „hibás” alkotásokkal van dolgunk, sőt ellenkezőleg: a versek a „nagy” vagy „fontos” vagy „szép” művek benyomását képesek kelteni bennünk.

Segítségért Werner Hofmannhoz fordulunk, aki *A struktúraelemzés kérdései** című tanulmányában a műalkotásokkal kapcsolatos kérdésfelvetések lehetséges vonatkozási rendszereit körvonalazza. Solymosi verseire a tanulmányban megkülönböztetett, a formatalálás és -elrendezés sajátosságait osztályozó tíz kategória közül leginkább a „diszszonáns vonatkozási rendszer” terminus alkalmazható. Az ilyen rendszerek fő jellemzője a tanulmány szerint az, hogy „a magateremtette formai világok megzavarása és szétrobbantása által akarják az észlelést intenzifikálni, illetve (...) megnehezíteni.”

* Werner Hofmann: *Törésvonalak*. Corvina, 1990. 34-61.

„... a jéggé dermedt értelmű szavak s nevek tömege alatt roskadozva lassanként elhal a világ. Csak azt tudom, amit a szavak tudnak, és a holt tárgyak, és nem is kevés az, bizony mondhatom, van eleje, közepe és vége, mint a jól szerkesztett mondatnak meg a hullák hosszú szonátájának.”

(Samuel Beckett)

Egy disszonáns vonatkozási rendszerben előbb fel kell építeni a kereteket, de legelőbb meg kell adni azokat a támpontokat, amelyekhez képest érzékelhetővé válik a rombolás vagy a felbomlás. A Solymosi-versekben ilyen viszonyítási pontok a retorikai alakzatokat idéző, erőteljes verskezdekések és -zárások, melyek biztos keretet és egyben erős kontrasztot is adnak a versbeszéd szakadozottságának, szándékolt töredezettségének. Ezekben a többnyire teljes szemantikai és grammatikai egységeket képező felütésekben és zárlatokban a következő tematikai motívumok ismétlődnek, illetve variálódnak egymással:

Felütések:

– önreflexió („Míg megtalárod a kellő szót és léírod” vagy „miféle csönd ez itt a szavak helyén?”)

– összegzés, a tapasztalatokból levont következtetés vagy a vers jelen idejéhez, fiktív szituációjához kötöttségében is általánosító igényű állapotmeghatározás („Eltelik jónéhány (rossz) év, és nem csinász mást...”, illetve „még itt járok kelek lenn...”)

– elindulás-megérkezés motívumai, „valami elkezdődik” („magadra veszel egy semmi esőköpenyt” vagy „vasárnap reggel van” vagy „eljutottam hát a partra”)

– emlék („micsoda nyár volt az”)

Zárlatok:

– Mindegyik, a felütésekben megjelenő motívum megtalálható a zárlatokban is, de eltérő gyakorisággal. A versek zárószóiban viszonylag kevesebb az írással kapcsolatos önreflexió, inkább az összegzések és minősítések dominálnak, s az elindulás-motívumokkal szemben gyakoribbak az elmenéssel kapcsolatos fordulatok.

– A felütés témamotívuma néhány alkalommal visszautalásszerűen ismétlődik (mint például a *jágóripsz* esetében: „jól van, látom nem hiába támadtam föl” – „vegyél pénzt magadhoz, és tanulj meg járni, így, így”), s az ilyen típusú zárlatok különösen erős kohéziós erőt képesek biztosítani a szövegnek.

Az értelmezést, s egyáltalán az értést azonban nemcsak az segíti, hogy a Solymosi-verseknek tagadhatatlanul van elejük és végük, és már-már klasszikus retorikai alakzatok révén válik felismerhetővé bennük a versszituáció, hanem az is, hogy a nyelvi-poétikai törmelékek hordalékában is időnként szemantikailag és grammatikailag teljes mikrostruktúrára bukkanunk, melyek mint egy-egy zárvány mutatják meg, pontosabban sejtetik egy szétfeslő ornamentika alapmintáját, vagy más hasonlattal élve, a megrepesztett kristály eredeti szerkezetét. (A szerző egy önironikus reflexióban fel is villantja az „értelmes beszéd”-et mint lehetőséget vagy képességet, amellyel azonban annak megtévesztő volta miatt mégsem élhet: „ez az éj... / oly regény, / melyben a szerző gyöngéden és / érzékletesen, valószerű / nyelvi leleményekkel, ám mégiscsak megszegyenítő humorral és hazug / erővel vall régi / szerelméről.” S később: „hát ilyen lírai leírásokra / is képes az emlékező, ha épp úgy / akarja.” [ELŐKÉSZÜLETBEN]). Bár hozzá kell tenni, hogy sem a központozás, sem pedig a verssorok tördelése nem könnyíti meg e „zárványok” elkülönítését.

Néhány példa:

„a kinti szilánkforma / levéllel egyszárnyú ablakom / fordul, száll a benti rózsza / a kövendég oldalára”

„(a lappangó / sötét spórolt asztallal és székkal vagy éppenhogy elszenesítette őket...)”

„tízkörrömmel, mint a parancsolat, az / ezüstsínű füvet sarával / tépdese”

Az ilyen és ezekhez hasonló lírai futamok el sem kezdődnek igazán, s már be is fejeződnek, megszakadnak, felfüggesztődnek és szinte feloldódnak a folyamatos törések monotóniájában. A szöveget nem valamilyen jelentéstani vagy szemléleti logika viszi tovább, hanem hangtani és grammatikai asszociációk, szabadjára engedett, s aztán hirtelen megszakított automatizmusok. Viszont azt, hogy a Solymosi-költészetet valami módon mégis le tudjuk írni és értelmezni tudjuk, kétségtelenül ezeknek az önmagukban is megálló, „értelmes” egységeknek köszönhetjük. Ezekhez képest válnak megkülönböztethetővé a disszonancia-jelenségek, melyeknek részletesebb vizsgálata megmutatja, hogy az erős retorikai keretek, melyekről a fentiekben volt már szó, valójában a semmit fogják közre, a létösszegzés, az önmeghatározás fordulatai üres formák, mert nincs többé mit összegezni vagy meghatározni: „s közben látom szállong a por / holott mit se temet” (*ready man*).

A Solymosi-vers a költészet szinte minden hagyományos elemét fölfüggeszti, illetve eltúlozza. Az egyes szám első személyű narráció a naplók beszédmódjára emlékeztet, látszólag az életéről beszél itt valaki. Ez a „valaki” azonban nehezen érhető tetten, hiszen Solymosi gyakran él egyetlen versen belül akár a többszöri nézőpontváltás eszközével is. Ily módon a beszélő megkettőződik: a beszélő alany egyúttal a beszéd tárgyává is válik, a beszélő „magáról” beszél, anélkül azonban, hogy ez az „én” meghatározható volna a vers számára. A *vadkürt* című vers például szinte egy kamera objektivitásával mutatja meg a verstárgyat (az „egyszerű verskellék”-et – ahogy magát másutt nevezi): „... és látható, / vetetlen ágyban férfitest, / züllött, halódó vőlegény”, majd a vers közepén nézőpontváltás történik az önmegszólítás révén: „... hogy hullákat ébreszthess / magadban,” s a versbeli narráció egyes szám második személyben folytatódik egészen az utolsó sorig, ahol visszavált harmadik személybe: „*porköpenynapkelte*, / nézi, mit kezd az álmodó”. A „nézi” állítmányhoz tartozó alany egyszerre lehet a verskezdet mindent látó szenvtelen kamerája, és ebben az esetben a „*porköpenynapkelte*” időhatározó, de lehet a „*porköpenynapkelte*” metaforája az alany, vagyis aki itt néz, az maga az antropomorf Idő. A *vadkürt* beszélője tehát egyszerre megfigyelő és megfigyelt, egyszerre beszél harmadik és második személyben, s előáll a disszonáns hangzás, a sajátos ál-polifónia. Az időnek természetesen nem véletlenül van emberi alakja a versben. A megszembélyesítés itt távolról sem azt fejezi ki, hogy a beszélő szubjektumnak személyes viszonya lenne térhez és időhöz, sokkal inkább azt, hogy megzavarodott a viszony a külső és a belső világ között, a külvilág eseményei, tényei akadálytalanul alakulnak át belső élményekké, illetve belső tapasztalás vetül rá a külvilág minden egyes jelenségre. A szubjektumot semmi nem „védi” attól, ami nem ő maga. A költészet, amely a maga fikatív voltával, teremtettsége révén menedék lehetne, mégsem képes betölteni ezt a funkciót, mert nem lehet tiszta: a nyelvhez kötött, a nyelv pedig nem tiszta, hanem évszázados tévedések, hazugságok, zsákutcák terhelik, és ugyanúgy magán viseli a pusztulás nyomait, mint bármi más ezen a világon: „... a szó meghajolt, el- / vetemült, lepergett, mint a zománc a konyhaedényen; s ha még meg / is felelné *egyébként* így, úgy mindig is találzs a versen / nyomokat vagy gyanút magadban a nem rendeltetészerű hasz(o) / nálattól;” (*Képzelt tájkép*); vagy „a szó cukrozott folyadék” (*Jágóripsz*). A költő ezért húzódná vissza a szóközi csöndbe, ezért igyekezne mindent a vázlataiban hagyni, és folyamatosan fenntartani a gyanakvást önmagát és versét illetően is.

Többször történik utalás arra, hogy a verset valamilyen megmagyarázhatatlan igény, vagy ösztön hívja életre, mely erősebb, mint a racionális tudat, vagyis a vers megelőzi a racionalitást, és bizonyos értelemben túl is mutat rajta, már-már fenyegető hatalommá, öntörvényű realitássá válik a szubjektum számára, mint az életre kelt robotok: „maradjunk a nyelv / inasai, ki így, ki amúgy // mígnem aztán összeesküdnek / ellenünk a (stí-

lus)elemek" (*ready man*). A vers nem menedék, hanem elnyeléssel fenyegető labirintus, a vers maga a disszonancia: „– olyasmit folytattál, ami soha / el nem kezdődött, vagy csak halálad / után lesz. hát minek várnád / meg a végét, gondolod, és mintha / semleges színű műszál szőne át / ócska, fénytelen lampiont / szél kap a magasba; irtózattal / látod, hogy nem találhatsz ki" (*a nyúl könyve*). Tehát nem pusztán a költészet és a költő „demitizálása” történik ebben a költészetben a gyanú és az ironia révén, hanem egy sajátos negatív mítosz körvonalazódik: az intellektuális kétségbeesésé.

Az önmeghatározásra tett kísérletek arról tanúskodnak, hogy a napló hőse az ironikus szerepjátszásba menekül: téli báb, botcsinálta szűz, főállású önmeghaladó, komédiás, üzött karakter, halott énekes. Az önazonosság hiányában a megnevezés a legfőbb kényszer és a legfőbb nehézség a számára. Ez lehet a magyarázata a Solymosi-költészet talán legfeltűnőbb sajátosságának, a nominalizmusnak, ezen belül is a főnévi összetételekből alkotott metaforák elképesztő gazdagságának. Az a tény azonban, hogy a szavak szabadon társíthatók egymással, és a legtávolabbi dolgok között is létesíthető kapcsolat (mint például a „kalózvasaló”, az „ünnepélyvizelet” vagy a „csirahír” esetében), nem egy mindent átható, egyetemes értelemnek köszönhető, hanem a mindenben jelenlevő értelmetlenségnek: „... sötét hull / minden szóba, hangba, csendbe” (*képek oltalma*). A szavaknak tulajdonított jelentés álarcra mögött ott gomolyog – a depresszióról író William Styron kifejezésével élve – a látható sötétség. Solymosi versei az árnyékok erősebb valóságát kísérik meg érzékeltetni a mindent elárasztó, vakító fényvel szemben: „A száraz fehéret fölissza a fekete harmat.” (*Ezt se lehet nekem*), „a fény meg is kímél / magamtól külsőleg, de / az árnyék tért nyer benn” (*képek oltalma*). A fény-árnyék hatás tükröződik a versek „látszatrendjében” is: a szövegek versszakokra vannak tördelve, és ha ezek a versszakok képeznek is bizonyos ritmikai egységeket, ezt a hatást gyakran ellensúlyozzák az enjambement-ok nem ritkán parodisztikusnak ható túlzásai. (Mint például a *fawattka* esetében a „nem szel // i át a kín” törés a versszakhatáron.) A disszonancia vizuálisan is kifejeződik a címek változatos, minden szabálynak ellenszegülő tipográfiájában, valamint a tördelés, a dőlttel szedés és az idézőjelek „következetlen” alkalmazásaiban.

*„Ha volna rímem olyan durva, vak
hogy megfelelően e gonosz veremnek,
melynek a többi szikla hídja csak,
bővebb levét préselném szellememnek,
de mert szavam nem tud rekedve nyögni,
csak félelemmel fogok énekelemnek.”*

(Dante Alighieri)

A disszonancia eredete, mélyebb oka Solymosi költészetében a mindenben észlelhető pusztulás, a bomlás, a lassú erózió és végső fokon a halál; vagy megfordítva a tételt: az élet és halál egymáshoz való viszonyát is áthatja a disszonancia. Test és szellem végsőkéig összezavarodott kapcsolatára tett explicit utalásokon túl a Solymosira oly jellemző szóösszevonások vizsgálata is ezt mutatja. A betegség, testi hanyatlás metaforái (rákstop, szükségglakó baktérium, kínkapszula, lázárnyék, hidegguta, verzláz, lepra, sebhelyes éjszakai maszk, láztokban az öngyík, szívtfúsz, kínkong, elmezavarodott víz stb.), és az alvilágnak, a Holtak Birodalmának tipikus kulturális toposzai (szörnyövezet, pocsolysötét, hamutepsi, világvak árny, árnyát bolygó tudat, vak kövek, hullatárs, palackfényű szurokjég, tükörhalál, fekete nevetés, vakeső, sötét és teljesen anyagismeretlen kürtő stb.) a disszonanciát mint a mindenütt jelenlevő, időtlen és személytelen pusztulás subjektív tapasztalatát mutatják be. A disszonancia maga a pokol, amely nem transzcendens hely és idő többé, hanem az időt és teret is megtámadó láthatatlan ragály: „szétszáll a tér, riadt madár szárnya” (*a tett helyett*) vagy: „ahol a séta végétér, az a téboly ideje és a /

nemlétezők tere?” (*Képzelt tájkép*). Figyelemreméltó, hogy a beszélő egy helyen „szópestises halálmadár”-ként nevezi meg magát, a vers tehát semmiképpen sem tekinthető a halhatatlanság reményében állított emlékműnek, hiszen maga a nyelv is megfertőződött a halállal. Az intellektuális kétségbeesés oka éppen ez a semmit sem kímélő lassú erózió, melyre nincs magyarázat, amelytől nem lehet szabadulni, s amelynek valóságosságához képest illuzórikus minden vigasztalás („szövegutópia a remény”).

A beszédét azonban – Beckett hőseihez hasonlóan – mégsem lehet abbahagyni. A kötet utolsó verse, a *Levél Zinka Milanovnak* azt a fordulatot mutatja be, amikor a szerelem, az „ügynevezett lehetetlen élet” és a beszéd csődjével szembenező, a kudarcot beismerő és elfogadó férfi utolsó gesztusként, annyi más költőzködés után, egy női énekhangba kíván költözni („állna hangodban / a test”) mint egy másik valóságba, a zene egyszerre érzéki és spirituális közegébe, melynek eredete, a csönd, közös a költészetével: „Ám / ezúttal engem mintha a talaj / kötne meg, eláraszt a döbbenet / valódisága, mentségemül írom ezt; de már nem is / szólnék egy szót sem, ha valahogy nem / kellene itt boldogulni mégis.” Ez a verszárás visszautal a kötet első versének, a *Képzelt tájkép*nek a befejezésére: „Lebegsz a vízben, keresel valamit; valami, semmi, valami és / semmi, gondolod, ez szolgálja a váltólázát bennem; mást se kell / tenni, mint mást se kell tenni...”. Solymosi egész költészete ennek a váltóláznak a jegyében áll, s abban a szűk sávban próbál teret nyerni magának, ami a Vant a Nincstől, az értelmet a tébolytól, a csöndet a hangzástól elválasztja. Minden erőfeszítése arra irányul, hogy ne lendüljön ki egyik irányba sem, egyenlő távolságot tartson mindkét tartomány között. Heroikus vállalkozás, de semmivel se reménytelenebb, mint a kötet lapjain megidézett többi művésze, Paul Klee-é, Csontváryé vagy John Cage-é. A kultúra, úgy látszik, minden esendőségével, túlfinomultságával, szerepvesztésével és -tévesztésével is elég erős vár maradt: saját súlya tartja meg, mint a felhőkarcolókat. A kötet nyitóverse egyébként a zenei ihletettség tekintetében is párhuzamba állítható az utolsó darabbal: itt is „egy női énekhang vált meg időt és teret”.

„A szenvedélyes városszeretet és városgyűlölet – ez az Interfon anyaga. A pokol körei nem egyebek, mint az emigráció Szaturnusz-gyűrűi. A száműzött szempontjából a visszavonhatatlanul elveszett, tilos, egyetlen város mindenütt szét van szórva – az veszi körül. Azt akarom mondani, hogy a poklot Firenze veszi körül. Danténál az olasz városok – Pisa, Firenze, Lucca, Verona, ezek a drága homi planéták óriási gyűrűkké, övekké nyúltak, húzódtak szét, és gáznemű köd-halmazállapotba alakultak vissza.”

(Oszip Mandelstam)

Végezetül illusztrálni szeretném egyetlen versben Solymosi költészetének fentiekben leírt általános jellemzőit. Talán a Szegeden élő recenzensnek megbocsátható elfogultság, ha az elemzés tárgyául a *Szeged*, 1989 című darabot választja.

Ahogy a kötet egésze és egyes darabjai is a képek és a zene oltalmába ajánlja magát, a művészet anyagába, mint az utolsó valószínűnek képzelt közegbe, úgy a Szeged-vers is kijelöli a maga vonatkozási pontjait a költészet hagyományában. Oszip Mandelstam és Juhász Gyula idéződnek meg, városukhoz való viszonyuk, sorsuk és költői tapasztalatuk okán.

„Vidéki költészet, nem nagy skálájú, és szürke, mint a tanyai homok. De a homok fölrepül az érzelmek forró szelében, szállni tud, mint a felhő, s néha egy homokszem megcsillan, mint a gyémánt” – mondta Babits Juhász Gyula verseiről 1938-ban a rádióban. Juhász ekkor már egy éve halott, és ez az az év, amikor Mandelstam tisztázatlan körülmények között elpusztult a lágerben.

Szeged, 1989 – életrajzi adat, Solymosi Bálint ebben az évben költözik Budapestre.

Szeged számára a száműzetés helye, mindkét értelemben, az a hely, ahova és ahonnan száműzetik az ember: „mondom, csinálj hátraarcot / mint ki eleget látott / meg se jött és máris elment”, illetve: „szeged / vagy voronyezs, nincstelen emberek / hideg raktár-, reményhelye”.

A száműzetés egy költő esetében mindenkor kiűzetést is jelent a kultúra térben és időben álló centrumaiból a téren és az időn kívülre. E centrumok iránti nosztalgikus sóvárgás fejeződik ki Juhász költészetében, melynek anyaga, egyik központi metaforája a Babits által is megidézett szürke homok, a por, a szállongó köd. A késői mandelstami költészet is gyakran él a só, a hó, a hamu és a homok metaforáival. A homok és a hó Solymosi Bálint költészetének is fontos elemei, megjelennek a Szeged-versben is: „hóga veri föl a házat”, „ülnek a padokon vagy a hóban”, és „utca szó hordja a homokot rád, rám és vidéki kurvámra”. Vagyis: „széthullást mutat a kép”, Szeged képe is, ahogy az összes többi, a budapesti képek is. Juhász Gyulán kívül tulajdonképpen semmi más nem utal a versben közvetlenül a városa. Szeged azonos lehet bármely várossal, mely bánatossá tette a költőt. A „Szeged” szó a száműzetés általános költészeti tapasztalatainak aktuális megtestesülése, a nemlét szimbolikus tája: „itt sem évszak / sem égtáj”. A „női revizor”, „pack, pack”, „dobozolt áru”, „kész termék”, „csomagok”, „csomagolópapír” szavak egy olyan jelentéshálót képeznek, melyben egy abszurd raktár avagy csomagmegőrző képe sejlik föl, ottefejtett, lejárt szavatosságú holmikkal. Vagy a metaforák egy másik szekvenciáját figyelembe véve (trükk, vidéki kurva, viccmester, illúzió mondattan, szemét, flipper, varieté, cylinder, nyulak) az értéktelenségnek, a kirekesztettségnek és megfosztottságnak nem a tragikus sorsszerűségét hangsúlyozzák, hanem groteszk, vásári jellegét. A „nyúl” Solymosi költészetében a kiszolgáltatottság banalitásának a kifejezője, mert aki meg van fosztva autonómiájától, aki vélt vagy valós kényszereknek engedelmeskedik, az gyenge és manipulálható és hajlamos „elvarázsolódni”, feladni a fenyegetettséget, a helyzet reménytelenségével való szembenézést. Ebben az ürességben nem is történhet semmi: „nincs ami éltető / következménnyel járna...” Szeged a városi tér és élet illúziója csupán, látszat, amely szertefoszlik: „... ázott, / sárga csomagolópapír / szétfoszlik a napfény, és alatta / a látkép (vízfesték, papír / ennyiszer ennyi, itt meg itt)”. A látvány maga is megtévesztő bővli, mint a falusi búcsúk portékái vagy a szemfényvesztő bűvészmutatványok. A víz, itt is és más versekben is az erjedés, a pusztulás a semmivé hígulás metaforája (hírvíz, locsolókocsi, vízfesték). Huszárik Zoltán Csontváry-filmjének utolsó képei juthatnak eszünkbe, a tébolyult művész látomása, ahogy egy hatalmas, világvégi medencében szétáznak a festményei a földi élet szereplőivel s a civilizáció hordalékával együtt.

A *műnéger*, Solymosi Bálint első könyve az európai költészet legjobb műveivel áll párbeszédben, s a maga összetéveszthetetlen, diszsonáns fuvolahangján a vigasztalanság szépségét kínálja cserébe erőfeszítéseinkért. (*JAK-Pesti Szalon, 1992*)

CIKKEK A HAZÁBAN

Cs. Gyimesi Éva: *Honvágy a hazában*

A legendás könnyűzenei együttesek egy idő után felbomlanak. Mindenki járja a maga útját, hely- és szerepcserék történnek kisebb-nagyobb meglepetéseket okozva, legendák, pletykák keletkeznek, cáfolatok jönnek, csend, zajos botrányok, ahogy lenni szokott. A banda tagjai rendre előrukkolnak egy-egy „szólóval”, megmutatják, mit tudnak, állást foglalnak, és mesélnek arról, ami volt: a múlttól, az eseményekről, a banda tagjairól, az ellenfeleikről, magukról. Aztán új bandákba állnak, esetleg néhányan összejönnek a régiak közül, vagy megmaradnak magányos farkasoknak, vagy hallgatnak.

Úgy néz ki, hogy most a nagy „szólózások” ideje jött el. Persze csak ha feltételezzük, hogy az erdélyi magyarságnak volt egy ilyen „Ellenzéki Big Band”-je, annak idején, amikor a SZER-en kívül nemigen volt stúdió, amely vállalta volna szerzeményeik közvetítését. Tudjuk, a „banda” léte szenvedélyes vita tárgyát képezheti – főleg a feltételezett „banda” feltételezett tagjai számára –, de maradjunk abban, hogy volt egy „banda”, egyezünk meg ebben a játék kedvéért.

A megváltozott világban lehetőség nyílt az akkori dokumentumok összegyűjtésére, kiadására, sőt továbbgondolásukra és továbbírásukra is. Bármennyire is hiánypótlóak a mostanában megjelent kötetek – a bennük közölt írások, levelek csak egy aránylag szűk réteghez jutottak el a diktatúra idején –, a szerzőknek számolniuk kell a megváltozott politikai légkörrel, az árnyaltabbá, többpólúsúvá vált befogadói szempontokkal. Így kritikák helyett akár támadások is jöhetnek: a szerzők által, szubjektív módon összeállított köteteknek öngazoló funkciót is lehet tulajdonítani, valós vagy vélt érdemek elismerése helyett (mellett) e könyvek adnák meg azt, ami még nem adatott meg. Az események még túl közeliak, a „történelmi távlatra” türelmesen kell várni; elfogulatlanul értékelni, ítélni ma még nem lehet. De ha már itt vannak, lapozzuk fel őket.

Az ünnepi könyvhétre jelent meg többek között Cs. Gyimesi Éva „szólója”, a *Honvágy a hazában*. A könyvben tanulmányok, magán- és nyílt levelek, előadások, beszélgetések, ilyesmi. Az anyagok java a nyolcvanas években keletkezett (a legkorábbi '84-ben), és benne vannak a '89 decemberi fordulatot követő írások egészen '92 nyaráig.

Rögtön a bevezető után a méltó első helyet a *Gyöngy-és homok* című, 1985-ben keletkezett tanulmány foglalja el. A „Securitate kedvenc olvasmányai közé tartozó” tanulmány a bukaresti Kriterion Könyvkiadó jóvoltából külön kötetben is megjelent 1992-ben. A tanulmányról azóta már több írás is napvilágot látott, például a kolozsvári *Korunk* 1993/1 számában közölt *A kérdés nélkülözhetetlen voltáról* című recenzió, Csutak Judit tollából. Nézzük tehát a többi, a kevésbé ismerteket.

Nehéz róluk írni. Olvasásukkor akaratlanul is felmerülnek azok a személyes emlékek, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak az írások némelyikéhez. Főleg keletkezésüknek egy-egy mozzanata, a körülmény, a helyzet elevenedik fel. Az írásoknak gesztusértékű volt, maga a megszólalás, a véleménynyilvánítás aktusa volt a figyelemreméltó tett, meg az azt követő kihallgatások, zaklatások. Bizonyos értelemben hőskorszak, amikor a szerző, egyetemi tanár, bejön a verstan-szemináriumra, feladja az elemzendő verset, aztán átsiet a szomszéd utcába egy „fordulóra”, és szünet előtt visszajön,

hogy kiszámolja a verslábakat. Talán nem tévedünk sokat, ha azt mondjuk, hogy ezeknek az írásoknak – a nyolcvanas évek végéről van szó – a fő érdeme a diktatúra csendjének megtörése. Szélsőséges helyzetekben is élhet az ember egyéni szólásszabadságával, cselekedete az általános jogtiprásban szimbolikus értékűvé válik. A fel- és megszólaló „megváltója” lesz közösségének. Az általa elmondottak felmentik a többiek indokolt vagy indokolatlan hallgatását. Ennek fejében a közösség bizonyos szegmentumai a felszólalót legitim képviselőjüknek, „vezérüknek” fogadják el. Aránylag kevesen hallgatták, olvashatták a diktatúra utolsó éveinek írásait, dokumentumait. A fontos az volt, hogy valaki elmondta – helyettük is – a többé-kevésbé ismert közállapotokat. A tiltás, a fenyegetettség elmúltával a közösség „hálája” is lassan oszladozni kezdett. A véleményből egy vélemény lett a sarjadzó véleményrengetegben. Véleménye ma már mindenkinek van, egykori hallgatására senki sem büszke, feledni a múltat egyet jelent az akkori kevesek közéletből való kiszorításával.

Ha ezeket az írásokat kiragadjuk az adott kor kontextusából, ha elfelejtjük, hogy milyen nagy jelentősége volt megszületésüknek, ha szimbolikus értéküket féltreteve próbáljuk olvasni őket, akkor valóban nem eget-földet megrengető megnyilatkozásokat találunk. Túlteng bennük a pátosz, a rezignáltság, a már-már unalmassá váló szubjektív reflexiók, melyek a lelki egység és épség megőrzésére sarkalltak. Olvasásuk közben érezni az akkori évek egyhangú szomorúságát, a szolgálat szigorú komorságát.

A kötet közepén kissé magárahagyottan, a nyolcvanas évek végi írások és a decemberi fordulattal és a politikai átalakulásokkal kapcsolatos kissé vaskossá sikeredett, nem egyszer ismétlődő részeket tartalmazó fejezet között egy olyan írás van, amely tartalmilag és stílusában is messze felülmúlja a körülötte levőket. *A drámaíró történelem* című írás egy valódi drámát dolgoz fel, illetve az erdélyi magyarságnak egy olyan alapvető dilemmájáról szóló vitáját mutatja be, amely azóta is – a harmincas évek közepétől – fel-fellángol az erdélyi magyar közéletben.

A vita kulcsfigurája Makkai Sándor író, közéleti személyiség, aki 1926–36 között az erdélyi kerület református püspöke volt. A kisebbségi sors újdonságából éppen csak felocsúdó erdélyi magyarság szemében Makkai a helytállás, az új identitás, a túlélés és megmaradás hőségévé vált közéleti tevékenységének köszönhetően. Annál nagyobb lehetett a kortársak döbbenete, amikor a püspök 1936-ban hirtelen Debrecenbe telepedett át teológiát tanítani. Tettével megkérdőjelezte addigi tevékenységét, és kirángatta az otthonmaradottak alól azt a tenyérnyi kapaszkodót, amit ők éppen példája alapján építettek ki maguknak. Makkai elment és búcsúzóul kifejtette az otthoniaknak: nem lehet emberhez méltó életet élni kisebbségi sorsban. „Lefokozott életformák között hosszú időnkig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődőképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni” – írta Makkai 1937-ben. A válasz Reményikéktől jött, és legalább arnyi igazság van benne, ha nem több, mint Makkai okfejtésében. „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzylván csillagok pedig felettünk. És semmi más. Nekünk lehet – mert kell.” Nem lehet – ahogy lehet. A két gondolatmenet ördögi körként zárul az erdélyi kisebbség köré. A nem lehet logika önigazolásként szolgált és szolgál azóta is a menekülők, a ki- és áttelepülők számára. Az elletétel pedig örökös erkölcsi mentsvárat nyújt az otthonmaradottaknak.

Gyimesi, helyesen érezve rá az egykori vita szövegeiből eredő drámaiságra és jelenlegi érvényességükre, kiollózta és összeállította a dráma rövidített változatát. Érvek, ellenérvek, kétségbeesett hangú marasztalások, dühkitörések hangzanak el. A drámának pedig van egy csattanója, egy valódi ironikus fordulata, ami csak a vitaanyagot közreadó, 1989-ben megjelent *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* című kötet megjelenése után derült ki. Az adalék Jakabffy Elemértől származik, ez az idézet zárja a Gyimesi által összeállított drámát, és 1949-ből való. Ebből kiderül: Makkai egy napon rájött arra, hogy „saját

anyósa a sziguranca fizetett kéme, aki pénzért a református egyház minden külföldi összeköttetését elárulta. Makkainak választania kellett a bebörtönöztetés és az azonnali menekülés között.” Eddig az idézet, és innen következik Gyimesi interpretációja.

A rengeteg tanulsággal szolgáló vitából a „menni vagy maradni” kérdéskörét ragadja ki. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a korabeli és jelenlegi európai kontextus hasonlóságaira: „a revánra törekvő nemzeti ambíciók, a kíméletlen nacionalizmusok, a helyi fasiszmusok kibontakozása, ami akkor világháborúhoz vezetett...” A kisebbségi kérdés megoldásának „radikális”, illetve „liberális” módozatai közötti – akkori – ellentét szintén sok párhuzamosságra enged következtetni a jelenlegi erdélyi politikai irányvonalakkal kapcsolatban.

„Volt ugyan egy ábránd – írta Makkai a *Nem lehet*ben –, melyet a liberalizmus szelleme táplált, s amely azzal kecsgettette a világháború kisebbségi sorsba taszított áldozatait, hogy az emberiség most már csakhamar elnövi szomorú gyermekbetegségét: a faji és nemzeti elfogultságot, és helyükbe lép az emberiség egységének öntudata, az általános emberszeretet és a szellem tisztellete, melyek a népeket elválasztó politikai határokat nyomtalanul elmosás... [...] Egészen az ellenkező történt: a nemzeti öntudat soha nem ismert új értelmű kivirágzása és megteljesedése... [...] Mihelyt az emberi lélek a kommunizmusban meglátta minden általános humánus igazi és végső következményeit, mint egyedüli mentsvárhoz menekült saját nemzeti géniuszának szárnyai alá, s kétségtelen, hogy a nacionalizmusoknak ez a fellángolása most már a jövőndőt alakító leghatalmasabb tényezővé vált.” Erre jött Szemlér Ferenc liberális replikája: „Makkai véletlenül vagy tudatosan a liberalizmust mint politikai gyakorlatot összekeveri magával a szabad- elvűséggel mint eszmével. Ez pedig logikai botlás, ami megengedhetetlen. A liberalizmus – mint politikai gyakorlat – megbukhatott, de maguk a szabadelvű eszmék: munkához, a gondolat és lelkiismeret szabadságához való jog, ma is érvényesek mint igazság, mint cél, ami felé törekednünk kell.”

Gyimesi Makkait állítja vizsgálatának középpontjába, és az egyházi főméltóság cselekedeteit elemezve írja le a kitelepülők önigazoló mechanizmusának részeit. Makkai, első lépésként „saját bálványszerepétől eltávolodó és eltávolító” hősietlen „kisebbségképet alkot”. Majd elvágja a jövőhöz vezető – általa is kiépített – fonalat, megkérdőjelezve magát az eszmét, a transzszilvanizmust, és illúzióknak keresztelve át addigi reményeit. Meggyőződésétől való eltávolodásával együtt bekapcsolódik egy valamivel megfoghatóbb szál is. Gyógykezelés céljából távozik Magyarországra, és betegségére hivatkozva mond le a püspöki székről. Így a világ előtt. De magánleveleiben „az anyaországi szerepvállalás esélyeivel kacérkodik”. Sőt „áttelepülését úgy értelmezi, mint az erdélyi érdekek szolgálatának az eddigivel egyenrangú, anyaországi lehetőséget”. De mivel Debrecenben már minden készen várja, szükség van – a betegségen kívül – még valamire. Gyimesi nem hagy kibúvót Makkainak, akár azt is mondhatnánk, hogy az otthonmaradott mármár kegyetlen következeteséggel göngyölti fel az ügyet: „...rövidesen közzéteszi [ti. Makkai] a *Nem lehet* című írását, mely – utólag – kemény ideológiai érvrendszerrel legitimálja a kitelepülést a nyilvánosság előtt”. Végül a volt püspök még visszatér a kisebbségi kérdés megoldására – már „onnan”, és a történelem egyre vadabb táncától ittasultan – „a kisebbségi kérdést kizárólag a nemzetállami keretek közt látja megoldhatónak”. Ez a „radikális politikai álláspont pedig már csak egy ugrásra van a nacionalizmussal, minden nacionalizmussal való egyetértéstől”. Gyimesi ennek igazolásául egy olyan Makkai-szöveget idéz, amelyben a volt püspök lelkes elismeréssel szól a román Vasgárdáról és Zelea Codreanu fiatal követőiről. Az itt felvázolt önigazoló mechanizmus a maga rendjén Makkai szemében teljesen átveszi a valóság helyét, feledteti a kivándorlás – feltehetően – valós indokát, hisz abban, amit kreált magának, vonja le a következtetést Cs. Gyimesi Éva. Így elemezve az önigazoló ideológiateremtést, a szerző bevallottan szakít az

értékrendjében előkelő helyet elfoglaló szenvedéssel/szenvedőkkel való szolidaritással, és, ha nem is vezeti végig a fent ábrázolt módon, de felteszi a kérdést: vajon nem az öni-gazolás működik azokban is, akik „tehetetlenségből, kényelemből, az újtól való félelem-ből, családi érdekből vagy az átvészelés reményében maradtak Erdélyben?” Kétségtelen, hogy a tanulmányt csak érdekesebbé tette volna, ha a szerző ezt a kérdéskört a megszo-kott alapossággal körüljárja. De maga a kérdésfeltevés is rávilágít arra a már-már patt-helyzetre, ami végül is a kisebbségi lét leglényegéből fakad. A tanulmányban bemutatott „menni vagy maradni” vita során már akkor egymásnak szegeztek minden lehető és le-hetetlen érvet és ellenérvet. És habár a hasonló viták szép számmal zajlottak le az erdélyi közéletben, de sem érvelésükben, sem stílusukban, sem színvonalukban nem hoztak semmi újat. A Nagy Választ a „menni vagy maradni” kérdésre azóta sem adta meg sen-ki. Mindez pedig, ha nem is a kérdésfeltevés jogosságát, de hasznosságát mindenképpen megkérdőjelezi. Közvetetten erre figyelmeztet Gyimesi tanulmánya, amelynek utolsó ol-dalain történelem- és egyben valóság szemléletünk ideologikusságára hívja fel a figyel-met. Az eltitkolt indok – a sziguranca börtönnel való fenyegetése – könnyen beépíthető az öni-gazoló mechanizmusba, hiszen nem bizonyítékértékű konkrét dokumentumról van szó, csupán szóbeli tudósítás feljegyzéséről. Spekulálni pedig lehet: elképzelhető, hogy maga a püspök „hintette el” a történetet, így keresvén megnyugtató igazolást a szűk baráti körnek. – És így tovább... Mítoszaink olykor kellemetlen meglepetéseket tar-togatnak, ha túl elfogultak vagyunk velük.

A drámaíró történelem című tanulmány 1992. júniusában készült (el). Elmúltak „a for-radalommal” kapcsolatos illúziók, a román-magyar „történelmi kiegyezésnek” az esé-lyei is csökkentek kilencven márciusa után, a júniusi bukaresti bányászlatogatások pedig az ország „demokratizálódásáról” rántották le a leplet. A magyar közéletben rend-szeresen kiújultak a „radikálisok” és „liberálisok” („méréskeltek”) vitái, ismertebb nevü-kön a „kuruc-labanc belharcok”. Az erkölcsi kényszertől hajtott tanúságtevőt az elfogu-latlanság igényével fellépő megfigyelő váltja fel. Ítélezés helyett, mint annak idején a *Levél egy erdélyi menekülthöz* című írásában, kérdéseket tesz fel, elemez, nem törekszik ki-zárólagosságra. A tanulmány fordulatossága, tömörsége, a találó idézetek egész sorozata következtében a szöveg valóban drámaivá válik, az olvasót az elmondottak aktualitá-sa magával ragadja, továbbgondolásra sarkallja.

Kár, hogy a kötet lendülete itt megszakad. A következő részben interjúk, beszélgeté-sék szövegei olvashatók. Témájuk a diktatúra, a decemberi fordulat, és az azt követő sze-repvállalások. Sok esetben ismétlődnek a kérdések és a válaszok, ami fárasztóvá, kissé unalmassá teszi ennek a résznek az olvasását. Az egymást követő anyagok egy jól meg-konstruált fejlődésképet kívánnak mutatni. Aki veszi magának a fáradságot, és elejétől végig átolvassa a szövegeket, melyek 1984-től 1992-ig szinte egy teljes évtizedet felölel-nek, feltérképezheti a romániai magyar értelmiségi sorsának egyik fő vonulatát az egye-temi katedrától a konspiratív ellenzékiességig, majd az aktív közéleti szerepvállalástól a visszakanyarodást a professzionizizmushoz és a civil élethez. A „Honvágy a hazában” – a kötet címe – egyben egy jellemző életérzés találó megfogalmazása is. A helyét (akár földrajzi értelemben is, lásd a kivándorlás *vs* megmaradás problémakörét) és szerepét kereső személyiség életérzése fejeződik ki ebben a két szóban. Mögötte meg ott van a ki-sebbségi sorsban eltöltött élet minden örömeivel és nyomorával, dicsőségével és vesztesé-gével, amiből most a magyarországi olvasó is szelhet magának néhány cikket. (*Pesti Szalon*, 1993)

APPENDIX

A *Jelenkor* első száma 1958 októberében jelent meg; 1993 őszén a lap tehát betöltötte harmincötödik életévét.

Harmincöt év az emberi élettel mérve nem túlságosan nagy idő; ilyen tekintetben talán kerek, ünnepelni való évfordulónak sem számít feltétlenül. Egy lényegében hagyománypárti vagy a hagyományaira építő folyóirat történetében harmincöt esztendő mégis sok mindent jelent: egymást váltó, kisebb-nagyobb korszakok és generációk sorát, az irodalom természetes mozgását, előreszaladásait-megtorpanásait, vagyis olyan tényezőket, amelyeket egy folyóirat, ha van helye a nagy egészben, folyamatosan a saját bőrén tapasztal. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a *Jelenkor* ifjúkora nem az irodalom és a művészet szabadságával esett egybe, mi több, harminc körül járt már, mikor ez az idő egyáltalán elkövetkezett, akkor a harmincöt év mögött az irodalom nem természetes felfuttatásai-megállítatásai is ott vannak – és ez is évtizedeken át tartó, mindennapos tapasztalat. Nincsen tehát ünnep, különböző számok, főként évszámok viszont vannak, és ezeket valamiképpen, ha akarjuk, emlékeztetéssé lehet tenni, talán rendhagyó módon is.

A *Jelenkor* a rendhagyó emlékeztetéssé-tétel érdekében megjelentet egy kétnyelvű antológiát, melyben negyven, a lap utolsó nyolc-tíz évfolyamához különös fontossággal kötődő író, költő, esszéista vagy kritikus írásait közli – az eredeti szövegek mellett azok német fordításait is. Az antológiában a következő írások szerepelnek:

BACSÓ BÉLA: *A regényes élet* (Milan Kunderáról) • BALASSA PÉTER: *Molto moderato* (esszé) • BALLA ZSÓFIA versei • BERTÓK LÁSZLÓ versei • BODOR ÁDÁM: *A részleg* (elbeszélés) • CSKI LÁSZLÓ: *Halánya, avagy a szavak* (elbeszélés) • CSORBA GYÓZÓ versei • CSORDÁS GÁBOR: *Narcisz és a tejtestvérek, avagy egy kelet-európai megértéstan körvonalai* • DARVASI LÁSZLÓ: *A vein-hageni rózsabokrok* (elbeszélés) • DÉRCZY PÉTER: *A macska* (kispróza) • ESTERHÁZY PÉTER: *Haza a magasban* (Berlin-Budapest esszé) • FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: *A villám és a kő között* (esszé) • GARACZI LÁSZLÓ: *Larion és Laura* (kispróza) • GRENDÉL LAJOS: *Az unokatestvér* (elbeszélés) • KÁROLYI AMY versei • KOVÁCS ANDRÁS FERENC *Német etűdök* című versciklusa • KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: *A harmadik beszéd* (elbeszélés) • KUKORELLY ENDRE: *Penetráns sürgölődés a boldogságban* (próza) • LÁNG ZSOLT: *N-i találkozás* (elbeszélés) • MÁNDY IVÁN: *Temető* (elbeszélés) • MÁRTON LÁSZLÓ: *A vízbefűlt folyamisten* (elbeszélés) • MÉHES KÁROLY verse • MÉSZÁROS SÁNDOR: *Decemberi vendégség* (kispróza) • MÉSZÖLY MIKLÓS: *Az ügynök és a lány* (elbeszélés) • NÁDAS PÉTER *Évkönyv* című regényének első fejezete • NÉMETH GÁBOR: *:eleven hal* (kispróza) • PARTI NAGY LAJOS: *A hullámszó Balaton* (elbeszélés) • PETRI GYÖRGY három verse • POSZLER GYÖRGY: *A világ nevelő iskolája* (esszé Európáról) • RÁBA GYÖRGY versei • RAKOVSZKY ZSUZSA versei • SÁNDOR IVÁN *Arabeszk* című regényének egy részlete • SOMLYÓ GYÖRGY verse • TAKÁCS ZSUZSA versei • TANDORI DEZSŐ: *A madárzsoké* (elbeszélés) • THOMKA BEÁTA tanulmánya az újabb magyar prózáról és fogadtatásáról • TOLNAI OTTÓ: *Britiáns* (elbeszélés) • TOMPA GÁBOR: *A bűn útja* (esszé a III. Richárdról) • VÉGEL LÁSZLÓ: *Halál Dubrovnikban* (elbeszélés) • ZALÁN TIBOR versei

Az 520 oldal terjedelmű kötet korlátozott számban könyvesbolti forgalomba is kerül, ára 360 forint lesz. Október végétől közvetlenül a szerkesztőségtől is megrendelhető; a szerkesztőség címére érkező megrendeléseket előnyben részesítjük.

Harmincöt évet ily módon persze nem lehet teljes egészében, egyetlen könyvben megörökíteni. Ez az antológia a memória könyve, és önkényes választás alapján az: azoknak szól, akik emlékeznek és emlékezni is akarnak a *Jelenkor* egyik legfontosabb időszakára, a nyolcvanas évekre – és azoknak, akik erre nem emlékezhetnek, mert még vagy már nem is ismerhették.